

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולכעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון

חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון חלקין

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ג (כרך מ"ה) כסלו-טבת, תשכ"ב חוברת ב' (227)

חוברת-ב-קורת

התוכן

45	שתי פניו של הקיבוץ היהודי בארצות הברית . . . אפרים שמואלי
52	המשכיל הירש בער הורוויץ וגישתו לתלמוד . . . ח. ליברמן
58	שיחה קלה עם אביגדור המאירי . . . יוסף נדבה
64	מדבריו האחרונים של הלל בבלי . . . . .
66	שירים . . . . . הלל בבלי
67	לתולדות הלל בבלי . . . . . א. ר. מלאכי
76	על האמריקניות של הלל בבלי . . . . . גבריאל פרייל
78	שני ספרי שירה לאפרים א. ליסצקי . . . . . אלחנן אינדלמאן
85	לשירתו של ישורון קשת . . . . . נח טמור
87	"הבנות חזרו הביתה" לאשר נהור . . . . . נ. יוסף
90	סיפורי אמריקה לב. אייזיקס . . . . . חיים ליה
91	על המספר ראובן ואלנירוד . . . . . שלמה דמשק
94	בשדה ספר . . . . . ל. שפאל
99	מחודש לחודש . . . . . יצחק עברי
103	אבדות: א. מ. מרגלית . . . . . אלכסנדר ברוידא
104	יוסף טננבוים . . . . .
105	ידיעות . . . . .
107	מתוך ספרים חדשים . . . . .

"בצרון"
1141 ברודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Third Year of Publication

Vol. XLV - Kislev-Tevet, 5722 - (Nov.-Dec. 1961) No. 2 (227)

BOOK REVIEW ISSUE

CONTENTS:

Two Aspects of American Jewry	<i>Ephraim Shmveli</i>	45
H. B. Hurwitz's Approach to the Talmud	<i>Chaim Lieberman</i>	52
An Interview With Avigdor Hameiri	<i>Joseph Nedava</i>	58
The Last Words of Hillel Bavli		64
Posthumous Poems	<i>Hillel Bavli</i>	66
Biographical Study of Hillel Bavli	<i>A. R. Malachi</i>	67
On the Americana In Bavli's Poetry	<i>Gabriel Preil</i>	76
Two Books of Poetry by Ephraim Lisitzky	<i>E. Indelman</i>	78
The Poetry of Jeshurun Keshet	<i>N. Tamir</i>	85
The Israeli Plays of Asher Nahor	<i>N. Joseph</i>	87
B. Isaac's Stories of Jewish Life In America	<i>H. Leaf</i>	90
Reuben Wallenrod the Novelist	<i>Solomon Damesek</i>	91
Book Notes	<i>Leo Shpall</i>	94
Review of the Month	<i>Itzhak Ivry</i>	99
In Memoriam: Aaron M. Margalith	<i>A. Brody,</i>	103
Joseph Tennenbaum		104
News and Events		105
From Recent Books		107

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside U.S.)

Copyright, 1961, by Bitzaron, Inc.

בַּצֵּרוֹן

נוסד עליידי חיים משרנובוץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ג (כרך מ"ה) כסלו-טבת, תשכ"ב חוברת ב' (227)

שְׁתֵּי פָּנָיו שֶׁל הַמְּבוּז הַיְּהוּדִי בְּאַרְצוֹת-הַכְּבָרִית

מאת אפרים שמואלי

א.

מורי "הציונות הקלאסית" ראו לפניהם את העם היהודי כשהוא מפורד ומפורד בקרב סביבות עמים זרים ועוינים להם, ואפילו הללו מקנים לו זכויות פוליטיות ואזרחיות להלכה. זוהי "אומה בכוח" (מ. נורדאו) ולא בפועל — כן טענו, עם בדרך למדינה, להווייה לאומית שלימה של "ככל הגויים". הם האמינו, שלכשתקום מדינה יהודית ותקבץ בתוכה את רוב בני האומה, תשוב זו ותהיה אימה כשאר אומות העולם, ו"האנומליה" היהודית תבוטל. בצבעים קודרים תיארנו "אנומליה" זו מן הבחינה המדינית, החברתית, הפלפלית והתרבותית, מורה מורה והדגשנו והרגשנו, לפי מוקד התעניינותו. ואכן, הפגמים ניראו לעין. רובם של מורי "הציונות הקלאסית" ומנהיגיה הראשונים של התנועה חיו בתקופת התגברותם של היסודות הלאומניים והגזעניים באירופה, שביקשו לדחוק את היהודים ממעמדם, להצר את צעדיהם ולהוציאם מחברת התושבים כולה. בעולם מסוכסך בתחרות של מעצמות ובמלחמת מעמדות קשה בכל מדינה ומדינה, בריבות עמים ועממים ובניצוחי מפלגות וקבוצות לחץ, נתערער מעמדם של היהודים באירופה ערעור גמור, שבסופו באה השמדת קיבוצי היהודים. מורי הציונות ומנהיגיה ניתחו מציאות מסובכת ועגומה זו, על כל פורענויותיה הגלויות ועל כל מוראיה, ובישרו חזות קשה, שאין לה תקנה אלא בהקמת מדינה או לפחות "בית לאומי".

לצרכי הניתוח, עד שלא תקום המדינה היהודית, נכונים היו לוותר על אמות-מידה אובייקטיביות, שעל פיהן מכירים בנקל ומגדירים בנקל אומה מה היא. אמת — אמרו — שבמדינות המערב אין הלאומיות אלא על פי רוב שם נרדף לאזרחות פוליטית, ובכל שאר הארצות תאריה הם לשון וארץ. אף על פי כן — כן טענו — יש לאומיות, שאין בה משלושת סימני ההיכר וההבדל האלה: שותפות באזרחות, בלשון ובארץ, ומשגברו הסיכסוכים הלאומיים באירופה, בעיקר במלכות אוסטריה-הונגריה, וכמה הוגים ומנהיגים הגיעו שם לכלל דעה, שלמען שלומה של המדינה רבת הלאומים, מן הראוי להגדיר את טיבה של הלאומיות על פי אמות-מידה סובייקטיביות, כגון על פי הרצון להשתייכות לאומה מסוימת, על יסוד שותפות המוצא והשותפות בסמלי התרבות ובהרגשת יעודה של התרבות, קיבלו האידיאולוגים והמנהיגים של התנועה הלאומית היהודית בהתלהבות את הגדרת הלאומיות כענין המסור ללב, כדבר זיקה נפשית לציבור, בעל "גורל ותרבות משותפים". אף על פי שהציונים שביניהם לא ויתרו על אמות מידה אובייקטיביות, וחשבו לעתיד לבוא, כשתצליח התנועה הציונית במאמציה, תהיינה אלה המכריעות בהגדרת האומה היהודית, סבורים היו, שלפי שעה יפה הגדרה זו, שנוצרה בבית מדרשם של הסוציאלדמוקראטים האוסטריים, ועל כל פנים מכשיר מעולה היא לצרכי ליכודו של בני העם, שבאמת נתמעטו ונחלשו בו סימני ההיכר החיצוניים-האובייקטיביים להבדילו מן העמים.

הגדרה זו סייעה לא מעט למאבקה של התנועה הלאומית היהודית במדינות הישנות והחדשות לאחר מלחמת העולם השנייה; מכוחה תבעו היהודים זכויות לאומיות למיעוטיהם בקרב המדינות. אבל מצד אחר חזרה זו וגילתה בעליל מה רבה "האנומליה" שבקיום היהודים בתפוצות. "עודני זוכר — כותם הפרופ' שלום בארון — היאך נפעמנו בבוקר אחד, כשקראנו את הידיעות הראשונות על תוצאות מיפקד האוכלוסין, שהתקיים בשנת 1921 בריפובליקה החדשה של צ'כוסלובקיה. לפי חווי השלום וגם מתוך שאיפותיהם הגלויות של מנהיגי המדינה, מאסאריק ובנש, הכירה הריפובליקה החדשה בזכויות מיעוטיה הלאומיים והדתיים להגדרה עצמית מלאה, כל עוד שאין זו פוגעת באיזה אופן שהוא בשוויון הזכויות של שאר האזרחים. מתחילתה של המדינה הופרו היהודים כמיעוט לאומי ודתי כאחד, והם השיבו מתוך אותה תפיסה על שאלת רושמי המיפקד באותו ענין".

אין פרטי המיפקד מענינו כאן. בעיקרו הראה בעליל כמה מפורד ומבוקע ציבור יהודי זה, שהיה קטן לערך. רובם הגדול של אזרחי המדינה מבין היהודים הודיעו, שהם בני דת ישראל בלבד (למעלה מ-336 אלף). רובם של אלה (למעלה מ-180 אלף) הכריזו על עצמם, שהם בני הלאום היהודי. אחרים רשמו את עצמם כבני האומה הגרמנית, הצ'כית, המדיארית, הרנסית והפולנית. 122 איש הצהירו, שהם בני בלי דת, אבל הם בני הלאום היהודי. והיו כאלה, אמנם מספרם היו עשרות בלבד, שהצהירו, שהם בני הלאום היהודי, אבל דתם קתולית-רומית, קתולית-יוונית, אורתודוקסית-יוונית או פרוטסטאנטית. ואשה אחת הכריזה, שהיא אמנם בת הלאום היהודי, אבל עם זה היא בת הדת הלאומית החדשה של

צ'כוסלובקיה. ומה שקרה במדינה זו חזר, במספרים גדולים יותר, במדינות אחרות. מרחב הבחירה, שניתן לכל יחיד ויחיד, פורר את העם היהודי לכמה וכמה גושים, על פי אמות-המידה הסובייקטיביות שבהגדרה, והראה לדעת, שאם נהגים ביהודים על פי עקרונות, המתקבלים על כל העמים, רחוקים הם מלהיות „ככל הגויים“, והאנומליה“ במקומה עומדת. יתר על כן: משניתן מרחב בחירה ליחיד מישראל במשטר חיים ליבראלי ודמוקרטי, מתבלטת זו ביותר.

התנועה הציונית, אף על פי שדמתה בהרבה לשאר התנועות הלאומיות באירופה שבסוף המאה הקודמת, לתנועות שנאבקו על השיחורר מעול זרים ועל הזכות לריבונות גמורה, מתוך תקווה שזו תקנה להם יכולת לפתח את סגולות-כשרונותיהם וערכי תרבותם באין מפריע, ידעה שתפקידיה מרובים וקשים יותר. אמנם לא כל הימים הפירה בהם כראוי במידה שווה, והיו בה מנהיגים ופלגים, שלא עמדו די-הצורך על גודל ההבדל שבינה ובין התנועות הלאומיות האחרות. ואם בתנועה הציונית כך, בתנועה הלאומית היהודית, שלא דגלה בשיבת ציון כמטרה עיקרית, לא כל שכן.

ב.

בימינו בולט הבדל זה ביותר. אף על פי שהוקמה „מדינת היהודים“ כמשא-נפשם של החוזים וההוגים הראשונים, מנהיגיה של התנועה, והיא מתפתחת וקולטת קיבוצי גלויות, חיים בה רק 16 למאה יהודים לערך, בעוד ששמונים וארבעה למאה לערך עדיין פזורים על פני ארצות העולם, ומעטות בימינו המדינות, שאין בהן יהודים. אמנם לעומת הפיזור הגדול, שלא היה עוד כמותו, אתה מוצא גם ריכוז גדול שלא היה עוד כמוהו. היהודים שבימינו חיים ב-117 ארצות, אבל פרט למדינת ישראל, לארצות הברית ולברית המועצות, יש רק 9 ארצות, שבהן עולה מנינים על מאה אלף נפש, והן: אנגליה, צרפת, ארגנטינה, קנדה, רומניה, מארוקו, אלג'יר, בראזיל ואפריקה הצפונית.

ההבדל הגדול בין התנועה הציונית לבין התנועות הלאומיות באירופה לפנינו ועכשיו — באסיה ובאפריקה, אינו בכך בלבד, שהוטל עליה לבנות מדינה בארץ שוממה, דלה ומוזנחת הונחת דורות מכל הבחינות. מלבד התפקיד הקולר-ניזאטורי, שעדיין לא הושלם כל עיקר, עומדת היא בפני העובדה, שרוב בני העם היהודי, החיים מחוצה לה, נתונים להשפעתם הרחבה והעמוקה של איתני פלכלה, חברה ותרבות שבארצות מושבותיהם. זאת ועוד: השפעה זו גדלה והולכת ביותר במדינות המערב, שבהן מרובה הרווחה, גבוהה רמת התרבות ורישומם של היהודים ניכר בהן בעשייתן וביצירתן, בתקופה זו, שבה רפה המתח של הלאומנות והגזענות, ומדינות הסעד והשפע שוקדות על תיקון היחסים הבינאנושיים על ידי מיעוט מחלוקת בין אזרחיהן וסתימת מקורות האיבה והמריבה בכל הדרכים. בתקופת רווחה זו שבעשור האחרון טבעי הוא, שקיבוץ היהודים במדינות אלה רואים את מעמדם כמעמד של קבע. עוד בשנת 1904 כתב ארתור רופין, בספרו הראשון „היהודים בהווה“, (גרמנית) על מצבם של היהודים: „הבעיה הגדולה של העם

היהודי במאה העשרים היא זו: היעלה בידיו בכוח הרעיון הלאומי, שהתעורר מחדש, לעמוד בהצלחה בפעם הראשונה בפני הגורל ההיסטורי — לשמור את הקיום הנפרד כעם, תוך כדי השתתפות פעילה בתרבות הכללית, ובדרך זה להעלות את ההתנגשות של שני המושגים האלה למעלת סינתזה". לא ראה חוקר זה, כי "הבעיה הגדולה" של המאה העשרים, על כל פנים של מחציתה הראשונה, היתה מחרידה הרבה יותר. בתקופה שאננה ביחס ניסח את תוצאות בדיקתו הראשונה של מצב העם. אבל ניתן לומר, שבמידה מרובה זוהי באמת הבעיה של התפוצות עכשיו.

בעיקר בולטת זו בקיבוץ היהודי הגדול ביותר — בקרב יהודי ארצות הברית.

בטיבו של קיבוץ זה, על פי תנאי חייו ואורחות חייו, דעותיו ואמונותיו, כמות שהם גלויים בימינו, נתבונן במאמרנו זה. כוונתנו לעמוד על הלקח המתחייב מבירור מצב יהדות אמריקה לאשורו. באמת, כבר יש לנו ספרים ומאמרים לרוב, אפשר לומר — ארון־ספרים מלא, על מצבם של היהודים בארה"ב, מכל בחינותיו בעבר והיום, וספרות זו מתרבה והולכת. חייבים אנו ליתן את מלוא דעתנו על השאלה, אם בדיקת העובדות — ובדיקה סוציולוגית-אמפירית דנה גם דעות ואמונות דין עובדות — יש לאל ידה להעלות תיקון כל שהוא לתורה הציונית, ואם אפשר — תיקון של הלכה למעשה.

ג.

כל תיקון מן הסוג הזה, כלומר — כל דעה, הבאה לשנות את התורה הציונית, אם ברב ואם במעט, מן הראוי שיחדש אותה, את התורה הציונית, עלינו לפי מעמד התפוצה בתקופת הרוחה. על מעמד זה לא נתנה הציונות את דעתה עד עתה. אבל המתבונן במעמדם של היהודים בארצות הברית בימינו חייב גם לשים לבו לעברם שם, על כל פנים לעברם הקרוב.

באמת, צפויות למתבונן שתי סכנות, וזו חילופה של זו. שתיהן פחיי־מוקש, הטמונים לכל ניתוח חייהם של יהודי אמריקה, והם גם הכשילו חוקרים ופובליציסטים לא מעטים.

הסכנה האחת היא שלא לראות הבדל כל שהוא בין קיבוץ יהודי זה לבין קיבוצי היהודים באירופה לפנינו, שאת מציאותם ודרכיה ניתחה התורה הציונית הקלאסית. טוענים: גם באמריקה יש אנטישמיות. מצבם הטוב של היהודים הוא כצנינים בעיני הצוררים, כאז כן עתה. מפוצצים בתי כנסיות, מציירים צלבי קרס, יש אפלייה בכמה וכמה מוסדות ציבור ומוסדות ממשלה; במקומות מגורים ובמועדונים ובאוניברסיטאות. בקנדה נאבקים היהודים קשה למען השחיטה הכשרה ולמען מניעת הכנסת הגורם הדתי לתוך בתי־הספר מיסודה של הממשלה, ובארצות הברית מפיצים כמה וכמה איגודים וצוררים בודדים ספרים ועלונים אנטישמיים, ארסיים ביותר, ואין השלטונות ממחים בידיהם, דוקא בשמה של הסובלנות, להגדיל כבודה של זו ולהאדירה. גם במדינות הדמוקרטיות האלה מרגישים יהודים

רבים, שאינם אלא "נסבלים" ולא אזרחים גמורים לכל דבר. ועוד טוענים הללו, ועל כל פנים — אפשר לטעון כן: גם יהודי ארצות הברית וקנדה מתבוללים ומעשי יהדות האמנציפציה בגרמניה, בצרפת ובאוסטריה בידיהם, ואין הבדל. הטמיעה הלאומית גוברת והולכת. דור המהגרים הקשיש, שהביא עמו זכרונות מן "הבית הישן", עדיין מתפרנס מהם, אבל הטמיעה פוגעת בבניהם בלא מעצור, וביטויה הקיצוני הם נישואי התערובת המרובים. לפי אומדן זהיר עולה מנינם של אלה בארצות הברית בשנים האחרונות לכדי 10—15 אחוז מכלל הנישואים של יהודים, ואפילו אין המנין גדול כזה שבארצות הסקנדינביות (כחמשים למאה) עדיין הוא מדלדל אותנו לדולר רב, ומה לי הכא ומה לי התם? ועוד זאת: החינוך היהודי — כן טוענים הנופלים בפח הראשון — הוא גם בארצות הברית חינוך כזית ואין בו ממש כדי עיכוב הטמיעה. אמת, החשבון האנושי והפרטי עולה שם יפה, אבל החשבון היהודי מראה גרעון גדול. אמנם, משקמה מדינת ישראל קיבלה הכרת המורשה היהודית, שהתחילה להתעורר עוד קודם לכן, חיזוק נוסף, והדבר התבטא בהתרבות בתי-ספר יהודיים. לעומת רגשות החימה ואזלת היד, שהתפשטו בימי שלטון הנאצים, ובעיקר בתקופת השואה, נתחדשה ביהודים הרגשת הרוממות שבתקימת מדינת ישראל, ונסתתקומה עצמו היה גם ליהודי אמריקה חוויה עממית עמוקה. אבל כיצד התבטאה חוויה זו ומה הסיכויים, שזיקת הנפש תצא לפועל בעלייה לישראל? החוויה נתבטאה במתן מוון, ואף כי הוא חשוב מאד, אינו עונה הכל. עלייה אין, כמו שלא היתה מצרפת ומגרמניה לפני מלחמת העולם הראשונה, ואפילו אחריה, על כל פנים היא עלייה של מעטים, הדומה לזו מארצות האמנציפציה המערביות לפנים, ואין הבדל.

דבר אחר באותו ענין של חוסר ההבדל: רבים מודים, שהדת היא צורה נאותה לקיום ייחודו של קיבוץ יהודי בגלויות. והנה למראית העין נתחזקה הדת היהודית גם בארצות הברית. אבל המוסיפה היא שם כוח וגבורה לייחוד הלאומי, בעיקר לאחר החידושים בתפיסת הדת ועבודת הקודש, שנתחדשו שם הלכה למעשה, או שמא לא נתחזקה בקיבוץ זה אלא דתיות יהודית ערטילאית, הנטולה חיוניות עממית-לאומית, חיוניות זו, ששימשה בכל תולדותינו מצע נפשי-קיבוצי לבנין האמונה ואורחות החיים על פיה כדי ייחוד גמור.

כללו של דבר: הסכנה הראשונה היא, שהמתבונן בחיי היהודים בארצות הברית יגיע למסקנה, שהניתוח הציוני "הקלאסי" "תופס" גם בקיבוץ זה, ויש להסיק ממנו את כל המסקנות, אמנם לפי צרכי ימינו. וצורות הארגון והעשייה כולה, הנקוטות בדינו, אמת-המידה הציונית כוחה יפה בכל הארצות.

הסכנה השנייה, הנשקפת למתבונן בחיי היהודים בארצות הברית, היא חילופה-סותרה של זו. כמה וכמה חזיונות בחיים אלה מסוגלים להטותו לצד ההפרזה בהבדלים, ואפילו גבשושיות יתגברו בעיניו כהרי-הרים. חוקרים ופובליציסטים מן הסוג הזה כבר עמדו וטענו, שהתנאים המיוחדים במדינה זו אינם מעמידים את היהודים לפני חומה לאומית אטומה, שלא כבאירופה. אין כאן אומה אחת אלא בני אומות רבות, והדת הופרדה מבתחילה הפרדה גמורה מן השלטון

החילוני. אין למדוד חיים אלה באמת-מידה שאינה נטולה מתנאיהם הם עצמם. האנטישמיות, למשל, שונה לפי כל טיבה מזו שבאירופה, ואין צורך לומר — לפי היקפה ועוצמתה. ובדומה לכך יש לומר, שאין ההתבוללות מגיעה כאן לממדים גדולים, ונהפוך הוא: אף על פי שהיהודים הסתגלו לאורחות חייה של המדינה וקנו להם את לשונה ואת סמלי תרבותה, מבקשים הם להתייחד לעצמם, ותחיית הדת בקרבם היא ראייה חותכת לרצון זה. "מה הבשורה שיש בידינו להביא לעולם?" שואל אברהם יהושע השל באחד ממאמריו, שנדפס ב"הדואר" (בכ"א שבט, תש"ך). והוא עונה מענה לא מועט ולא צנוע כל עיקר: "דומני, שיש בפינו דבר הראוי לאומרו לעולם היהודי. משהו חדש הופיע על במת החיים היהודיים באמריקה. סבורני, שהחדש הזה הוא דמות היהודי, ששר עם המלאך ויוכל לו. נס חדש מתנוסס ועולה לאטו... יהודי שהועמד בנסינותיה של המאה העשרים ולא הוכרע. יהודי ההולך לבית-הכנסת להתפלל, ומשתדל לעמוד על משמעותה של השבת ומשמעותו של יום-הכיפורים". מחבר נכבד זה, מראשי המדברים במחשבה הדתית היהודית בארה"ב, מסביר את גודל ערכו של חזיון זה: קודם לכן לא השגיחו באמריקה בבעיות הרוח וסרו הרחק הרחק מדרכי הדת. תרבות העולם ותרבות הארץ היכו את היהודים בסנוורים. אבל בזמן האחרון התחוללה התמורה הגדולה. "הרי אנו שותפים באותה תרבות, אלא שאנו משתדלים ללמוד, היאך לעמוד על גבה ולא לאבד את דרכנו בתוכה, לא להיכנע לה". כללו של דבר: חזונו של רופין בדבר "מעלת הסינתזה" כאילו מתקיים והולך.

ואין צורך לומר, שבמדינה שרק זה מקרוב נתמנו בה שני מיניסטרס יהודים, ויש תקוה מבוססת, כי לעתיד לבוא יקום בה אפילו נשיא יהודי, אין לדבר על קיפוח מן הבחינה הפוליטית והחברתית. הוסף על כך את הרווחה הכלכלית, שאליה הגיעו המוני היהודים, ואף כי אין ביניהם אדירי ממון, בדומה לרוקפלרים ולפורדים, ואין חלקם מרובה בתעשייה ובבנקאות, אין ספק, כי הממוצע של הרווחה הוא גבוה, ורמת החיים כולה אינה מניחה מקום לחששות, שהתורה הצינונית מלאה אותם על גדותיה. עוד סימנים רבים נותנים במצבם של יהודי ארה"ב להבדילו הבדל גמור ממצבם של קיבוצי היהודים באירופה לפנינו, ואפילו היום, ואין מתירים שום גזירה שווה.

כללו של החזיון: אמריקה אינה גלות, ואם אחד העם רשאי היה לכתוב בשעתו, כי "במובן סובייקטיבי כל ישראל הם משוללי הגלות, כולם — חוץ מיחידים המוציאים עצמם מן הכלל — מכירים ברוע המצב של כבשה בין הזאבים, וכולם היו רוצים בביטול הדבר הזה", אין הדברים יפים ליהודי אמריקה, על כל פנים — לא בימינו. אחד העם הוסיף ואמר: "לוא בא המשיח האמיתי היו כולם יוצאים אחריו במקלם ובתרמילם". נניח ל"משיח האמיתי". גם אחד העם לא נתכוון, כנראה, אלא למעין מעשה גאולה שבייסוד מדינה יהודית. והנה נוסדה זו, ויהודי ארה"ב אינם נחפזים ליטול את "מקלם ותרמילם". האין להסיק מכאן, שקיבוץ יהודי, כשהוא חי בתנאים של רוחה והעדר מתיחות, אין הניתוח הצינוני "תופס"

בו? מעולם לא היתה לנו תקופת רווחה כזו קודם לכן, ועל כן קשה היה להוכיח את אמיתותה של הדעה, אבל עכשיו היא מתאמת והולכת.

גם ההיסטוריוגרפיה הציונית התלבטה בבועית מעמדם המיוחד של יהודי ארצות הברית — כן אפשר לטעון — ולא הצליחה לשבצו לתוך ציורה הפולל כראוי, וכל הימים מזדקר מעמד זה ומשתרבב ופורץ את הגדר, שגדרה זו לכלל תנאי חייהם של קיבוצי היהודים. ב"צ דינור, דרך משל, המחלק את תולדות ישראל בגלות לשמונה תקופות עיקריות, לפי זמני היציבות והמשבר, קובע במבוא לספרו "ישראל בגולה" (הוצאת "דביר"), כי התקופה האחרונה, משנת תרמ"א, 1881, ועד שנת תשי"ח (1948), היתה תקופת משבר, "ראשיתה מן האנטישמיות בגרמניה והפרעות ברוסיה וסופה תקומת ישראל". עליה הוא אומר, כי "מבחינת מעמדם של היהודים — גוונה היסודי הוא במלחמה האלימה והאכזרית, שהתנהלה ביהודים מתוך הסתת המונים מאורגנת, וחישובים מדיניים וחברתיים, שהביאה עם השתל-טותם של הנאצים לחורבנה של יהדות אירופה ולהשמדתם של ששת מיליונים יהודים. מבחינת פעילותו של הכלל היהודי — סימנה המובהק בתקופה זו הוא בהתלכדותם החדשה של היהודים לגוף לאומי-מדיני, היושב בארצו ומדבר בלשונו. התלכדות זו היתה תוצאה של תהליכי התמרדות מדינית, התגוננות עממית והתעצמות לאומית". הכל שפיר ומקויים עלינו. אבל היכן כאן מקומה של התהוות הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בעולם ועליתו למעלת מעמד נכבד כל כך? היסטוריון זה פולל את התהוותו והתחזקותו של ריכוז היהודים באמריקה בקרב התהליכים שהזכיר, "תהליכים אלה הביאו להגירתם של מיליוני יהודים ולייסודם של מרכזי ישוב חדשים". הגירה — ניחא. אפשר גם לכלול במה שהזכיר את "הקמתם של ארגונים כללי-יהודיים לעזרה ולהתגוננות". אבל התרסקות זו של מרכז בעל מעמד נכבד אינה מבוארת כל עיקר על פי הגורמים שמנה. פרשה לעצמה היא. אמנם ההגירה היתה תוצאת המשבר, אבל קיומו וגידולו של אותו מרכז קשה לכללם באותה תקופת המשבר, שעברה על קיבוצי היהודים בארצות אחרות. ציור התקופה על פי ההיסטוריוגרפיה הציונית לא בלבד שאינו שלם אלא שהוא נראה גם פגום בשיבוש.

למדנו: שתי פנים לקיבוץ היהודי בארצות הברית שבימינו, באמת — לכאן ולכאן, והשאלה, אם "תופס" בו הניתוח הציוני "הקלאסי", שניסינו לנסח במאמרנו זה, עדיין תלויה ועומדת בלא הכרע של ממש. רק בדיון מקיף יותר, המצרף למעמדו של קיבוץ זה עוד "מרפיבים" אחרים, שלא הובאו בחשבון לפי שעה, ניתן להגיע לתשובה מאוזנת.

המשפיל הירש בער הורוויץ וגישתו לתלמוד

מאת ח. ליברמן

הירש בער הורוויץ, המשפיל מאומאן שבאוקראינה, כשפשט את הרגל, בשנת 1825, וחובותיו עלו לכדי כחצי מיליון רובל כסף, סכום עצום בימים ההם בעיר פרובינציאלית, ברח לאנגליה, ולימים נתמנה שם מרצה לעברית באוניברסיטת קמבריג', והדברים ידועים. במאמרי „ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משפילים“¹) הוכחתי שהורוויץ התנצר באנגליה. לד"ר רפאל מאהלר יש תמיהות בענין זה, והרי דבריו:

„ההתקפה הנמרצת על התלמוד, שהיא עיקר הנושא של שיחת הירש בר הורוויץ עם הגסיך דולגורוקי בשנת 1810, לפי ספר מסעיו של זה, מתמיהה ביותר לאור מה שהביע המשפיל מאומאן בענין זה ארבעים שנה אחר-כך. במכתבו היחידי של הירש בר הורוויץ שנתפרסם, התשובה מ-11 ביולי 1850 למכתב המשפיל יעקב גאלדענווייזער („עלים לתרופה“, וזין 1864, מכתב ג'), מזכיר הוא את התלמוד פעמיים דרך אגב. על דבר מקור פרנסתו מספר הורוויץ, ששימש מאז 1837 כמדריך לשפה עברית באוניברסיטה בקמבריג', כדברים אלה: „... תדע יקירי! כי דבר אין לי פה עם סוחרי וכנעני המדינה... כי אם תורת משה לי למורשה וספרי הנביאים וחכמי התלמוד (ההדגשה שלי — ר. מ.) המה לי למחיה פה“. את איש מכתבו גאלדענווייזער הוא מהלל כ„בן משכיל אשר אם בעודנו נער מילא את בטנו מזמנודני חכמי התלמוד (ההדגשה שלי — ר. מ.) עוד ידו נטויה כיום הזה בהיותו לאיש להרים גם נס להתנוסס בחוקי ודתי הלשון ותפארת המליצה...“. גם העובדה גופא, שהורוויץ ראה להוציא את הספר הראשון של „יד החזקה“ להרמב"ם בתרגום אנגלי (1832), מוכיחה כי — בניגוד למה שמסר דולגורוקי בשמו — שוב לא ראה את התנ"ך כמקור היחידי לדת ישראל. אין זה, אלא שהמשפיל מאומאן חזר בו ברבות הימים מדעותיו הקיצוניות בחינת „חטאות נעורים“, ואם נכון הדבר שה. ב. הורוויץ התנצר בלונדון, כפי שמאשים אותו י. אייכנבוים במכתבו אליו (השווה ח. ליבערמאן, ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משפילים), הרי יש משום רבותא פראדופסלית בחוות דעתו החיובית על התלמוד דוקא בתקופה ההיא“²).

(1) ייווא בלעטער, כרך 29.

(2) מאהלר, רפאל, דברי ימי ישראל, ספר רביעי, נספח ל"ב.

בעצם העובדה שאדם מחליף בזנותו השקפות שהיו לו בצעירותו, משלילה לחיוב או מחיוב לשלילה, אין משום תימה, אבל בנידון דידן קשה להאמין שהחליף את דעתו על התלמוד משלילה לחיוב. אין לבנות בנינים על יסוד תיבה אחת בתוך טפסט כתוב בסגנון מליצי, ואין להתרשם מתיבה יחידה מליצית ולהניח כאילו ישב המומר בקמבריג' והתענג על דף גמרא... בעצם אין כאן לא גישה שלילית ולא גישה חיובית אלא גישה של קרדום לחפור בו. הורוויץ מספר לידידו על מקורות פרנסתו באנגליה, וכותב שאינו עוסק עוד במסחר³) אלא יש לו מקורות פרנסה אחרים, ששנים מהם: (א) ידיעת התנ"ך, (ב) ידיעת התלמוד (שהביא אתו מביתו באומאן), והשלישי — ידיעת האנגלית שהספיק לרכוש במשך זמן קצר באנגליה, והרי דבריו בסגנונו המליצי:

„... דבר אין לי פה עם סוחרי וכנעני המדינה... כי אם תורת משה

היא לי למורשה וספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה. המלאך הגואל אותי מכל רע שלח את כל אלה לפני להיות לי למחיה להחיות העם הרב הזה אשר אתי פה...⁴) בן ארבעים שנה באתי הנה וכאלם לא יפתח פיו... ובעזרת אלקים עשיתי חיל לעלות על במתי לשון אנגלי במעט ימים עד אשר חלפו שלש שנים מצאה ידי להעתיק ספר ראשון מהיד החזקה אשר להרמב"ם ז"ל ללשון העם אשר אנכי יושב בקרבו לעת כזאת⁵). ומעת אשר יצאה העתקתי לאור הדפוס, היתה (1) ביתי בית ועד לחכמים... וגם אחר זה יצא מהדפוס העתקתי משירי שאקספיר⁶), פאפע ויונג אשר העתקתי ללשון עברי, וגם משירי הרומיים פלויטוס ויאוינאל (כי ת"ל גם מלשון לאטינא לא משכתי את ידי) ומשירי פלאריאן בלשון צרפת... עד כי יצא לי שם כשם אחד הגדולים אשר בארץ כל אלה היו בעוזרי למצא לחס לאכול ובגד ללבוש לי ולכל אשר אתי בבית... (ההדגשה שלי — ת. ל.)⁷.

פרנסתו הקבועה היתה מידיעת התנ"ך, כלומר, מהוראת העברית באוניברסיטה, וידיעת התלמוד שימשה לו מקור נוסף להכנסה. הנוצרים שלמדו עברית התעניינו, כידוע, רק בעברית מקראית, שכן נתכוונו רק להבין את כתבי הקודש במקורם, ולכן היו מלמדים באוניברסיטאות הנוצריות עברית מקראית בלבד,

3) באומאן היה סוחר ובנקאי.

4) משפחתו היתה בת 9 נפשות. מענין שתלמידו כותב שנכדו אהר, בן בתו, שבשנת מתו של הורוויץ היה רק בן 25, היה כבר פרופיסור במוסקבה.

5) למען האמת יש להעיר שהוא מגזים כאן; הוא לא תירגם את כל הספר הראשון של "יד החזקה" אלא רק את מחציתו. הספר הוא בן מ"ה פרקים ומהם תירגם רק כ"ג. את הלכות תלמוד-תורה לא תירגם כלל, מהלכות עבודה זרה תירגם את הפרק הראשון בלבד, בהלכות יסודי התורה דגל על הפרקים 1— ובהלכות דעות — על פרקים 2—ה.

6) יש להוסיף לרשימת "שקספיר בעברית" של י. א. קלוזנר שנתפרסמה ב"יד לקורא"

כרך ג'.

7) התרגומים שהוא מפרט כאן הם שירים קצרים שתירגם לעברית והדפיסם בספר

"המנהל", ספר לימוד עברית לאנגלים, שהופיע בשנת 1839.

בעברית רבנית לא התעניינו ולא ידעו ולא הבינו אותה⁸, ויחיד שהיה לו עניין מיוחד בעברית רבנית רכש אותה מחוץ לאוניברסיטה. להורוויץ היתה שיטה אחרת בזה; לשיטתו כל הלומד עברית, אפילו המעוניין רק בעברית מקראית, חייב ללמוד גם עברית רבנית, שכן מלבד שמצויים בה כמה פירושים חשובים לכתבי הקודש, הרי היא גם סיוע להבנת הלשון העברית המקראית, והיה משדל ומשכנע תמיד את תלמידיו ללמוד גם עברית רבנית⁹. והיה רגיל לומר, אשר כל האומר אין לי אלא עברית מקראית אפילו עברית מקראית אין לו¹⁰ וידיעת התלמוד שימשה לו מקור הכנסה נוסף על ידי הוראת עברית רבנית, ולזה הוא מתכוון בדבריו: „ספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה“.

יש לשער, שהיתה לו הכנסה גם מתרגום ספר המדע להרמב"ם, שכן יחד עם התרגום הדפיס גם את המקור העברי והוסיף גלוסאר למלות התלמודיות שהשתמש בהם הרמב"ם ולוח ראשית-יבות, ולכן שימש התרגום כספר עזר לתלמידים שלמדו עברית רבנית.

ואשר לתרגום ספר המדע להרמב"ם שד"ר מאהלר רואה בזה „רבנות פאראדוקסאלית“ ומעין חזרה בתשובה, הרי באמת לא היתה כאן יומתו של הורוויץ, אלא יומתם של ששה מחברי האוניברסיטה, שסמוך לכניסתו לאוניברסיטה פנו אליו בנידון זה¹¹, ביניהם היו, לפחות, שני כומרים, שאחד מהם התחיל בעצמו לתרגם את ספר המדע, אלא שלא היה זמנו פנוי להמשיך. ואלה עזרו הרבה להורוויץ בתרגומו, עברו על כתב היד, יעצו, העירו ותיקנו. ואם פרופיסורים נוצרים וכומרים התענינו בתרגום זה כלום אפשר היה שהורוויץ לא יתענין?

היכן כאן, איפוא, ה„רבנות הפאראדוקסאלית“ של מאהלר?

מענין שעתון אנגלי אחד (The Gentleman's Magazine) ברצוניה

8) גם את הכתב הקורסיבי שהיהודים משתמשים בו לא ידעו והיו כותבים עברית בכתב המרובע של המקרא. הורוויץ מספר מעשה מבדח בנידון זה: המשטרה בלונדון עצרה פעם יהודי פולני אחד. בין הניירות שמצאו אצלו היה אחד כתוב בשפה משונה, והחליטה — בצדק — שהיא עברית ושלחה את הנייר לד"ר לי, פרופיסור לעברית בקמברידג', בכדי לתרגמו. הלה הביט על הנייר וראה שהוא כתוב בכתב משונה שאינו יכול לקרוא החליט שהוא פולנית ושלחו להורוויץ, שידע פולנית, בבקשה לתרגמו. באמת היתה זו עברית אלא כתובה בכתב קורסיבי שהפרופיסור לעברית לא ידע אפילו מציאותו.

9) „... He was always anxious that his pupils should study Rabbinical Hebrew not merely because there were a great many very valuable commentaries written in this dialect, but also because he considered it of some service in the interpretation of Biblical Hebrew. (Bernard, Herman, The Book of Job, London, 1864, p. XCVII.)

10) „No one, who is unable to read Rabbinical Hebrew, can be regarded as an accomplished Hebrew Scholar. (Ibid.)

11) „In 1930 he established himself in Cambridge, where he soon afterwards was unanimously selected by the senate Hebrew teacher in the University with an annual stipend—an office which he still holds. Soon after his establishing himself in Cambridge he was engaged by six distinguished members of the University to expound to them the Yad Hachazakah of Maimonides and this gave rise to 'the Creed and Ethics of the Jews, exhibited in selection from the Yad Hachazakah' which he published in 1932. (Ibid, p. XCIII-III.)

שפירסם בשעתו על התרגום, כתב שתרגום זה יביא תועלת... למיסיונרים, שכן המיסיונרים הפעילים בין יהודים לפתותם להמיר את דתם ואין להם שום מושג מה טיבה של דת היהודים וחסרונותיה, משולים לרופא הרוצה לרפא חולים מבלי לדעת מראש מהות מחלתם. נדמה לי שברשימת החתומים על התרגום אין אף יהודי אחד, אבל יש מספר גדול של כומרים ומלומדים נוצרים.

ומכיוון שהתרגום לא נועד ליהודים אלא לנוצרים ובימתם של נוצרים יצא, הרי אין מכאן שום ראיה לדברי מאהלר.

אגב אורחא, יש לתקן את התאריכים המשובשים אצל מאהלר. מאהלר כותב שתאריך מכתבו הנ"ל של הורוויץ הוא מיום 11 ביולי, 1850, זהו תאריך שרירותי; אין במכתב זה שום תאריך, לא יום, לא חודש ולא שנה. אפשר רק להסיק את התאריך מזה שהוא כותב שעברו עשרים שנה מאז עזב את אומאן, ומכיוון שזה היה בשנת 1825 הרי תאריך המכתב הוא לערך 1846. את תאריך כניסתו לאוניברסיטה בריסטה להוראה קובע מאהלר — 1837, וגם זה שיבוש; הוא נכנס לאוניברסיטה בשנת 1830 (ראה הערה 11).

גם ב"לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור" ההולך ונדפס עכשיו בניו-יורק, הדברים על ה. ב. הורוויץ משובשים הם. תמיהני בכלל מה מקומו של ה. ב. הורוויץ בלקסיקון לספרות אידיש, הרי לא כתב שום דבר באידיש, ויש לשער שגם התבייש בה, שכן ברשימת הלשונות שידע, שרשם תלמידו בביאוגרפיה שלו, אין זכר לאידיש אלא לגרמנית, (לפי דברי תלמידו ראה את עצמו לגרמני) אמנם לא נתנו לו בלקסיקון ערך מיוחד ונראה שעמדה לו "זכות אבות" וסמכוהו לערך אביו חייקל הורוויץ, בכל אופן, אם הכניסוהו ללקסיקון, רשאים אנו למצוא עליו דברים כהויתם, אבל אנו מוצאים שם, שעל ידי תרגומו ליד החזקה נתפרסם שמו בין חכמי אנגליה ועל ידי זה נפתחו לפניו שערי האוניברסיטה. אילו היה הכותב טורח לקרוא את הביאוגרפיה שלו שהוא עצמו הכתיב לתלמידו¹² ותלמידו הדפיסה — עם הוספות והערות משלו — בשם: *The Life of Dr. Bernard* [חיי ד"ר ברנארד¹³] בראש תרגומו של הורוויץ לספר "איוב" (שהוציא לאור בשנת 1864), היה מוצא שם היפך הדברים, כלומר,

(12) בשנת 1850 נסתמא, ומאז לא כתב אלא הכתיב. גם תרגומו ל"איוב" לא כתב אלא הכתיב. תלמידו שהכתיב אליו כותב, שאילו לא נסתמא והיה קורא וכותב בעצמו ודאי שהתרגום היה יוצא משובח יותר.

(13) את שם משפחתו — הורוויץ — החליף בברנארד, ואת שני השמות הירש בער — בהערמאן העדוויג. לפי דברי תלמידו ה"י הערמאן שמו הנוצרי, ואשר להעדוויג, שהוא שם אשה, הספיר לו הורוויץ, שהוא לזכרון אחותו הבכירה שהיתה אהובה עליו ומתה ושמה היה העדוויג. מובן מאליו ששמה לא היה העדוויג, שהוא שם נוצרי, ויהודי אומאן לא היו קורין לבנותיהם בשמות נוצריים, והיא בעצמה — לפי עדותו של יעקב אייכנבוים — היתה דוקא אשה יראת ה' ושמה היה העדויל. במכתבו להורוויץ מתלוצץ עליו אייכנבוים על הזכרון המשובש שעשה לאחותו, וכותב שמכיון שהיתה מתפללת בכל יום, ודאי שאחרי תפילת שמונה עשרה היתה אומרת את הפסוק: הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, שהוא, כידוע, סגולה לאשה ששמה העדויל שלא תשכח את שמה כשתבוא לעולם האמת, וכשהמלאך הדומה דפק על קברה ושאל לשמה, ודאי שהשיבה העדויל ולא העדוויג, וכשמכריזים ברקיע: העדוויג! היא ודאי לא תקום ולא תנוע...

שכניסתו לאוניברסיטה גרמה להופעת התרגום. את שנת מותו קובע הלקסיקון — 1861, ושם, באותה ביוגרפיה, הרי מפורש שמת ב־15 לנובמבר 1857. את העובדה שהיה מומר אין הכותב מזכיר כלל, כנראה אין לדבר זה חשיבות בעיניו.

שורת היושר מחייבת שהאחראים ללקסיקון והמטפלים בו חייבים לבדוק את החומר הישן, לזרות את הפסולת והמשובש ולהשאיר רק את הנכון והמדויק ויחד עם זה להוסיף חומר חדש — גם הוא, כמובן, נכון ומדויק — כראוי ללקסיקון הראוי לשמו, אבל הערכים שהופיעו עד כה מראים שלוקחים בלא בדיקה מכל הבא ביד ומכניסים את השיבושים הישנים ומוסיפים עליהם חדשים. הדבר מצער, שהרי לא בכל יום מחברים לקסיקון, ולקסיקון שקשה לסמוך עליו תועלתו מוטלת בספק.

יש להעיר עוד בנוגע למכתבו של הורוויץ המצוטט לעיל. הוא כותב שבא לאנגליה ביותו בן ארבעים, אם כן היה זה ב־1825 (וכך מפורש בביוגרפיה הנ"ל שהכתיב לתלמידו) ולא ידע אף מלה אחת אנגלית, וכעבור שלוש שנים כבר מצאה ידו לתרגם את הספר הראשון של "יד החזקה", שעל ידי כך נתפרסם בין החכמים ומאז היו משכימים לפתחו. הרי תרגומו הופיע ב־1832, ולכל המוקדם התחיל בו ב־1830 כנ"ל, ואם כן עברו לא שלש שנים אלא שש שנים. איני חושד בו שרצה להתפאר בכשרונו בפני ידידו, ויש לשער, שטעות הדפוס כאן ובמקום שלוש שנים יש לגרוס שש שנים.

ולבסוף, כדי לשים קץ לערבוביה השוררת בין הכותבים על ה. ב. הורוויץ בנוגע לתאריכים, הריני נותן כאן את התאריכים המדויקים לפי הביוגרפיה הנ"ל: 1785 נולד באומאן; 1825 בא לאנגליה; 1830 נכנס להוראה באוניברסיטה בקמבריג'; 1832 הופיע תרגומו לחלק מספר המדע; 1839 הופיע ספרו "המנהל", ספר לימוד עברית לאנגלים; 1850 נסתמא; יוני 1857 סיים את תרגומו לספר איוב; באותו חודש או ביולי שאחריו הכתיב את תולדותיו לתלמידו; 15 בנובמבר 1857 מת פתאום מהתקפת הלב; 1864 הופיע (על ידי תלמידו) תרגומו לספר "איוב".

ה ו ס פ ה

במכתבו הנ"ל של ה. ב. הורוויץ הוא מזכיר את גיסו לנדא. גיסו זה — משה לנדא — היה נכדו של הגאון ר' יחזקאל לנדא, מפראג, בעל "גודע ביהודה" (ובנו של הרב ר' שמואל לנדא, בן בעל "גודע ביהודה" וממלא מקומו בפראג), ובשאלות ותשובות "גודע ביהודה בהדורה תנינא" יש אילו תשובות אליו מאת אביו הרב ר' שמואל וממנו לאביו (ראה מאמרי הנ"ל "ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים", הוספה ב'). הוא וגיסו הירש בער הורוויץ היו חתניו של עשיר מופלג באומאן ומראשוני המשכילים ברוסיה, וגם הוא — משה לנדא — נתמשכל שם באומאן, מתמיהה מאד העובדה שכותבי תולדות בעל "גודע ביהודה" או תולדות משפחת לנדא אינם מזכירים אותו כל-עיקר. לא מצאתי את שמו גם ב"לוח היוחסין של משפחת לנדא" שהדפיס ד"ר גלבר בספרו "ברודי", וכן נפקד שמו בספר "ר' יחזקאל לנדא" שהופיע זה מקרוב בסיוע מוסד הרב קוק. כיוון שנתמשכל

זוהי שרזי בחברת גיסו הירש בער ואבזי גיסו חיילקל הורוויץ, שנתפרסמו כאפיי-קורסים גדולים, אפשר שהתביישה בו משפחתו בפראג וגזרו עליו שתיקה, או כיוון שחתונתו היתה בעודנו צעיר (ראה מאמרי הנ"ל) והלך למרחקים, מפראג לאוקראינה, הנה לפי מצב התחבורה בימים ההם אין פלא שלא זכרו אותו במולדתו, זרק ברוסיה, בה בילה את רוב שנותיו, זכרוהו. מצאתי את שמו ב"הבקר אור" של גוטלובר משנת תרל"ח, ומאמר ארוך על אודותו בשם "תולדות ר' משה לנדא" נדפס ב"המליץ" 1862. באותו מאמר יש תיאור מעניין של חתונתו באומאן, שם גם מכתב משה לנדא אל כותב המאמר על דבר מקור השם סג"ל, שנהגו הלויים להוסיף לחתימתם. המאמר לא נגמר, הוא מסתיים ב"המשך יבא", וההמשך לא בא.

הסופר איש נעמי, שנתגדל באומאן, מספר, שכשהמלמד שלו למד עמו פרקי אבות והגיעו למאמר: ודע מה שתשיב לאפיקורוס, סיפר המלמד על משה לנדא זה שסר מדרך אבותיו והלך בדרך רשעים. (ראה "רשמות" כרך א.)

הבנין המופלא ששמר על חיי ישראל

... הרב ר' חיים טשרנוביץ, הוא רב צעיר — — — רובו בחקר התלמוד והפוסקים, ומיעוטו בבעיות היום והנצח של האומה הישראלית, בשאלות תחייתו הלאומית והמדינית. — שרשם של רוב דבריו במרחקי הדורות ונופס נוטה לרשות הרבים, לרשות מלחמות הרוח והמעשה, שנתגלעו לישראל בדורות האחרונים. — — — הוא לוחמו של המשפט העברי לא רק כלפי העבר אלא, ובעיקר, כלפי העתיד. — — — הוא דרש, כדרך שדרשו רוב גדולי ישראל, כדרך שדרשה העשייה הרוחנית הקיבוצית של ישראל בכל הדורות — קבלת עול מצוות תחילה. — — — התאמצותו של רב צעיר היא: להקנות ליהדות החדשה ולהבינה את הדעת על אחדות היצירה הישראלית, שלא באו הנביאים ושאר כתבי הקודש לישראל אלא להניח את התורות והיסודות לאותו בנין מופלא ששמר על חיי ישראל, הוא ראה את התלמוד מתוך האספקלריה העברית ההיסטורית הגדולה שהתקינו רש"י והרמב"ם, שלגביהם לא היתה שום מחיצה של תוך מחיצים בין גילוייה השונים של יצירת בראשית לישראל.

ד"ר צבי וויסלבסקי: אורות בדרך. הוצאת קרית ספר, ירושלים, עמ' 73—75.

שיחה קלה עם אביגדור המאירי

מאת יוסף נרבה

אמנות-שיחה — מתת-אלוהים היא ממעל; ולא כל סופרי ישראל זכו בה. כשמזדמן אתה לביתו של אביגדור המאירי ומסב עמו לשיחה קלה, חזקה עליך שתצא ממנו ב"עושר גדול". ולא רק משום שנתקיימה בו מימרת חז"ל: "אפילו שיחת-חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד", אלא משום שאיש-שיחה הוא המאירי מעצם טבעו; אוהב הוא להרעיף את לקחו על כל שומעיו. לא קמצן-מלים הוא, כדרך כמה יוצרים, השומרים, כביכול, את כל הזכויות לעצמם, כמבקשים לומר: "יתפרסם ספרי ותוכל לעיין בו כאוות נפשך". עשיר הוא ברוחו ומפור אוצרותיו לכל דורש. כמוהו כמעין המתגבר, כלבה הפורצת מהר געש, שתוך כדי סחף היא אוספת כוחות-תנופה חדשים.

יתירה מזו: אין דומה שיחת יוצר סתם לשיחת משורר, היודע להאציל על משנתו שבעל-פה נעימת-פיוט; ולא אחת, כשישבתי בדירתו הצנועה של המאירי ברמת-גן, בשעת בין-הערבים, בטרם הועלה אור בחדר, דומה היה עלי, כי סימפוניית-קטיפה רבת-צלילים אני שומע. כבר העיד המאירי על עצמו, כי בשירתו — לא המלים הן הקובעות את מהותו של השיר, כי אם הצליל, הקול, ולא בכדי נאמר, כי הקול קול יעקב: היהודי ניכר קודם-כל בקולו...

למעלה ממאה ספרים "עשה" אביגדור המאירי; תנובה עצומה ורבת-היקף; מהם דברי-שירה ודברי-פרוזה, מחזות ותרגומים, פובליציסטיקה וסטירה וביקורת וחקר מקורות הלשון העברית. ועוד ידו נטויה. לאחרונה השלים מחזה על אסתר המלכה, שיסוד-בניינו נתון בפסוק אחד ב"מדרש אסתר", האומר כי דריווש האחרון הוא בנה של אסתר מאחשוורוש.

רבות הן ההשפעות שנתנו אותותן ביצירותיו של אביגדור המאירי. ב"חלומות של בית רבן" — פרק משירה אוטוביוגרפית — הוא מצביע על כמה מהן: כיון שגתייתם המשורר עוד בילדותו, היתווה סבו את דרכו בערכי העם והאדם מישראל. אמו אף היא הטביעה עליו את חותמה בסגולות-נפש; בה ראה את התגלמות האמהות בישראל, מעין מוסד-נצח, שאין להשלים עם אבדנו עולמית: שנים רבות גם לאחר מותה עדיין מדבר עמה המשורר כאילו היא ניצבת חיה לנגד עיניו. וחזון-ירושלים אף הוא משוקע בנפש המשורר מראשית נעוריו; ולימים, בשנת תרפ"א, כשעלה המשורר לארץ-ישראל, כבר היתה נשמתו כשרה לקלוט את רשמי עיר-רוד על זוהרה וקדושתה, מעמסת-זכרונותיה ומוראה.

אך דומה, כי היסוד העמוק להכרת נפשו של המאירי הוא מוצאו: יהודי

הונגרי הוא, ועל כן הביא עמו לתחום היצירה העברית את הגעש המאדיארי. ראוי לו לפסיכולוג להתחקות על שורש נשמתם של בני שבט זה בישראל: מה פשר הסער והאש המאפיינים את אחינו אלה? מהו מקור ההרפתקנות המבורכת הסוחפת אותם למערבולת-רגשות. אפשר שעם גילוי סוד זה תתבאר לנו גם התופעה המזהירה של הרצל ונורדאו בעולם הציוני, שהרי גם הם יוצאי השבט ההונגרי בישראל היו.

המאירי מבקש „לפרוץ כמו אש, להתיימד לשלהבת“. אחד מספרי שיריו נקרא בשם „המוקד הרך“.

והנה, נוסף לאופי המסוער מלידה, באו לו להמאירי מסיבות, שעוד החריפו את חוויות-מזגו: מלחמת-העולם הראשונה. הוא שירת באותה מלחמה כקצין בצבא האוסטרי-הונגרי, ובשנות 1916—1919 נתנסה באימי הדמים ובתלאות השבי בסיביר, שרישומם ניפר כמעט בכל יצירותיו. הוא ראה את פרוץ-קין של האנושות פנים אל פנים. החיה שבאדם זיעזעה אותו עד היסוד. סיפורי-המלחמה שלו הם ריאליסטיים עד כדי זוועה; דומה, כאילו ביקש הוא עצמו להועידם כתעודות-קיסרוג כנגד כל מלחמה, בכל התנאים. „בשם ישו מנצרת“, „בגיהנום של מטה“, „בין שיני האדם“ — בחזקת מיסמכים היסטוריים הם, ועולה עליהם הרומן שלו „השגעון הגדול“, שהוא יצירה טובה יותר מזו של רימארק („במערב אין כל חדש“), אלא שלא הגיעה לעולם הרחב משום ש„הכל תלוי במול, אפילו ספר-תורה שבהיכל“. אילו תורגם ספרו זה ללשונות העולם, אפשר שקול המשורר העברי היה נשמע ברמה בכל חוגי הפציפיסטים של האנושות.

מובן, שבסיפורי-מלחמה אלה רואה אביגדור המאירי צד נוסף לבעייה: את הנקודה היהודית. הטירוף היהודי במבול-הדמים המאורגן הוא, כביכול, טירוף-כפול. כי מה לו ליהודי ולהתכתשות הכללית, ולא עוד אלא שיהודים עומדים משני עברי המיתרס במחנות יריבים, שאינם רואים את היהודים כאזרחי-המדינות. (ואני ארצחה נפש? ואנכי אריק חרבי? / אלי, אלי, אלי / ואנה אני בא עם היהודי שבקרבי?)

המאירי הוא מחדש הזרם האפספרסיוניסטי בשירה העברית, ואפשר שמשום-כך הסב אליו את תשומת-לבו של ביאליק בשעתו. ביאליק אהב מורדים ומתסיסים, אף קירבם אליו מתוך הוקרה. בשיר-ההספד של המאירי על ביאליק הוא פותב: „את שיר נהיי זה האומלל מאד אין למי להראות“. האפספרסיוניזם הלם את המאירי ואת מזגו. פעמים הוא פורק מעליו את עול הקצב והמשקל המדודים. „הכאב המחורז“ אינו זקוק תמיד לחרוזים. סערת-נפשו מביאה אותו לעתים לידי תוכחה קשה, לזעם וליאוש שחור. אין תימה שיש בו במשורר זה יסודות קוטביים וניגודים. הוא מתפרץ ומייסר, — והוא יכול גם ללטף. יש שהוא רואה את יסודות הטוב בעמו: „עמי שלי זה, עם-סגולה הנהו“, ויש שהוא מוקיעו: „מכוער אתה, עמי הדל והקט“. והיאוש מביאו לעתים לאכזבה גמורה; תורתו היא אז תורת החדלון והאין, ובאחד ממיטב שיריו: „בבית מקדשה של השלחה הגדולה“, הוא בא לכלל אפותיאווה של האפסות הגמורה: „אם כל התורות, שניתנו מכל סיני / היא מצות

המצוות: לא כדאי, לא כדאי, ובהמשך: «אל תהא רץ כצבי ואל תהא עז כנמר — / תקע עיניך רגע בלבנת הספיר: / עוד רבוא שנים — ומי היה הומיר? / ועוד רבותיים — ומי היה שכספיר?»

רגש התוכחה שבהמאירי מצא לו אפיק נאמן גם בפובליציסטיקה. אולי ראוי להזכיר כאן אפיזודה אחת מימים רחוקים. בשנת 1922 הוא פירסם «מכתב גלוי לנציב העליון» (הוא הרברט סמואל היהודי); קונטרס זה הסעיר את הרוחות, עד כי השלטונות החרימוהו, תבעו את כותבו לדין וקנסוהו במאה לירות. והסטירה — אף היא היתה, כאמור, כלי-נשק עצום בידי המשורר, והוא שיסד את התיאטרון הסאטירי המפורסם «הקומקום».

מצד זה מהווה המשורר חלק מריקמת הישוב העברי בא"י בתקופתו החלוצית. המאירי הוא שהיה שופר לדור ההוא, ושיריו המעוררים מושרים בפי כל עד עצם היום הזה. וכדרכו בקיצוניות נסך גם במסכת זו נטף של אכזבה, ואין פלא בדבר: כל שהוא שיפור בחזון לאומי בא פעמים לידי התרוקנות הלב ויקיצה מדכדכת. («מי־שהוא מכר פה את מצודת־דוד בעבור נעלים», או יאושו מציון: «בניכם יתומי־אלהים־ואדם יפוצו למוסקבה ולרומא».)

כדי להתחקות על דרך יצירתו של אביגדור המאירי הצגתי לו כמה שאלות, והרי כמה מתשובותיו.

ש: אימתי התחלת לכתוב?

ת: לפי סיפורן של אחריתי, כבר בגיל ארבע־חמש אהבתי לדבר בחרוזים לצחוקם ולטיפתם של בני־המשפחה והאורחים. כך שילבתי בחרוזים את שמות כל בני־הכפר, לרבות הגויים. וביחוד זיווגתי זיווגים בין עלמים ועלמות; לא אחת הצליח החרוז לזווגם למול־טוב, אך פעם אחת גם למול־ביש — יהודיה בגוי, שברחו יחד לאמריקה. אחרי־כן עברתי לפרוזה: כתבתי מכתבים לאמי המנוחה ב"ע, אך גם זה לא היה נקי מחרוזים פה ושם, שקסמו לי כל הזמן בלי־הרהר.

ש: הניגש אתה אל מלאכת הכתיבה כשכל תוכן ספרך או סיפורך כבר רקום בלבך, או שתוך כדי כתיבה אתה מפתח את הסיפור, ודי לך לשם כך באפיזודה אחת? המאמין אתה בתקופת־עיבור, כביכול, לפני שאתה ניגש להעלות את יצירתך על הנייר. ומה בדבר השראה — הממתין אתה לה, או שכותב אתה יום־יום, בין שהיא פוקדת אותך ובין שאינה פוקדת?

ת: ההשראה לשיר וההשראה לסיפור הן עתי פרשיות שונות בהחלט. גורם ההשראה לשיר יכול להיות מראה־עיניים: ילד, פרח, ים, קבצן, בעל־מום, תינוק בעריסה, מעשה־עוול, או תופעה שיש בה סתירה: גשם־ברכה, החודר דרך גג רעוע לחדר אלמנה ויתומיה, ואלפי דוגמות כאלה. או משמע־אוזניים: קול, צליל, איוושה, רעש, קול־אשה, המיית־ים, רעם, פטפוט־תינוק, בכי־אבל, סילסול־ציפור, ואלפי מגעי־טבע דומים כאלה. ולפעמים גם מגעי־זיכרון וקשר־רעיונות נעימים או מרגיזים, — ופרשה מיוחדת היא השראת התנ"ך. שום יצירת־סופר אינה נוגעת בי מגע־השראה כדי כתיבת שיר כמו התנ"ך. וזה יוכל להיות ניב אחד, אידיומה אחת, או סיפור שלם, אך לא הנושא: מעולם לא עלה על דעתי לכתוב

על נושא תנ"כי (דוגמת "בעין דור" של טשרניחובסקי, ורבים כמוהו). מה שקסם לי, היא הדמות התנ"כית, כגון אליהו הנביא, המשמש סמל (שירי "פרידת אליהו", "תפילת חשמונאי", "פרי אשל-אברהם" ועוד), — לא כן בפרוזה, ובעיקר בדראמה: בתנ"ך יש לפעמים פסוק אחד, או אפילו חצי-פסוק, שבו טמונה דראמה שלמה, ששום פרשן מפרשני התנ"ך לא עמד עליה, לולא התלמוד והמדרש. המשלימים פה ושם את החסר שבפסוק; ומובן מאליו אבן-עזרא, שכל רז לא אניס ליה, אלא שהוא רגיל לסדר את הדבר ב"זוה סוד והמשפיל ידום".

אלא שהטראגי שבדבר הוא זה, ששבעים וחמישה אחוזים של חומר-ההשראה הולך לאיבוד, נשאר ערטילאי, לא רק מאין לו לאדם מונחים בפועל בלשון, אלא גם לא מושגים בכוח ובשום לשון בעולם, שאפשר להלביש בהם את מה שהוא רוצה להביע.

פרשה אחרת לגמרי היא היצירה הפרוזאית — הסיפור. סימן רע הוא לסופר, אם ההשראה לסיפור באה לו בתוקף אחד משלושת הדברים הבאים: א) מראה עיניים או משמע-אוזניים (כנ"ל) — ולא עלילה מציאותית שראה בעיניו או שמע מפי אחרים. העלילה יכולה להיות אקטיבית או פאסיבית, כלומר, שמישהו עשה אותה (כגון: שבעט בתינוק העומד לו בדרכו, או שקפץ לתוך המים, כדי להציל טובע); שונעשה בו (אדם שנדון למוות והומת, וברגע זה קיבל חנינה); עלילה פזו, פאסיבית, אינה באה בחשבון בדראמה. ב) אם ההשראה באה לו בתוקף הטיפוס שראה בחיים, והוא יושב לכתוב ומתחיל לבדות לו סיפור, עלילה. ג) אם לא ראה אפילו את הטיפוס בחיים והוא בודה אותו, הטיפוס הוא עמד-התווך בבניין והוא עשוי אבן-גוויל חצוב מסלע. זה קרוי "לקוח מן החיים". — ומכלל שלושת האווין הללו אתה שומע את ההנין שלהם. וכשניגש אתה אל כתיבת הסיפור, יהא הטיפוס ואופיו, וכן גם העלילה שלו נתונים לפניך, ולא דווקא על כל פרטיהם ודקדוקיהם, שכן תוך כדי כתיבה יעזור לך הטיפוס עצמו להתפתח ולפתח גם את העלילה שלו. וכן גם את שאר הנפשות העושות אתו, ומובן, גם את הסביבה שלו, שאינה אלא בחינת דיקוראציה פחות או יותר, התפתחותם של הטיפוס והעלילה שלו היא גם תקופת-עיבורו של הסיפור, הנמשכת עד הרגע האחרון של הלידה.

ש: כמה טיטות אתה פותב לפני שאתה מוציא מתחת ידך דבר הנראה לך כמתוקן? השונות הטיטות זו מזו מאוד, או שאתה מכניס בהן רק שינויים קלים? המאמין אתה, כי יש צורך שיהיה מרחק בזמן ובמקום מן המאורע המתואר בספר?

ת: לידת-ספר — מספר מיני-אופי שלה במספר מיני-האופי של הסופרים בעולם, כלומר, מספר הטיטות והתיקונים שהם רגילים בהם. מהם קלים ומהם שינויים יסודיים, זאת אומרת, שינויי-לשון ושינויי-סיגנון ושינויי-בניין, עד שינויי-אופי ואפילו עד זריקת כתב-היד לתוך הסל. והלוא ישנם סופרים, הפותבים ספר — רומאן — משך שנים, וישנם הפותבים בבת-אחת, בסערה ואינם מפסיקים עד גמרם את הספר. אני, למשל, כתבתי את הרומאן "תנובה" משך חודש וחצי, ואת "המשיח הלבן" משך עשר שנים. ולא כדי לחכות לדיסטאנק, כי אני שולל

בהחלט את הצורך בדיסטאנץ, אלא כדי להצטייד בחומר על מעשי-הנאצים, שידעתי שאיש לא יאמין מלבד הקרבנות עצמם — (וכן היה באמת: „הביקורת העברית“ קבעה בפשטות, שאני סאדיסט, אני!). ומובן מאליו, שבינתיים כתבתי שירים וגם סיפורים קצרים וגם מאמרים, ומובן, שכולם היו כרוכים בנושא השואה.

ש.: האם אתה כותב לשם כתיבה, או לשם פירסום היצירה? כלומר, אילו ידעת שיצירתך לא תראה אור — כלום היית כותבה? עצם הכתיבה — האם דבר נעים הוא לך, או כעין חובה שאין אתה פטור הימנה? ואף זאת: הסבור אתה, כי דבר פסול הוא לכתוב לפי הזמנה?

ת.: כל סופר אמיתי כותב קודם-כל לשמה, לשם הכתיבה עצמה, אך „לפני ולפנים“, שלא מדעת מידמדת לו התכלית: הפירסום. שום הכנות איני מקדים לעבודה, לא „מיקווה“, לא תפילה ולא ברכה“. כשיש לי השראה איני צריך אלא עט-מולא (שאינו נובע), נייר ומכונה כתיקונה; וכשאין השראה, הרי אפילו תפילה ליולדת לא תועיל. ויחד עם זה יודע אני, שסופר „זקן ורגיל“, בעל ותק של שנים יכול לכתוב על-פי הזמנה כל יצירה שהיא, אך גם זה לא בלי השראה, שלפעמים צריך לחכות לה. כי הלוא השראה פירושה יצר-כתיבה, ויצר-כתיבה אינו אלא תיאבון — וכשאין תיאבון, לחינם מכונה לפניך סעודת-מלכים. ואם יש יצר, הרי ברור שהכתיבה נעימה היא. ולא עוד, אלא אם יש בעולם הנאה שיש בה כמה-וכמה מהנאת-הדודים, הרי זוהי הנאת היצירה הספרותית והאמנותית, שכבר הפילוסופים העתיקים קבעו עליה, שהיא אירוטית.

ש.: באיזו מידה זהים הטיפוסים בספריך לטיפוסים חיים? היש איזו סימבוליקה בספריך, והאם יש לך פינקס-הערות, בו אתה רושם דברים שונים, תיאורים, שמות ועוד, שסופם להיפנס לסיפור?

ת.: אותה הדרישה הידועה לתת בספרות את החיים כמות-שהם, היא דרישת-נפל נעווה, שהריהי כדרישה, להגיש את צלי-השור כהכווייתו על עורו השעיר וקרניו וקרבו ופרשו יחד. סופר הראוי לשמו אינו מגיש אפילו ביוגרפיה של אישיות היסטורית כמות שהיתה בחיים. גם המאכל הספרותי אינו מוגש על השולחן בלי נתיחה ובלי תבלין ובלי מלח, כלומר, בלי דמיון, לא ריאליזם כזה ולא נאטוראליזם כזה. לא היה מעולם. כלום גוסטאב פלובר היה פעם בקרתא-חדתא? וסינקייביץ — ברומא העתיקה? ומה על דאנטה? הוא בוודאי לא התהלך עם ורגיליוס בגיהנום ורשם שעל-בשעל את מדורות התופת לכל פרטיהם ודקדוקיהם כיאות לכל ריפורטר הגון...

אמנם, פינקס-הערות יש גם לי, לרשום מילי-סימן, שמות לזכירה וכדומה, אך אפילו הטיפוסים שאני צד ביער-החיים, אינם צילומי-קרתנים: „נא לחיך“. ואשר לסימבוליקה: במסגרת צרה זו אי-אפשר לי לנגוע בשאלת הסימבוליקה, שאין לה זכר באסתטיקה העברית המסכנה. שירי היו הראשונים שהכניסו את הסינגון הסימבולי אל תוך השירה — ומיד נבוכו המבקרים וגימגמו בגימגומים שונים. אחד יעץ לי „להניח את הבלאדות לשמעונוביץ“, השני יעץ כנגדי, שאין אצלנו צנזורה ולמה לחזור לאליגוריות? בעברית יש לנו סך-הכל שיר סימבוליסטי

אחד: "צנח לו זלזל" של ביאליק, ושיר של המשורר האנגלי בורנס "יוחנן איש השעורה" בתרגום טשרניחובסקי.

ש.: היש לדעתך כללים לכתיבת נובילה, או שכל סופר כותב כרצונו? המחשיב אתה ספר המצטיין בסיגנונו, אך לא בתוכנו?

ת.: גם על כללי הנובילה נבצר ממני לעמוד במסגרת צרה זו. לפי שעה אסתפק לקבוע, שהנובילות של בני הדור החדש שלנו — חוץ משניים-שלושה סופרי-פרוזה שבהם — אינן אלא כעין התעללות בקורא העברי, ואחד החידושים שבהן הוא: היעדר הסיום. הסיפור פשוט נפסק באמצע או לפני סופו. אין כשרון לגמור. וסופר הבונה את יצירתו על הסיגנון בלבד, הרי זה כמי שמגיש לך תבשיל שכולו מלח ותבלין ופלפל ובשמים — יבושם לו בעצמו!

מיצירותיהם של סופרים עבריים אני קורא רק סיפורים קצרים, כי מן הרומאנים החדשים אני מאוכזב מרה. מבין הקלאסיקונים יש בעיני רק יוצא מן הכלל אחד: מיכה יוסף בן-גוריון (ברדיצ'בסקי). אני אוהב לקרוא את הרומאנים והנובילות שלו. ואשר לדור החדש, הרי אם לשירים, לא אכזבה נודפת לי מהם, אלא סירחוני של הנאצי המטורף האמריקני עזרא פאונד — וזה די לי. ואם לסופרי-פרוזה "הצעירים", הרי אני עומד ומחפפה כל הזמן, מתי יזדקנו בעזרה ואוכל להעריך אותם סוף-סוף כוותיקים ולדרוש מהם כפי שדורשים מאתנו הזקנים, שכבר נתנו פעם ספרות; שהרי אי-אפשר, שמצד אחד אין "דעת-הקהל" חדלה להכריז על סופר "צעיר" זה וזה שהוא סופר גדול — ומצד שני היא גוזרת כאמת טראגית שאין להרהר אחריה, שאין ספרות עברית חדשה!

ש.: הצריכה, לדעתך, המדינה לתמוך באמנים-סופרים?

ת.: סוף-כל-סוף עמדו גם אצלנו ב"ה על העובדה, שאם אין קמח אין תורה, ויש דואגים כל הזמן למתן פרסים בשפע, כדי שהבנים יקיימו את הפסוק "אל תהא כאבותיך!", כלומר, אל תהא חלילה כמו ביאליק וטשרניחובסקי, שמעולם לא קיבלו המחאה של חמש לירות מעם ישראל... אין חלילה חשש, שמא תחליט המדינה לדאוג פתאום למצבם הפלפלי של הסופרים והאמנים. זה כמעט יובל שנים מאז נסתלק אברהם יוסף שטיבל ואחריו ישראל מץ זכרוןם לברכה, ניסתמה מידת הגדיבות, שבמקומה צריכה לבוא המדינה, ולא כנדיבה, אלא כאם מטפחת ומכלפלת, לכל הפחות כאם עניה, שגם היא חיה לעת-עתה על נדבות בניה.

ש.: מי היו הסופרים שהשפיעו עליך במישרין ובעקיפין?

ת.: שני משוררים גויים השפיעו עלי: ריינר מריה רילקה הגרמני-הפראגי, ואנדרה אדי ההונגרי. ובסיפור: מופאסאן הצרפתי, והיהודי-ההונגרי לאיוש בירו, שבעברית ידוע ברומאן היהודי שלו "היהודים מבזין" בתרגומו של מ. אבי-שואל.

מְדַבְּרֵי הָאֲחֵרוֹנִים שֶׁל הַלֵּל בְּבִלְי

[נרשמו בשעתם על ידי רעייתו רחלה]

— — אני נזכר עכשיו בכח סבלו האחרון של רב־צעיר, (איש מופלא היה!), וכך סח לי פעם בחן שלו המיוחד: כשאנחנו נולדים עומדות אחיות (חובשות) של מעלה ומחפות שם לקבל את פנינו. וכן כשאנחנו מתים — שוב עומדים שם לקבל את פנינו — —

אילו יכלו אנשים לזכור לחיות תמיד כמו שעה לפני המוות.

[משפט זה היה כמו ניגון לוואי אצלו, תמיד שב וחזר עליו]

צריכים ללמוד לחיות עם המוות כמו עם החיים. ושלא מתוך צער־המוות.

וכל שעה מתנת אלהים היא.

— — למה להם [לאנשי־הרוח], אני מתפלא, כבוד הרגע המעביר אותם

על דעתם, וחבל שנתפסים לכך — —

— — כמעט והגעתי למדרגה של שוב היות ילד. משונה, הרגשה נפלאה

ומיוחדת במינה, כמעט והרגשתי חדות הילדות מחדש. היתכן?

[ברגעי עיפות בטרם נרדס]:

יש לי רק כאב אחד עכשיו, כאב החיים.

נצטרפו כל הכאבים הנעלמים של כל החיים

ופקדו אותי

אני רוצה להירדם עכשיו תרדמה ארוכה.

— — שותה עתה מכוס היגונים, עוד לא מלאתי את הפוס.

— — אני הולך ומתחמק, אל רוצה בי.

[וברוח מבודרת]:

הנה שחקנים קרא אליו — — הוא זקוק כעת גם למשוררים.

והוא מכין אותי לקראת כך. ואני הולך ומתחמק, הולך ונמוג — —

שם לספר שאני אומר לסדר? חשבתי על שם „ימים חיים“.

— ימים חיים?

— כן, הספיר, כשכותבים שירים הימים חיים. ואיך בעיניך „ציד־צפרים“

(השיר לשמואל), כסמל יפה לילדות, ובכלל. ומה בעיניך „אתמולים צפים“?

— הן זה השם המקורי שחשבת עליו.

— כן, השלים את דבריו, זה שם טוב, „אתמולים צפים“.

היה מצטט ומצטט (בעל פה, כדרכו) משירי הלוי, שירי־האהבה לשט, מגבירול, ובניגון מותאם במיוחד מאיוב ותהלים, ומהתנ"ך בכלל. ולבסוף סיכום:

אחרי ככלות הפל — זהו מה שנשאר, ספר אחד, והוא ספר הספרים.

— — — והכל נמש יחד וכולם חיים באורם — — —

— — — שבירת הפלים; מפני שהאור היה חזק למדי ולא יכלו הפלים

לסבול את האור, לכן נשברו הפלים — — —

— — — אשרי אדם בוטח בכך — — — מפני שבלי חסד אין אמת, ובלי

אמת אין חסד. אברהם הראשון שהפיר את הבורא, אך יחד עם זה הפיר את

ההמון, ולזה דרוש חסד — — —

(נזכר ברב פנחס, לאחר שהורידו לו את רגלו, הצער הראשון שהביע

היה על הרופא שלו אשר עישן סיגריה בשבת ומאבד את העולם הבא)

בבית החולים (שהיה שם שבועים אחרונים):

— — — הניגונים שאני שומע (כעת בלי הפסק), של לימוד התלמוד,

הבאים אלי מימי נעורי — עתה הם כמעט מבהילים. מן הקירות הם בוקעים,

פיוס ובלילה ומלווים אותי כשאני יורד מן המיטה.

— — — אם לא אזכה לחיות עוד בארץ כאשר אמרנו, כי אז — — —

ירושלים, הן, זה המקום שהייתי רוצה להיות עכשיו. — — — ופרץ בבכי גדול.

למחרת סיים — — — כן, זה צריך להיות כך, ירושלים.

— — — אני מרגיש זך וטהור ונקי ואין לי טינה על איש.

מאחרוני דבריו:

אני כל כך איני רוצה להיפרד ממך, חלתילי, ומשמואליקל אהובנו — — —

„עזה כמוות האהבה“

עזה ממוות האהבה

כי המוות חלוש

והאהבה חזקה.

— — — — —

לישון, לישון.

להתעורר.

ולברך אותך —

ושוב לישון.

שירי

מאת הלל בבלי

חייך הכבורים

חייך הכבורים התנערו,
התנוססו מתחת עצמות עפר
ורחפו לעמתי.
פניך המעונים נעוצים בי
תוהים, בודשים כמבקשים לחשף סתומות,
אש הנעורים קסאה בהם
תוף געש יצירה קודחה,
שוב מתלקחת בשלהבת אפלה,
מריחוכחה, תחנה וכאב צרוף
חוקרים, מצצקים תוכה:
אי השנים שגשרפו?
אי בארותיחיי שנסתמו?

בעין השמש המסתחררת
בערפלי-אימים,
ארצה דמותך ערטילאית צפה,
זוהרת וקודרת ותובעה -
ייללת דורות לא באו מפלחה אור
ומלפפה אותי בנהימת-שכול.

בדמוני, יסורי

קדמוני, יסורי,
תקעו בי את שפודי נגינתכם האפלה;
הרתחו והרנינו את מיתרי קרבי.
אני לא אחרד, לא אחרף -
וכי תהווללו בבית-חמרי הדל,
תפרץ פוג תפלה ממעמקי.

בזעק בי מכאובי,
כפקעת אצטף, אחרת לתוף-תיכי:
אקשיב שקשוק מעינות-הנעורים
ונאנחם שירת-חיי התרישית.

איכה?

איכה אצבר חרסי תיי המפרדים?
הערב מתאפל, עוטפני בסדינו.
מאחורי מסך עומד - הנה הנו -!
הציר שלח להחזיר לאוצרו
את כלי-הסוד נשאל מנגזרי-מרום,
איכה אלהים שברייחיי לאחדים?

שירים אלה משבעת שיריו האחרונים שרשמה מפיו רחלה רעייתו

לתולדות הלל בבלי

מאת א. ר. מלאכי

(המשך)

בימים הראשונים לשבתו בניו-יורק הרגיש המשורר הצעיר את עצמו נכרי בעולם החדש וכזר התהלך ברחובות הכרך ניו-יורק. בשירו "בנכר", שנכתב באב תרע"ב, והוקדש לאביו, הביע את מרירות בדידותו והוא מלא עצב ותהיה. "לא אח ולא רע בין אלפי רבבות", ינהום בחשאי ומתהום נפשו בוקעת שועתו האילמית: "ובודד אתלבט בארץ נכריה", מצא לאחר כך בבלי קן חם ושלוות-נפש בבופאלו, שבא לשבת בתוכה בראשית שנת תרע"ג. הוא מצא שם מטרה ויעוד בחיים, וגם אח ורע — המשורר אפרים א. ליסיצקי, שהקדים לבוא לאמריקה בעשר או י"ב שנה לפני בבלי, והוא כבר הסתגל לחיי הארץ החדשה, חרש את טרשיה והכשיר את הקרקע לחיים עבריים לאומיים. כאח גדול ומנוסה בחיים התהלך ליסיצקי עם בבלי והסיר את מועקת הבדידות מעליו. "ליסיצקי הנעים עלי את הישיבה בבופאלו", מציין בבלי בפרק זכרונותיו "במכללה קתולית בבופאלו"⁽²⁴⁾.

לבופאלו בא בבלי להזמנת ליסיצקי להורות בבית-הספר שהוא שימש בו מנהל. במאמרי "ליסיצקי כמחנך"⁽²⁵⁾ עמדתי קצת על מצב החינוך הירוד בבופאלו בעת שהמשורר נקרא לנהל את בית-הספר שם, ואף הבאתי פרטים אחדים מזכרונות בבלי על בית ספר זה⁽²⁶⁾ ועל עמלו הרב ומרצו של ליסיצקי "להפוך את המוסד מבית-החרושת לאמירת סידור לבית חינוך ראוי לשמו". עוזר נאמן וחרוץ היה לו בבלי בעבודת-קודש זו. בבית-הספר הזה עשה בבלי את נסיונותיו הראשונים כמחנך, ואם בהיותו עוד בוויילנה כבר עסק בהוראה ואף לימד עברית לנכדי מנדלי מוכר-ספרים, הנה היתה זו הוראה של שיעורים פרטיים. בבית-הספר העברי אשר בבופאלו הראה בפעם הראשונה את כוחו כמורה ובו התחילו להתפתח כשרונותיו כמחנך, ושם גם מצא את יעודו כמורה עברי. ליסיצקי, מדריכו בהוראה עברית, אף משך אותו לעסקנות ציבורית-לאומית, ובהיווסד בבופאלו אגודה ציונית, שליסיצקי כיהן בה כנשיא. נתמנה בבלי למוזכר. זה היה נסיונו הראשון בעסקנות לאומית-עברית, שברבות הימים התרחבה והסתעפה עד שנעשה בבלי כח חשוב בחיים הלאומיים והעבריים באמריקה ואחד מעסקני-התרבות המעולים בתוכנו, והשפעתו היתה מורגשת בכמה חוגים ומוסדות-תרבות. הוא גם לקח

(24) "גליונות" כרך ל"א, חוברת ח—י (אב-אלול, תשי"ד), עמוד 122.

(25) "בצרון" שנה כ"א, כרך מ"א, חוברת ד' (אדר, תש"ך).

(26) "אתמולים צפים", "הדואר" שנה ל"ה, גליון י"ח (י"ט אדר, תשט"ז).

חלק ביסוד ההסתדרות העברית, ובעידת-היסוד שלה שהתקיימה ב"ט—כ' בשבט תרע"ז, נבחר לאחד משלושת המזכירים של הוועידה²⁷).

משום מה עזב בבלי את בופאלו, ששם כבר התכוון להיכנס למכללה, ושב אחרי חצי שנה לניו-יורק. זמן-מה שימש מורה בבית-הספר אשר ליד בית-הכנסת "אורח חיים", במעלה העיר ניו-יורק, שבו שימש ברבנות ר' משה חיימזון, מתרגם "משנה תורה" להרמב"ם לאנגלית ומחברם של קונטרסים אחדים בענייני היהדות. הלימודים בבית-ספר זה היו ברכות ותפילות ופרקי-היסטוריה מסיפורי המקרא, ועל בבלי היתה שומה לברך את הילדים בעזבם, אחרי גמר השיעור, בברכת כהנים. אולם עם זה סטה משיטת-הלימודים הקבועה בבית-הספר והתחיל לשנן לתלמידיו את כללי הדקדוק ולהקנות להם, על-ידי תרגילי-שיחה, ידיעות בשפה העברית. הוא עורר בכך את התנגדות ראש המורים, שטען בהתרגזות: "מה לבית-הספר שלנו ולדקדוק? זהו ענין למשכילים ליטאיים, לא לבית-ספר יהודי אמריקאי"²⁸). גם הרב חיימזון לא היה מרוצה מזה שהמורה הצעיר מלמד בבית-ספרו "על פי שיטת בנדרלי", אבל עלה בידי בבלי לשכנע אותו שהוא "משתדל להכשיר את התלמידים ללימוד החומש בדרך שנראית רצויה ונאה ביותר — על ידי הקניית ראשית ידיעה בלשון העברית", ובעיני הרב, שהיה בכלל איש נעים ונוח לבריות²⁹), מצא בבלי חן ודבריו הניחו את דעתו.

אם בהוראה עברית מצא סיפוק-נפש וגם לחמו ומימיו ממנה ניתנו לו, עדיין לא באה משאת-נפשו — לקנות השכלה אקדמית על מילואה, ורק בשנת תרע"ה התחילה להתגשם במקצת. הוא נתקבל כתלמיד במכללה העירונית בניו-יורק — ראשית צעדיו להיפנס לטרקלין המדע והספרות. זה היה מקרה חשוב בחייו, ובחדות-נפש יציין ברשימותיו האבטוביוגרפיות: "ראשית הסתיו של שנת תרע"ה מציינת תאריך חשוב בשבילי: נתקבלתי כתלמיד ב"מכללה העירונית" של ניו-יורק. הבנינים המפוארים של ה"סיטי קולג'", הקמפוס, הפרוי-פיסורים, המקצועות ה"אקדמיים" — כל אלה עוררו בי צפיה לקראת עולם חדש שאליו שאפתי והיה גנוז ממני עד עתה".

אולם המלחמה העולמית שפרצה בסוף קיץ תרע"ד בבלבה גם את עולמו של בבלי. המכתבים על בלהות המלחמה שקיבל מאביו שללו את מנוחתו, ולבו לא ניתן עוד ללימודים. הוא הפסיק את לימודיו במכללה, עזב את ניו-יורק ועבר לניו-בריטיין של קונקטיקוט ושימש מורה-מנהל בבית-הספר העברי, שבו הורה

27) הוא גם קיום בברכה את ועידת ההסתדרות העברית, שנדפסה ב"התורן", שנה ג', גליון מ"ט (כ"ד שבט, תרע"ז): "תהא נא הוועידה העברית הראשונה אבן הראשה באשיות ההסתדרות העברית העולמית. הלל פבלי. בופלא, ג. י."

28) ראה "אתמולים צפים" ה"ל.

29) הוא היה בכלל אישיות דגולה. לפני בואו לאמריקה שימש ראש בית-דין בלונדון, ואחרי פטירת ר' נפתלי אדלר בשנת תרע"א, שימש זמן מה במשרת "רב הפולל" באנגליה. כשנבחר הד"ר יוסף צבי הרץ למשרה זו, יצא בשנת 1913 לאמריקה לשמש ככהונת רב בבית-הכנסת "אורח חיים" במקום הרב הרץ. באותו זמן נתמנה פרופיסור להלכה בבית המדרש לרבנים בניו-יורק. הוא מילא כמה תפקידים ביהדות השמרנית והאורתודוקסית באמריקה, ואף נלחם נגד הנהגת שינויים בלוח, שהיה עלול להביא לידי חילול שבת.

לפנים י. ז. פרישברג והוא גם שהציע את בבלי למשרה זו והמליץ עליו שיקבלו אותו. החיים השקטים בעיירה זו פעלו לטובה עליו. הם הרגיעו את רוחו והוא שב למנוחתו וגם ללימודיו. בבלי התחיל לבקר את המכללה בהארטפורד הקרובה לניו-בריטיין, שבה השתלם בעיקר בספרות האנגלית. לא ארכו ימי שבתו בניו-בריטיין, כי נקרא שנית מליסיצקי לבוא אליו לבופאלו, לשמש מורה בבית-ספרו. בבלי נענה להזמנתו, ומיהר לנסוע לשם, והפעם בהחלטה נחושה לא לבזוז יותר את זמנו ולבטל מתלמודו, כי-אם להמשיך את לימודיו בעיר זו³⁰).

כל מי שקרא את פרק זכרונותיו „במכללה קתולית בבופאלו“, שנדפס בחוברת האמריקאית של „גליונות“, שהזכרתי למעלה, עמד על התעיות והתהיות בנפשו של בבלי בתקופתו השניה בבופאלו, עד שנכנס כתלמיד במכללה הקתולית „קאנסיס“. המכללה היתה היחידה בבופאלו ללימודי מדעי-הרוח (אמנות, ספרות ומדע), שבבלי הצעיר היה מעוניין בהם, והוא מספר על חוויותיו כתלמיד וכיהודי, יהודי מהגר זור, כמעט היהודי היחיד בין המון תלמידים קתוליים, שמתייחסים אליו באדיבות קרה, והוא מתהלך ביניהם זקוף-קומה, בודד, וכל ישותו מבליטה גאון יהודי. האווירה הקתולית שאפפה את המכללה ושהישוותה לה דמות מנזר, צלצול הפעמונים ונגינת העוגב זומרת המתפללים בוקר וערב צרבו בשרו של בבלי והחריפו את הכרתו היהודית. המשורר הענוג והרך שהתרפק על מראות הטבע ויגון שלכת הסתיו מלא את נפשו, התחילה הפרובלימה היהודית להציק לו ונימי כנורו היכו בפעם הראשונים אקורדים נשכחים של „נגינת הפלאים“, זו תפילת „כל נדרי“, שבה „יגון אלפי שנים עצור ותוסס וחזיון הימים הבאים“, כפי שביטא בשירו היפה „כל נדרי“.

המית-לבו של המשורר הבודד והתוהה עולה מחרוזי שיר זה, אשר בו גם תיאר את התלכדות האומה לאמונה באל אחד, רטט לבם של שבים בתשובה, שצלילי התפילה אסף אותם לבתי-כנסיות להתייחד עם אלהי ישראל:

כל נדרי ואטרי... הם חוזרים בתשובה
ושופכים את נפשם בתחינה;
מחטאים לבבם ומגרפים עונם
בזרם שיא גלי הנגינה.

— — — — —
משתפכים הקולות, מתמלטים הצלילים
מבתי-כנסיות ובקועים.
כה נוגה זמרתם, זה המית מנגינה
בזהרי-הערב השוקעים.

פועם לב המשורר בחזקה ומחלחל הרטט הדתי בנפשו, והשיר בנעימת-הקצב שלו ובתיאור רעדי-לבם של באי בית-הכנסת, אלה אשר „תעו ורעו בשדות אחרים עד ליל זה, ליל-קודש הגיע“ עשה בהופעתו רושם עז על הקוראים.

(30) „אתמולים צפים“, „הדואר“ שנה ל"ו, גליון כ"ח (כ"ב סיון, תשס"ז).

השיר נדפס ב"התורן" השבועי³¹) שיצא בעריכת י. ד. ברקוביץ, ושבועים אחרי זה נדפס באותו עתון³²) שירו "בחצרות אל נכר", הוא פרק מסידרת שירים, עשרה במספר, שכוונסו בספר שיריו. השישי בהם, מצטיין בתיאור תפילת המנחה של הכמרים במנזר והרדת-נפשם בצפיתם להתגלות נס ופלא, ועיניהם טחו מראות "נס-עולם לא-נראה", את העלם העברי, עלם דל, "חור ונוגה נכד גבורי-הדורות שנפלו חללים ניצב לו בפנה חשכה". השיר הזה מוקדש לאפרים א. ליסיצקי, ידיד-נפשו ורעו הנאמן מאז ועד יום לכתו לבית עולמו. ב"התורן" ראה אור ראשונה הפרק השני בסידרה, זה שמתחיל בחרוז הנוקב: "הם כורעים יום-יום ומשתחווים לבקרים", ונראה שהוא ראשון בסידרה, ונכתב ראשונה כשיר בפני עצמו, ללא תכנית קבועה מראש לסידרת השירים³³). על רעי בבלי באותם הימים, בני גילו והקשישים ממנו, עשה השיר רושם מיוחד בלבטי-נפשו של המשורר התוהה ומתחבט "בחצרות אל נכר", אשר "צלילי העוגב העולים" מבית התפילה הקתולי קסמו לו רגע, אבל לא נשבה ממקסם-השווא. הציץ ולא נפגע, ובלב טהור ונפש זכה יתודה:

ונדחק אנכי בזוית לאטי,
שומע לדפיקות-לבבי;
מה לך כי באת בחצרות אל נכר,
האין בך כהן או נביא?

במאחר, ל"ז שנה אחרי פירסום השיר, סיפר בבלי את תולדות כתיבתו ותיאר את מצב-נפשו באותם הימים שהסתופף במכללה הקתולית ו"חצרות אל נכר" — המנזרים והכמריות — היו חלק ממכללה זו; הוא תיאר את רשמי הסביבה ותהיותיו בהמצאו בסביבה זרה, וכמה סעיפים בזכרונותיו אלו, שכתובים כמרבית יצירותיו בפרוזה, בכשרון מספר, בחיוניות ובסגנון אפי, הם פירוש לסידרת השירים "בחצרות אל נכר" ולשירו "כל נדרי". אולם גם אז, בעת שהפרטים וגילגולי הסיבות לא היו ידועים, עמדו הקוראים על מצב-נפשו של המשורר והפורקן מהמועקה שהציקה את רוחו אחרי שפכו את נפשו בשיריו אלה, שהם חזורים גאון יהודי ותפיסת-עולם יהודית והוא מצא בהם תיקון לנפשו.

שיריו אלה נכתבו בשנת תרע"ו בבופאלו, ושלוש שנות שבתו שם היו בכלל תקופת-ברכה לבבלי. מלבד השתלמותו בספרות ומדע במכללה קתולית זו, רחבו אפקי-השקפותיו, התפתח כנואם ו"וכחן" וכתב הרבה שירים: שירי-טבע ושירי-ים, שירי בדידות וגעגועים, שנדפסו ב"התורן" וב"העברי". בזה האחרון הדפיס גם תרגום שיר של תומאס מור³⁴). גם המלחמה ותקוות-הגאולה זיעזעו את לבו ומצאו הד בשיריו שנכתבו בימים ההם. ראשית ייסוד "הלגיון העברי"

(31) שנה ג', גליון ל"א (ס' תשרי, תרע"ו).

(32) גליון ל"ג (ל' תשרי, תרע"ו).

(33) אמנם בזכרונותיו "במכללה קתולית בבופאלו" הגיל, הוא אומר: "באותם ימים עזי-תחושה נולדו בלבי כמה מן הפרקים של סדרת השירים של "בחצרות אל נכר".

(34) "שושן אחרון לקיץ". "העברי", שנה ו', גליון מ"ה (כ"א חשוון, תרע"ז).

לשיחרור הארץ, העירה את רוחו לכתוב את שירו „בעד המולדת“³⁵, שהקדישו לחללי הלגיון בגאליפולי. כאשר התנדבו בחורי ישראל באמריקה להילחם במערכות „הלגיון העברי“, מצאו בשיר מלא רגש זה מקור-התלהבות. ובהיבקע קוי-אור ראשונים של שחר גאולת העולם בשנה השלישית של המלחמה, המה גם לבו ב„שירת התחיה, העוז והדרור“, ומיתרי-כנורו השמיעו שלש מנגינות „משירי התחיה“³⁶, שירים שיש בהם חזון ותקווה משיחית, ואשר בראשון הוא מסיים בחרוזי-הכרוז: „הבה ואשיר שיר חדש לעם, / שירת התחיה, העוז והדרור!“ אשר המשורר המנוח פסח גינזבורג (בכינוי ב. פרידמאן) הגיב עליהם בהערת שלילה³⁷.

אני מזכיר עוד שיר אחד, שחיבר בבלי בפאלו, הוא השיר „לחיים נחמן ביאליק“, שנכתב בניסן תרע"ו, ליובל הכ"ה לפירסום „אל הציפור“, ועמו פתח י. ד. ברקוביץ את גליון-ביאליק של „התורן“³⁸. אחד השירים הראשונים שנכתבו לכבוד ביאליק הוא שיר זה, ויש בו הרבה מהריטוריקה ואף השפעת שירו של ביאליק לאחד העם מורגשת בו. גם על שיר זה, שבבלי לא הכניסו בקבצי שיריו, הגיב גינזבורג בשלילה ברשימתו הנזכרת.

בימים ההם יצא מעטו של בבלי מאמר פובליציסטי אחד, „נחפשה רבנינו ונחקרה“, שנדפס ב„האומה“³⁹ שהוציא אהרן פרנקל. מאמר זה הוא דברו הראשון של בבלי בפרוזה, והכיל תשובה למאמר „נחפשה דרכינו ונחקרה“ שנדפס ב„האומה“ גליון א' ⁴⁰, ובו פנה מחברו, שחתם בכינוי „רב זקן“⁴¹, בדברים כבושים להרבנים בארצות הברית וקאנאדה, על ירידת כבוד הרבנות באמריקה. מאמרו היה קצר ושנון, והוא תלה את הקולר בהמון הגס שמביט בבוז על הרבנים, ומבטל אותם בשאלה-התשובה הישנה: „מאי אהני לן רבנן?“, ובבעלי-הבתים שאין להם מושג מכבוד התורה ודורסים ברגלי-גאווה על רבניהם. בעל המאמר עורר את הרבנים שהם ידונו בשאלה וישתדלו למצוא את הדרכים איך להיטיב את מצבם וגם להרים את כבוד התורה בארץ זו.

לא נענו לו הרבנים ולא נזקקו לפתרון השאלה. שמו לב לדברי ה„רב הזקן“ והפכו בהם המשכילים בעם. מ. סיילם, עורך-דין יודע עברית וטיפוס ידוע בחוגי העברים בניו-יורק, יצא בימים ההם במאמר קטן: „רבנים ורבנדים“⁴², ששמו כבר העיד על תכנו. את הסיבה העיקרית לירידת מצב הרבנות ראה במכת ה„רבנדים“ — אלה „כלי-הקודש“ שמילאו אז את אמריקה — חזנים, מלמדים, שוחטים, מוהלים, בעלי-קריאה, שד"רים, שמשים ובדחנים, ושאר „ארחי-פריחי“

(35) „העברי“ שנה ו', גליון ט"ו—ט"ז (י"ד ניסן, תרע"ו).

(36) „התורן“ שנה ד', גליונות ט"ז, י"ח (י"ב, כ"ג תמוז, תרע"ז).

(37) „דברים שבשירה“, „התורן“ שנה ד', גליון י"ט (א' אב, תרע"ז).

(38) שנה ג', גליון ט' (כ"ה ניסן, תרע"ו).

(39) שנה א', גליון ד' (י' אלול, תרע"ה). הוא החום עליו אהרן ה. פרייס.

(40) י"ט מנחם אב, תרע"ה.

(41) בכינוי זה, שיש בו מעין תקבולת לכינוי „רב צעיר“ של ר' חיים טשרנוביץ,

הסתתר הרב החוקר ר' חיים הירשנזון, שבאותו זמן כיהן ברבנות דהובוקן של נירושורי.

(42) „האומה“ שנה א', גליון ג' (ג' אלול, תרע"ה).

מסוג זה, שפרו אז ברחוב היהודי באמריקה. רובם היו בורים וגסים, שבחרו במלאכה נקייה וקלה — לסדר קדושין, להספיד נפטרים ולשמש חזנים ושליחי ציבור ב"ימים הנוראים" וקראו לעצמם בשם הכבוד "רברנד". יש שהוסיפו לזה תואר יותר נכבד — "דוקטור", וכך הכניסו אנדרלמוסיה במוחות והוליכו שולל את המון העם שלא ידע להבחין בין רב אמיתי לבין "רברנד" עם-הארץ, ולקחו להם עטרת-רב ודחקו את רגלי הרבנים האמיתיים, שמהם היו גדולי תורה ובני עלייה, והם-הם ה"רברנדים" — האחראים למצב הפרוע ולירידת כבוד הרבנות.

בבלי, שהיה רחוק מעולם הרבנות, ושאלות ציבוריות כמעט שלא עניינו אותו בימים אלה, אבל עצם שאלה כאובה זו זיעזעה אותו ונזקק לה גם הוא, נכנס בפולמוס וניסה לפתור אותה. ואלה הם דבריו בראשית מאמרו הנזכר: "אין לך כמעט שאלה בעולמנו היהודי שבתשובתה תהא חבויה כל-כך הרבה טרגיות עמוקה כזו שבה נגע הרב הזקן, במאמרו". ניכר, שדברי הרב נגעו עד עמקי נפשו. לא בהמון העם ולא במכת הרברנדים ראה את מקור התקלה, כי-אם ברבנים עצמם ובדברי כיבושים הוכיח את הרבנים על שבאדישותם וחוסר-פעולתם הביאו להתהוות מצב זה, והוא אומר: "צר באמת, לא חל ולא הרגיש הרב הזקן כי דוקא אותו ההמון, אותו ההמון שהוא מבטל, השכיל הפעם בחושו המפותח ובאינסטינקט הבריא שלו לתת פתרון נכון לשאלה חמורה זו, ודוקא מתוך השאלה ההמונית — כי כמה שלא תהיה זרה לאזנינו — מבצבצת ועולה התשובה לפרובלימה המטרידה את מחו של הכותב הנכבד".

הוא למד חובה על הרבנים והוכיח אותם בדברים נמרצים ונרגשים, בהשוותו אותם לעומת הרבנים בארצות מזרח-אירופה והשפעתם על המון העם, אבל רוב קיטרוגיו והאשמותיו היו ללא יסוד. ועל כמה וכמה פרטים במאמרו והנחותיו "יש לחלוק", כפי שעורך "האומה" העיר בשולי המאמר.

על קובלנותיו השיב בחריצות ובדברי טעם ה"רב הזקן"⁴³ בהראותו שבבלי לא ירד לסוף דעתו ולא לן בעומקה של שאלה זו. ה"רב הזקן", שהיה אחד מדגולי הרבנים באמריקה, סופר וחוקר, אשר עוד בירושלים תפס ישיבה, היה ממניחי היסוד של החינוך העברי המודרני ואח ורע לבן-יהודה בתחיית הדיבור העברי. הוא התייחס בכבוד רב למשורר הצעיר, ואגב פולמוסו כתב: "הסופר הלז, אשר מתוך לשונו וסגנונו ניכר שהוא מהסופרים המצויינים שבאמריקה, שקרא ושנה הרבה ובקי בחיי היהודים בארצנו".

ועוד מאמר אחד כתב בבלי באותה שנה — "ארץ ישראל באמריקה". את המאמר כתב באידיש ונדפס ב"דאָס אידישע פּאָלק", שנערך בידי אב. גולדברג⁴⁴. זהו פיליטון — רשמים מהצגת "אברהמל הסנדלר" ומערכון "השדכן" בעברית על-ידי קבוצת חובבים צעירים מניו-יורק שנתארגנו בימים ההם באגודה בשם

(43) "בקורת שלא כהלכה" (תשובה על המאמר "נחפשה רבנינו ונחקורה"), "האומה" שנה א', גליון ו' (כ"ד אלול, תרע"ה).

(44) "ארץ ישראל און אמעריקא" (איינדריקע), "דאָס אידישע פּאָלק" שנה ז', גליון 26 (כ' תמוז, תרע"ה). הוא חתום עליו: אהרן ה. פרייס. וב"חצאיעיגול" הוסיף: הלל בבלי.

«הבימה» לשם יצירת תיאטרון עברי באמריקה. בפתיחת מאמרו מספר בבלי על נסיונותיהם של שחקנים ותלמידי-מכללות באותו זמן להציג מחזות מחיי יוון העתיקה ולהעלות על הבמה בשביל האינטליגנט האמריקאי, את הדרמה היוונית העתיקה, ועל ההתלהבות שעורר נסיון זה בעתונות האמריקאית, ומוסיף לומר: «באותו זמן נוסדה באחת הפינות באיסט-סייד קבוצת שחקנים וחובבים בשם הצנוע, הבימה' שהעמידה לה למטרה להציג תמונות ומחזות בשפת-תרבות-עתיקה שניה — העברית». ובלשון פיוטית תיאר את הסביבה הארץ-ישראלית והעברית באותו נשף-הצגה, עליות הנוער והגעגועים אשר לבם לארץ ולספר העברי. עד כמה שידוע לי, הנהו מאמר זה הדבר היחיד שכתב בבלי באידיש, והוא מצטיין בעסיסיות ובעממיות-לשונו.

ד

בקיץ תרע"ז גמר בבלי את חוק לימודיו במכללת בופאלו ושב לניו-יורק. הוא המשיך ללמוד במכללת קולומביה וגם לעסוק בהוראה עברית. בימים ההם הוזמן להורות בבית-הספר העברי הגבוה של לשכת החינוך היהודי, שמנהלו היה המנוח יוסף בראגין, ואחרי שנה מינה אותו הפרופ' מרדכי מ. קאפלאן למורה בבית-המדרש למורים שליד בית-המדרש לרבנים בניו-יורק. הוא הוזמן למשרה זו בהמלצת בראגין, שהיה מטובי המחנכים בניו-יורק, אציל-רוח ונוח לבריות. בימים שבבלי הורה בסניפי בית-הספר העברי הגבוה, עמד על סגולות בבלי כמורה, והוא עודד אותו ואף אמר לו: «דע לך שבית-ספר זה הוא פרודור לבית-המדרש למורים ולכשתזכה תיפנס גם לטרקלין»⁴⁵. מעברו מהפרודור לטרקלין הוא התחלת תקופה חדשה בחיי בבלי ובתולדות החינוך העברי באמריקה בכלל, ואעמוד על זה להלן בהגיעי לפרשת בבלי המחנך.

מבוגר, עמוס נסיונות ורכוש ידיעות וצמא למעשים ופעולות, שב בבלי לניו-יורק, והימים אז ימי שיגשוג ועלייה לספרות ולתנועה העברית באמריקה. הצהרת באלפור ושיחרור הארץ הלהיבו את העם למעשים וגם בין העברים הורגשה תסיסה וערות. כמעט בכל שכונות ניו-יורק צצו אגודות עבריות, ובבלי נעשה כח חשוב בתנועה כעסקן, נואם ומרצה. הוא עצמו היה בין מייסדי אגודה עברית בהארלם, היה יושב-ראש שלה וערך את התכנית לעבודה תרבותית, תיכן הרצאות ונשפים ספרותיים. הפגנה רבה לעברית שימש חג יובל הולדת הששים של אליעזר בן-יהודה, וגם בבלי הביע את הערצתו למחיי הלשון העברית בשיר «ידעתי חוזה אחד», שנדפס ב«ספר הזכרון» שהסתדרות העברית הוציאה אז לכבוד בן-יהודה ונערך בידי ראובן בריינין. בשיר זה, שחמדה בן-יהודה הכניסה אותו בספרה על בן-יהודה, העמיד אותו בבלי למרום-גדלו. משירו של היל"ל בן שכ"ר על בן-יהודה שנכתב באמצע שנות התשעים אחרי שחרור בן-יהודה ממאסרו כפושע מדיני, ונדפס ב«המגיד» של פוכס, ועד שירו של בבלי, לא ידוע שיר

45 ראה מאמרו של בבלי: «דמותו של מוסד», «הדואר», שנה ל"ח, גליון כ"ו (י"ד אייר, תשי"ט).

שנושאו הוא בן־יהודה. אולם בעת ששירו של היל"ל בן שכ"ר הוא „משכילי“, מרים בו על נס את בן־יהודה נושא דגל ההשכלה בירושלים, ומחרוזיו עולה הד המחאות על מלשיני בן־יהודה, — רואה בבלי בבן־יהודה נושא „דגל חופש“, חוזה „גלוי עינים“, אשר „חזון ענקים חזה בין גמדים“. השיר כתוב בפאתוס ובצורת סוניטה, והוא מספר:

יָדַעְתִּי חוֹלֵם אֶחָד גְּלוּי־עֵינִים,

דוֹר שֶׁלֵם חִלּוֹם־פְּלֹאוֹת אֲרָג, טוֹה;

דוֹר שֶׁלֵם יִחַל וְחִלּוֹמוֹ נָהִי,

חֲזוֹן־לְבוֹ קֵס — וְשִׁמְשׁוֹ טָרַם כְּבָה.

בתקופת הזוהר הקצרה לספרות העברית באמריקה בשלוש השנים הראשונות אחרי גמר מלחמת עולם א', הופיע בניו־יורק הירחון „מקלט“ בהוצאת א. י. שטיבל ובעריכת י. ד. ברקוביץ. בבלי השתתף בקביעות בירחון זה. הוא נתגלה בו כמבקר ומסאי. מלבד מסתו המצויינה על מוריס מטרלינק, פירסם כמה מאמרי בקורת על הספרות האירופית⁴⁶). במסה אחת „שירה וחיים“⁴⁷ דן על הנעימות החדשות בשירה האירופית החדשה, וביחוד האנגלית, זו שלאחר מלחמת עולם א'. שמרני הוא בבלי בהשקפתו על השירה, ואחרי הראותו על הפגימות והליקויים שבשירה זו ומגמותיה, במסרו את הטענות עליה בין לזכות ובין לחובה, הוא אומר: „כשאני לעצמי, אודה ולא אבוש, עודני מחזיק בנושנות. גרסת־ראשונים שבידי לא אבד לה חנה בעיני כל עוד אשר לא נמצאה לי אחרת טובה הימנה. השירה עדיין היא לי שפת הדמיון והרגש, ואם תרצה לאמר: שפת־הלב. עדיין היא לי מלכות־פלאים אגדית, שעבר והוה ועתיד השלימו אתה ושחקים וארצות וימים גם יחד בבריתה נאמנים“.

בראשית שנות העשרים רואים את בבלי כאחד הנושאים בעול בניין הספרות העברית באמריקה. בשנת תרפ"ג יצא בעריכתו הקובץ „נימים“, מוקדש „לספרות יפה ולדברי בקורת“, והשתתפו בו כמה משוררים וסופרים עברים באמריקה, בשירה וסיפורת מקורית, תרגומים וביקורת. בבלי עצמו פירסם בו את שירו „בחצרות אל נכר“ בשלימותו, רשימה ליובל הולדת החמישים של ביאליק ומסתו „שירת הפושים באמריקה“ — נסיון ראשון בעברית לתרגם שירה זו ולכתוב עליה. המסה כתובה בידענה רבה, בלבביות ובהבנה לגורל הפושים. עמד עליה המבקר ד. א. פרידמאן ברשימה שנידפסה ב„הדואר“ לשנת תרפ"ד.

המאסף „נימים“ יצא בהוצאת „חברים“, שנוסדה בשנת תרפ"ג, על־ידי המשוררים העברים באמריקה במטרה להרחיב את גבולות הספרות העברית, לטפח את היצירה העברית באמריקה, והשתתפו בהוצאה זו גם ד. א. פרידמאן וחבריו, סופרים עברים, בברלין, ששם גם נדפס המאסף. בבלי היה הרוח החיה בהוצאה זו, שבתכניתה היה גם כינוס היצירה העברית באמריקה, וגם להקים על־ידי המאסף וההוצאה גשר בין הסופרים באמריקה ואירופה. אבל הנסיון לא הצליח, ואם כי בסוף „נימים“ הודיעו על הופעת קובץ שני ושורת ספרים בשירה ופרוזה, נשתתקה פעולת ה„חברים“. אולם בשנת תרפ"ח ניסה בבלי שוב להקים בימה ספרותית

קבועה באמריקה ולהוציא. בעזרת ה"חברים" ובהשתתפות התאחדות "צעירי ציון", דו־ירחון ספרותי בשם "פנס", שבעריכתו היה צריך להשתתף גם חיים גרינברג, וכבר ערכו תכנית ופנו לסופרים לשם השתתפות, אבל מפני חוסר אמצעים כספיים נתבטל הענין.

אבל לא נואש בבלי מהגשמת רעיונו, ובשנת תרצ"ג ניגש להוציא מאסף ספרותי בשם "מסד", שבהוצאתו השתתפו ה"חברים" וגם הוצאת "מצפה" בתל-אביב, ובראשו הקדים בבלי שורות-מבוא אחדות, שיש בהן משום תיאור מצב הספרות העברית באמריקה באותו זמן — שנות המשבר הפלפלי באמריקה שפגע קשה במוסדות-התרבות העבריים, ומרטטות בהן חרדת בבלי לגורל הספרות העברית באמריקה. הוא אומר: "בימים אלה, ימי מבוכה ורפיון ידים בכל פנות חיינו, אנו נגשים לייסד בימה ליצירה העברית באמריקה, בצורת מאספים לדברי ספרות שיצאו מזמן לזמן. סבורים אנו, כי דוקא לעת כזאת יש צורך מיוחד לכנס את פזורי הכוחות שלנו ולתת חזק-מה לאכסניה הספרותית שלנו בארץ הזאת". בכמותו עולה "מסד" על "נימים". הקובץ אמנם הוקדש ברובו לדברי שירה וביקורת, אבל הבטיח העורך להקצות בקבצים הבאים מקום לסיפורת ולשאר מקצועות הספרות, והכרך השני שיצא בתרצ"ו, הוא אמנם רב כמות ואיכות, ובו גם הורחבו הגבולים ובאו בו גם מחקרים מדעיים. הכרך הוקדש לזכרו של ב. ג. סילקינר, שנפטר בשנת תרצ"ד, ובאו בו משל סילקינר הפואימה "מנוח פראנקו", אגרות ביאליק לסילקינר ומאמרו של בבלי על סילקינר⁽⁴⁶⁾.

עוד לפני הוצאת "מסד" כבר עסקה הוצאת "חברים" בכינוס היצירה העברית באמריקה. הוצאת "חברים" השתתפה עם "דביר" והופיעו על ידה קבצי שיריהם של ב. ג. סילקינר ואפרים א. ליסיצקי והלל בבלי וקובץ סיפורים של אברהם שוער⁽⁴⁷⁾. קובץ שירי בבלי יצא בשנת תרצ"ח.

(סוף יבוא)

(46) על אחדים הוא תתום: ב. הלל, ה. א. ראשגולין.

(47) "מקלט" כרך שני, ספר ששי (אדר, תר"ף), עמודים 476—474.

(48) לא עמדתי בפרוטרוט על תוכן המאספים, כי על בבלי העורך אכתוב מאמר מיוחד.

(49) ראה במדון זה, מכתבי ח. ג. ביאליק לב. ג. סילקינר, אפרים א. ליסיצקי ושמעון

גינצבורג ב"אגרות ח. ג. ביאליק", כרך ד'.

על האמריקניות של הלל בבלי

מאת גבריאל פרייל

בבלי האמריקני — האם באמת אפשר להכניסו לתחום מסגרת מלאכותית וצרה שכזאת? מעולם לא נחשב בין המשוררים שמשנתם הפיוטית נעוצה במסורת אמריקה מובהקת; כצייר נופה, כמסתכל ומאזן צדדיה ההיסטוריים והגיאוגרפיים, לא מצוי בו, פרט לדברים בודדים בעלי משקל, משהו המייחד אותו בנושא אמריקניות בשירה העברית. אפרת, ליסיצקי, זילברשלאג טיפלו כידוע בהודים, בכושים, במידה מסויימת בגזעיותה, אם מותר לומר כך, של היבשת החדשה. אחרים גילו בדמויותיה ובטבע המוחש שלה את הקרוב לרוחם; וכל אחד העלה על הפד את אמריקה שלו, כפי יכולתו, אם-כי לא תמיד הצליחו אולי לתפוס תפיסה מלאה וממצה את המיוחד שבה, אשר לבבלי, דומני שעשה מעשה מעניין מאד על ידי כך שייחד את הרקע האמריקני ואנשיו. אפילו שיריו הסיפוריים כ„מיסיס וואודס“, „דמויות בהרים“, או „מורמון מספר“, נושמים איזו אווירה יהודית שמעבר לים. זו באה לידי עיצוב נאה ושלם בניסוח הדברים עצמם ובנעימה תנכית שנצטרפה אליה, בדרך פלא, מן העיירה הקטנה, כפי שנחרתה לו בליבו של המשורר עוד בימי ילדותו. ראייתו היא ראייה אצילה, ערכיו מבוססים על מוסריות טהורה, בלתי מתפשרת. מרגישים כאן כמו-כן את האדם בעל המצפון הדן את העולם לכף זכות, למרות כל מיני סיוטים והרשעות שמקיפים אותו מדעת או שלא-מדעת, מכל הצדדים. מידת יהדות שופעת כל-כך לפנינו עד שדומה לפעמים שכוונתו של המשורר לא היתה לגבש את צביונה של אמריקה בכלל אלא להדגיש את האנושות הצרופה שלה הנובעת מן האמיתות המקודשות של ישראל. יש לציין, שגם בשיריו הליריים הקצרים המטפלים לכאורה בטבע המקום (כמו „על ברכת גיאורג“, „במעברה לסטטן איילנד“ ואחרים), חדר אותו יסוד עצמו בתוספת צערו האינדיבידואלי, המופשט או המוחשי, של המשורר. מסתבר, שהמסכת השירית הכללית קובעת גם את פרטי פרטיה, אך את האמריקניות הישירה שאין תמורה לה כמעט שלא נציל ממנה, כאילו נעלמת היא מעינינו שעה שהיהודיות שבדברים עולה בהירה ומפורשת.

אמנם, מבצבצת כאן סתירה המפרכת אולי את הנחתנו; ומוזר, שיחד עם זאת מקבלת ההנחה תוקף חדש: בבלי לא לבד שאינו נוטה מן האמריקניות או מתעלם ממנה ביודעים ובלאי-יודעים — יהדותו מרחיבה ומחזקת את משמעותה האידיאלית המקיפה של הארץ בה היפה שרשים עמוקים. ויהדות זו שלו, שיש

בה מן הפשטות הטובה, כינות הלב והפיכחון החמור, היא יהדות ליטאית במהותה ודומה באופן מפתיע ומאלף לאמריקניות הראשונות, המקובלת והאגדית גם יחד. רואים אנו כאן השפעת-גומלין מעניינת מאד. המשורר העברי כאילו העביר קו מקביל בין מחוז נעוריו שבו גדל וצמח ובין הסביבה החדשה שאת ערכיה קלט וטיפח. בין ערכים אלה תופסת מקום בראש השירה האמריקנית, והמשורר העברי דבק בה בהתלהבות רבה. תרגומיו משל אמי לאואל, רוברט פרוסט וקארל סאנדבורג מצטיינים בדייקנותם, בנאמנותם למקור וביפיים הפיוטי המרוכז. מסתו על שירת אמריקה החדשה ב"התקופה" היא-עבודה חלוצית חשובה שרעננותה לא פגה עדיין. היא מאירה את המעומעם ושוקלת בטוב-טעם את השיגיו של הפיוט האמריקני. אבל בבלי לא נתן לשירה זו להשתלט על יצירתו המקורית השתלטות מופרזת. עד כמה שכן הושפע ממנה, הרי היתה זו הקירבה ההדדית שבין דרכי מחשבה דומות, פעל כאן איזה מכנה משותף בגישה ובתפיסה. כך, למשל, מצוייה במסכתו של בבלי הישרנות ילידת השלימות הנפשית וכן גם התמימות הידענית, שהן מסימני ההיכר של רוברט פרוסט בתקופתו הראשונה; יש ולפעמים יהדד בשירים העבריים הניב המליצי הנמרץ והנוגע ללב המזכיר את ווייצ'ל לינדסיי; הליריקה הבשילה והמתנגנת של לונגפילאו גם היא נותנת את אותותיה בשירי בבלי. אולם מובן מאליו, שמהותו העצמית של המשורר העברי בעינה עומדת על שקיפותה הקודרת, על מתינותה החוגגת ובעיקר אולי — על האהבה הגדולה הנושמת ממנה.

אדם וישראל בפילוסופיה היהודית

ר' יהודה הלוי ראה את החווייה הדתית כמורכבת מגורמים שונים: היסוד הגזעי הישראלי, הגורם הגיאוגרפי — אדמת ישראל, קיום צוויי התורה האלוקית, מצד האדם, והיזמה האלוקית מהקוטב השני. וכך העלה הלוי את העקרון של החווייה הלאומית כמצע מתפזיז של האמונה הישראלית וכנקודת ראשית ואחרית של תורת ישראל. — גישת הרמב"ם לבעייה הישראלית היא אחרת מזו של הלוי. הרצינולזים המימוני רואה את הערך העליון של האומה הישראלית לא בגורם הגזעי שלה, כי אם במטען הדעת שלה. בפרק הראשון של הלכות עבודה זרה בספר המדע, נותן הרמב"ם סקירה תמציתית של התהוות הדת הישראלית והאומה הישראלית, והוא מסיים במשפט חד וקצר: „תעשית אומה הַיּוֹדֵעַת אֶת ד'“. החווייה האומה מוזתנית בדעת שלה, הדעת הדתית המיוחדת. — — — וכך פוורים הגיונות בודדים על ישראל ועל מקומה בעולם, בהיסטוריה ובמשפחת העמים בכל ספרי המחשבה הישראלית, ורק בשלהי ימי הביניים ובעת החדשה ממש, קמו לנו שני הוגי גדולים, המהר"ל מפראג, והרב קוק, שהפכו את הדיון על ישראל למרכבת היסוד של מחשבתם והציעו לנו משנה מרוכזת על האומה הישראלית, שדבריהם משמשים כמוריד-דרך לשעה ולדורות.

הרב שמחה בונם אורבאך במאסף שנה בשנה. ספר שנה תשכ"ב, להלכה, למחשבה ולבעיות יהדות. יוצא לאור ע"י קרן אידית ויצחק וולפסון בשיתוף עם המחלקה הדתית של הקרן הקיימת לישראל, ירושלים, ערב ראש השנה, תשכ"ב, עמ' 225—226.

שְׁנֵי סִפְרֵי שִׁירָה לְאַפְרָיִם א. לִיסִיצְקִי

מאת אלחנן אינדלמאן

א. „שואה ומשואה“

שלושה הם סוגי ספרות־השואה. סוג א': דברים שנוצרו בתוך הגיהנום הנאצי תוך כדי מגע ישיר עם המציאות המזוועת על־ידי אנשים אחזי־אש־השריפה שברוב תעצומות נפשם התגברו על הפחד הקטלני והיאוש הנורא ובקול ענות גבורה שרו את שירת האבדון. לסוג זה שייכת הפואימה המזועזעת של הקדוש יצחק קצנלסון על העם היהודי ההרוג. על שירה כגון זו כתב המשורר הפולני אדם מיצקביץ':

השיר ינצל, יקיף המון אדם.

להרים יברח, יצמד אל עיים

ומשם יתנה עתים עברו.

שירה כזאת היא למעלה משירה. לא אמנות גרידה היא אלא שלהבת קודש־הקדשים, גחלת שניצלה מאשׁו של אריאל.

אל הסוג השני שייכים דברי סופרים שחיו בתוך הגיטו, ספגו את עצבו ומוראו ורק בנס ניצלו ובהגיעם לחוף־מבטחים הערו את חוויותיהם הקודרות ורשמייהם הכבירים על הנייר. גם שירה זו יש בה שמץ מאותה אש־צרבת, פליטת אישׁו של מזבח עמנו.

הסוג השלישי הוא פרי עטם של סופרים שלא חרכה האש את עפעפי עיניהם. רק מרחוק ראו את הברקים ואת תימרות העשן ומרחוק שמעו את הקולות. ואינה דומה שמיעה לראייה. אצל סופרים אלה פועלים בעיקר השכל והדמיון ומהם — ורק מהם — מופעל גם הלב. לא חוויה ראשונית כאן אלא חוויה הבאה בעקב המחשבה שבהודות. ואל תהא גם ספרות זו קלה בעינינו. מעלותיה וחסרונותיה בצידה. מעלתה העיקרית היא שיש בו חזות, פרספקטיבה. חסרונה העיקרי — היא אינה חורגת מתחום הספרות.

ספרו של אפרים א. ליסיצקי „בימי שואה ומשואה“ שייך לסוג האחרון.

המשורר עצמו מעיד על ספרו בדברים אלה:

„מאורעות־הזוועות ששוקפו והוגב עליהם במחזות אלו כטיפה מן הים הם לעומת המאורעות האפוקליפטיים גדולי־המוראים שנתרגשו ובאו על עמנו. טיפה מן הים הם — וטיפת דמעה — תאצר טיפת־דמעה זו בניד דמעותינו“.

משמע שהמשורר עצמו הרגיש בצמצום החוויה שבאה לידי ביטוי ביצירתו. בספר חמישה מחזות. ארבעת המחזות הראשונים הם ארבעה מדורים של

הגיהגום הנאצי. האחרון הוא בבחינת סיום ב"כי טוב", מעין חזון־העתידות על נצח ישראל ועל רוח ישראל שלא ישקר ולא יכזב.

במחזה הראשון, "בכף הקלע", אנו רואים משמר חיילים גרמנים המוליך שיירה של יהודים גולים לאיזור בין־הגבולים. היהודים האלה הורחקו מגרמניה מולדתם לבלי שוב. ואלה דברי הקצין של משמר החיילים אליהם: "כאשר ראיתם את ארצנו כן לא תוסיפו ראותה עד העולם".

אזהרה היא להם, אזהרה בל יהינו לעבור עליה:

נכריה היא לעד לכס ארצנו

ונכרים אתם לה לעד, לא תשוב

לבלוע קיא צואתה הקיאתהו

בחבלי קיבה ובגועל־נפש.

בין הגולים — יהודים בני מעמדות שונים ובעלי מקצועות שונים: חניך הישיבה שהיה לתלמיד של אוניברסיטה גרמנית; יהודי מפולין ששימש שוחט לעדה אדוקה באחת העיירות בגרמניה; פימאי שעמד בראש אולפן להדרכת שחקנים; עתונאי שצלב־הקרב קועקע במצחו; בלשן מומר; רופא מפורסם. כל אחד מהם מביע את צערו באופן המיוחד לו, בהתאם למעמדו ולהשקפותיו.

העתונאי שופך את מרי שיחו ואכזבתו:

נכריה!

מכורה, דורי דורות אבותינו,

בה נולדו ויקברו וישקוה

את חלבם ואת דמם וזעתם

ויערו בה על עץ ואבן רוחם

ויזרו את חלומם וחזונם

על כל צמרת־יער וראי־נחל,

ויהי ללבנון שוורצוולד והרינוס

לירדן למו — ובני בניהם נכרים.

חניך הישיבה מצליף בשוט בקורתו החריפה את המתבוללים והסתגלנים הכורעים ברך לפני נוגשיהם.

המחזה מגיע לשיאו בדבריי־המרידה שקויי הלעג המר שהמשורר שם בפי חניך־ישיבה זה. המרידה מופנית כלפי התרבות שנתנוולה ונודהמה במעשי־הרצח שלא היה משלם עלי ארץ.

במחזה השני, "במוקדי אש", מתוארת שריפת בית־כנסת על מתפלליו על־ידי הנאצים. התפילה משולבת בקריאות־דווי ובווידויים. אָב שפול מתרפק על זכרון קבר ילדו ומרי־שיחו מחריד לבבות:

יש אשמע קול קורא: "אבא! אבא!"

בדמי חצות־הליל מתוך קטון־קברו —

לבוקר אפקדנו, לטוף אלטוף

מצבתו הזעירה — לא את אבן —

גוף זעיר, גמיש, חמים וחלקלק
 בה אלטפה — שכול משנה אשכלנו
 כי אשכל עתה קברו.

יהודים, שהיכו שרשים באדמת גרמניה ובתרבותה, רואים עצמם לפתע
 פתאום עקורים מתוכה בחזק יד עריצים ועוולים — והם מתנים בפרהסייה את
 כאב עקירתם, משוועים בדם לבם על העוול הנורא, על הרשע והאכזריות.
 יהודי אחד לועג למקוננים על אָבדן ביתם ורכושם, שנמשלו לאותה אשה
 טיפשה המקוננת על שריפת דף־האטרית שלה בעוד שהיא עצמה אחוזה אש־השרפה.
 עוד הללו מתפללים ומקוננים — וחיילים גרמניים, חברי „פלוגת־הסערה“,
 מסתערים על בית־הכנסת, מתעללים במתפללים ובספרי־התורה גם יחד. בתוך
 השערוריה הגדולה נשמע קולו המנחם של הרב: „נקרעים גיילי־קודש, אולם
 פורחות אותיותיהם... נחרתות כתוי־הזרורי־פז במחשכים, העוטים את העולם,
 ומבשרות אור־גאולה, אור של אחרית־הימים“.

המחזה השלישי „במצולות ים“ מגולל לפנינו טראגדיה של יהודים השטים
 בסירה בלב מפרץ ניאפול ובאין להם כל תקווה, באין כל סיכוי־הצלה, הם
 מאבדים עצמם לדעת בקפצם לתוך המצולה. אחת המתאבדות שוגה בדמיונות־
 שוא על נימפות־חמד הפורטות על פי נבלי־זהב מזמור־שיר לעיפי־חלד יורדי
 מצולות־ים...

במחזה הרביעי „בכור־עוני“ מתואר מחנה־ריפוי גרמני. כאן ניתנת רשות
 הדיבור למשחית עצמו, למלאכי־החבלה העושים את רצון ה„פירר“.
 הנוגשים ממלאים פיהם דברי־ניבול ומלעיזים על השם ועל משיחו. את
 הנביאים, שומרי משמרת המוסר והמצפון, הם רואים כרמאים וכוננים.

חזון־תעתועים חזו למז חזים
 מתועתעי רוח־שוא, וישאו נפשם
 לרד לפניו עולם ומלואו...

והיהודים „בחזון־תעתועים זה, כבספחת, בארצות תבל, באשר נפוצו, כבירי עם
 ועם ישפחו שפח והתעה לב והולך, שולל נפש“.
 מצד אחד נוגשים מנבלי־פה ומצד שני — פנר יהודי אסיר מחנה־מוות,
 מטורף למחצה, מפגין בקול־בכי על כנור־אהובו שאבד:
 כינורי לי השיבו!

את כינורי — נשמתי לי השיבו!

כאן פועל הניגוד: המיית לב רגיש של אָמן מול שיפלותם של רוצחי גוף
 האדם ונשמתו גם יחד.

המחזה החמישי „בעקבות משיח“ שונה בתוכנו הלירי־פילוסופי מן הקודמים
 ואף עולה עליהם בערכו האמנותי. האגדה המכניפה על הגולם ויצרו קראה דרור
 לדמיון המשורר ופתחה לפניו את שערי היצירה לרווחה.
 הנה עלית בית־הכנסת בפראג. לילה. בתוך גל של „שמות“ מאופקים

מופיעות שתי דמויות מסתוריות: דמות המהר"ל ודמות הגולם. שיחה מתנהלת בין המהר"ל ויציר-כפיו.

הגולם קורא ליוצרו שיבוא ויחייהו, שכן הוא מפרפר לצאת לשליחות חדשה, להציל יהודים מלוע החיה הנאצית. השיחה נסבה על ימים עברו, על רוב נסים ונפלאות שנעשו על-ידי שניהם, על השניות שבאדם ובגולם, על מלחמת-תמיד שבין החומר ובין הרוח ועל עיקרו של דבר: על הצורך הדחוף בעזרה לישראל שהונף עליו גרוזינו של שטן. הגולם רואה רק דרך אחת של תשועה: הרג והרס תחת הרג והרס. וחלוקה עליו דעת המהר"ל שלפיה תשועת ישראל ברוח, בחזון הנביאים, חזון אחרית הימים, ולא באלימות. ארוכה דרך הגאולה. "שוא ינסו משחרי גאולה קצרי-רוח לישרה ולקצרה".

תלמידו של המהר"ל, המקובל רבי אברהם, מצטרף אף הוא למדיינים. הוא פורש את יריעת היסורים של עם ישראל לפני רבו ומשתדל להשפיע עליו שיחיש את עזרתו לעמו:

"שלח ציר ישועה — יוסי עם גרוזינו!"

הגולם מתחנן אף הוא:

החזירה לי נשמת, בי נפחתה,

יתפעמו בעוז יצורי גולמי...

אצא-נא לישע בני עמך החלפאים!

אך המהר"ל בשלו:

ברוצצו את מוחם בגרוזינו

יש ירוץ גם את ראש משיח-צדק!

הרשע והצדיק יסופו גם יחד.

✱

✱

חמשת המחזות שבספר "בימי שואה ומשואה" אינם מחזות במובן המקובל. לא רבי-עלילה הם. חזיונות הם ולא מחזות. ואופייני הדבר עד מאד לליסיצקי, שהוא בעיקר משורר לירי, וכוחו בהגות ובהשתפכות-הנפש.

ב. "כמו רד היום"

אפרים א. ליסיצקי פיסג בספרו "כמו רד היום" חלק גדול מן השירים הליריים והפואמות שכתב במשך עשרים השנים האחרונות. תרומה נכבדה היא לשירה העברית לא רק מבחינת הפמות (354 עמודים), אלא גם מבחינת האיכות, שכן מופיע כאן לפנינו המשורר במלוא הדר קומתו השירית ויפעת דמותו הלירית. עם קריאת הספר מתלווה לו, לקורא, דימוי שאין הוא יכול להשתחרר ממנו: ביום של שלהי-קיץ, עם בין-ערביים, חוזר האיכר לביתו, עייף ויגע, עמוס יבולו המבורך, ולאור דימדומי-השקיעה הוא מחשב את חשבונו, חשבון אדם עלי אדמות. ואמנם רבים השירים בקובץ זה שגלום בהם מוטיב-השקיעה. והמשורר עצמו הלא הדגיש מוטיב זה בשם-ספרו גלוי-הכוונה: כמו היום רד.

החיים בשילהיהם נראים לו, למשורר, מצוחצחים ומזוזזים, מזוככים ומטור-
הרים מכל שמץ זוהמה וכיעור ארצי:

בזיו הדימדומים, בלובן מישריו

ישתרע הנוף בערוב יום,

זה טוהר החיים מסיגיו כי צורף

ויהפוך צחור, זוך ותוס. (עמוד 9)

וברגעים כאלה, רגעים של הזדככות הנפש והתעלותה, נושא המשורר את

תפילתו:

נצור בלבי שארית הרוך, אלי. (עמוד 11)

הוא מתפלל לניפוץ הקליפה הקשה שניגלדה סביב לבו בתוקף תלאות

החיים ולבטיהם. ואם קשה הקליפה אף מכדי חדור בה קרן אור אחת,

נפצנה אתה, אלי, ולוא עמה

תנפץ עצם לבי — — — (שם)

מול נגוהות השקיעה המזככת והמטהרת אין עוד ערך לשריד-הארציות,

ניטלת חריפותם של יסורי-האחרית והמשורר מקבלם באהבה: „את ידך הפוצעת

אלחך, אלי!”

סמלי-השקיעה מלווים את משוררנו בכל דרכיו: הנה מעשנת-חורבה משחירה,

שאך „תמול אורי-חיים יוקדים באש-זהבם ומהפילים קיטורם קיטרו פלטו בעד

פיה;” והנה קירקס מפורק שעוד אתמול הילכו בו מוקיונים על גפי חבלים

והרעישו את האוויר בקול ששון ושמחה, והיום אין לו זכר אלא פיכר עזובה.

***

באווירה זו של דימדומים והרהורי-אחרית מחשב ליסיצקי את חשבון נפשו,

חשבון משורר עברי על אדמת אמריקה, היוצר בסביבה זרה ואדישה. מה יהא על

ספריו העבריים, טיפוחי נפשו, במ מצא מקלט לעת יתמות ובדידות? הימצא

להם מאסף או „יורדו אלי ירכתי מרתף אפל”?

המשורר סח בנעימת-קינה:

את מפרש-כנף-חסדי מעליכס —

עלובים חידלי-ישע, כי תביטו

ורחמים תשאלו: על מי תיטשנו,

על מי, הה, תעזבנו?

— — — אללי, ספרי,

כי כמוכס אשאלה: על מי אטושכס,

על מי, הה, אעזובכס? (עמוד 42)

— — — עת-פרידה

הגיעה לנו עתה, אי, ספרי,

קי אלכה מעמכס, כי נקראתי

בוא שערי כל חי, את פניכס איצף

כעמדי להפרד מכס עתה

ולא כאחים גדולים ונישאים —

קטני אחיס אראכס, אנוכי

שומרכס, אני צילכס, ובהסירי

נתחלפו התפקידים: הספרים העבריים, שהיו לפנים אפיטרופסיו של

המשורר, „אחיו הגדולים והנישאים”, מגיניו בפני יתמות ובדידות, נראים לו עתה

כאחים קטנים ויתומים הזקוקים לרחמיו.

המוטיב של "למי אני עמל?" לא היה זר למשוררים עבריים אחרים מיל"ג ועד ביאליק. הלא כן קונן האחרון בשירו "לא הראני אלוהים": "ומי יודע, אולי יתאכזר לי אלי ובעודני חי אמותה וצררו את נפשי בתכריכי-נייר וקברוני בארון-ספרים, חולד-הבית יגרור לילה עצמותי ועכבר מחור יכרסמני ועמדו אז רגלי על קברי אני ופי יגיד קדיש-יתום אחרי".

ההבדל הוא בזה שביאליק דאג לגורל ספריו בחייו (ובעודני חי אמותה) וליסיצקי דואג לאשר יקרה את ספריו אחרי מותו. עכשיו ניתן לקבוע שיל"ג וביאליק הפליגו בחששותיהם. וליסיצקי — המפליג אף הוא? לאלוהים פתרונים.

*
**

ליסיצקי מרבה לשיר על התנועה בעולם ועל הנדודים. התנועה המתמידה של פדור-הארץ, והאדם במסע — דרך שניהם נסתרה: לאן הם נדים? הנדודים הם מנת חלקם של כל הברואים: של אווה-הפרא המתמיד בתנועתו ולזרא לו חוף-מנוחות, של אווה-הבית הקובל על גורלו — היותו צמוד ללולו ולחצר-בעליו, של הגמל המשרך שבילו במדבר, ואחרון אחרון: של האדם נדוד-הנפש והמחשבה, שלא ידע מרגוע עד אחרון-ימיו.

המשורר שואף למנוחה, נכסף לחיים אידיליים: "זבול לי אשיתה פה, בנאות זה החורש, אחרון זבול עלי אדמות, אך בו, ואעמיק שורש". אבל לא זומנה לו, למשוררנו, מנת חיים שקטים בחיק הטבע: "עוד רבה הדרך, רב לי נדוד עד אגיעה תכלית מחזו מסע צבאי, תחנת-קיצי הפליאה". (שם).

הכר הוא ידידו הנאמן, ידיד-לילותיו, מיקלט ראשו הניכאב והניכאה לעת שובו משוט בחלד, ולו ישיר שיר-הודיה:

תבליע את דמעתי המרודה,

הבלע והיכווה במיכוותה

כאם את דימעת בנה בתוך סינרה — (עמוד 73)

*
**

המשורר מבקש את קירבת אלוהים:

שיחרתי אלוה מסתתר

בשפירר חביונו מעל — — —

ואשאל את כוכב: הגידה,

אי אל המגביהי לשבת,

כה כמהה לו נפשי בשפלי?

ויען: בגיא-הצלמוות. (עמודים 60, 61)

דקה המחיצה בין אלוהים לאדם ואף-על-פי-כן כבידה התעלומה הפרושה ביניהם, תעלומה לאין ברק-הארה, לאין שמץ-פיתרון. ניב אלוהים קשה-פיענוח הוא. האם אלוהים, לפחות, מפענח את ניבו המשורר? יש שהספק פוסס את נפש משוררנו. יגע-חיים ועייף-נדודים הגיע לפרוזודור

האחרון וחיל יאחו לבו בטרם ירים את המסך האחרון: «אולי רמיה כלות לבו מאז...»
ואף יש שהוא מגיע לכלל כעס ומרידה ודבריו בוטים ומתלהמים:

הכי בנצח קפוא אתן דופי
כי יבח לתפלותי וטך בעדן?
אם אינך, אלוהים, אם אפס אתה —
אצורך לי, צור מפגע לאגרופי,
לתנופת פטיש עז עברתי — סדן

ומעמד עליו ארקע, בו אבעטה. (עמוד 23)

האדם בודד בהווייתו ואף האלוהים, כפיכול, בודד בהווייתו. שניהם עורגים
זה לזה: האדם מפנת-חלוף שלו ואלוהים מפנית אינסוף, יגע מהווייה אין קץ לה.
נשויים, קפואים נחדל לעדי-עד. (עמוד 80)

***

ב"משא גיא צלמות" מביע המשורר את כאבו על עקת ישראל באירופה תחת
שלטון הנאצים. הוא מדגיש את הזדהותו הגמורה עם אחיו וסבלותיהם:

לוא היתה מנתכם אתם גם מנתי, לוי עוניתי
באשר עוניתם אתם, לוא יוסי-יום עמכם אטבול
את חיי עם חייכם במררה ובמארה,
בקלון ובדיראון, ויוסי-יום בהם ארעל,

ארעל ואגעל — ויוסי-יום בהם אקודע, אטהר! (עמוד 117)

להזדהות זו מצטרפת הרגשת-אשם: «נקוטתי בפניכם, אחים דוויים, כי
פשעתי, אי, פשעתי בימי ולילותי, כי אבלם ואחדשם וקוט לא אקוט במו...»

***

כבשיריו הקצרים כן גם בפואמות שלו מתגלה ליסיצקי כליריקן מובהק.
אגב תיאורי הנוף והאדם מצטיירת בהן שלא מדעת דמותו של המשורר עצמו.
דמות נאצלה וזפה, נפש עדינה, עמוקת-חוויות, בעלת זיקה יתירה אל הטוב והיפה,
אל הנצחי שבאדם.

בצבעים חמים ובמיכחול-חסד מצייר ליסיצקי את עירו ניו-אורלינס: «עתיקה
העיר וצעירה, אביבית ושימשית תתרונון בחדות עלומים מתחדשים, עליזה וחיים
חומדת, אוהבת הילולות וחינגות, חגיגות, משתאות ונשפים ופאר קרניבאלים
בעתם; מלאיטה את פחו החיים ופחוות דופקה ישורו בשאר תפוצות נופי אמריקה,
ופניה למו שעשועים משובבי נפש. פניה נגוהי זיו-שמע, מאירים בסבר טוב לב,
בו תקבל אורח הבא שעריה ותאצול לו נידבת רוחה ושבתו בתוכה לו תנעים».
אכן, היפה משוררנו שרשים עמוקים בנוף-הארץ והנוף אף הוא העמיק
שרשים בנפשו עד כדי היותם לחטיבה אחת.

ליסיצקי הצליח לצייר את הטבע האמריקני בבליטות ובהינניות יתירה
שמעטות דוגמתן בספרות העברית באמריקה. הנוף האמריקני, הצפוני כדרומי, מופיע
אצלו על כל שלל גוניו וחליפותיו: נהרה וחשרת צללים, מרגעה וסערה, קיסמי
זריחה וקיסמי שקיעה, עצים ופרחים לסוגיהם וכו' וכו'.

הסערה הליסיצקאית — הוד־מורא לה, היא מתפוצצת בקולות מקולות שונים „בדכי מערבולת תתערבל בנפץ ורצץ“ צליליה — צלילי אונומטופאה. וכשם שניתפס משוררנו ליפי הנוף החיצוני, כך ניתפס ליפי הנוף הפנימי, הוא הנוף שבנפש. חיבה יתירה נודעת מליסיצקי לטיפוס הקלאסי של האדם האמריקני, המטפח את המשובחות שבמסורות הישוב הזה, כגון: סובלנות דתית, אמונת־תום, אהבת־הזולת, הכנסת־אורחים, היצמדות לאידיאל שבקדושה, שמירת־אמונים ועוד. לגיבוריו, לנזירים, נזירות, כוהני־דת, תמימי־אהבה ופועלי־צדק וחסד מחסידי אומות־העולם — לשומרי הגחלת האלוהית באדם — שר ליסיצקי את מיטב המנוניו, הלא הן שש הפואמות שבספר, שבהן הגיע המשורר אל מרום חוֹזו השירי.

לשירתו של ישורון קשת

כבבאות־עב משתנות
על פני יאור חכלילי.

חוטים בהירי־חיים נדירים הם ביריעות הכהה של „גיא היסורים“, אך מעידים הם שאין סוד הבהירות זו בו כלל, כשם שמעידים על כך גם געגועיו לילדות כלארץ עוובה שזיכרה תכוף (ילד לבן־לב וגו... לו עוד נשיבת נוער!), אלא שיסוד עגמתו היא לא רק באכזבה מגורל האדם בעולם, בשמשו קוביית־משחק אומללת בידי לא־נודע, כי אם גם באכזבתו הגדולה מן האדם כשהוא לעצמו אשר „יצר לבו דע מנעוריו“ כעדות „ברא־שית“ ומהנחשול העצום של רישעות־לב הפועלת כאיתן־טבע בלתי גבלם.

כי אלך כקבצן עם בתו היתומה —
עם נפשו העורה, השרה ורעבה
ושכוח עולמים מבין צללי חומה
לדרכים אובילה בהן תתע איבה.

ליד שירי טבע פירסם ישורון קשת גם שירים על טבע האדם, ואם בתיאורי נוף כולו חדור רגש התבטלות בפני ההדר שאליו יכמה הרי בתיאור האדם ירתע מדי פעם בעצם דיבורו. בנוף הארמוניה וביחסי האדם ההד־דיים דיסהארמוניה. בנוף אהבה ובאדם איבה, כאילו לא תיתכן בני אדם על־ידיעות, היינו: עמידה של זה־אצל־זה, אלא שהאחד יטפס על גבי השני אגב רמיסה והכנעה וכאילו גידולו של האדם מחייב עקירת השני. כאילו צר גב האדמה מכדי נשיאת האדם. רישעות

לרית טהורה היא שירתו של ישורון קשת ועוסקת היא ביחיד ובלבטי היחיד בלבד, שלא במסגרת הכלל ולבטיו המעסיקים כה וכה את הפרווה שלו. מחשבה ורגש מתמוגגים בשירתו כשוויים במעלה. דברים שברגש עוב־רים את הפריסמה של מחשבתו, ומחשבתו מעמיקה ונעשית חלק מנפשו. שירת היחיד הניצב מול אלוקים, עולם ואדם. בסערת התקופה מבקש לו המשורר אי שלוו, מעליו יסתכל ויהרהר הרהוריו בטבע, באדם ובנצח, והתייחדות זו נוגה היא מאד־מאד. שקיעה וגוויעה ארגמנית חווה הוא, ואין בו מנחמת הכלל והעם, שילדותם מתחדשת לבקרים ושמשם אינה שוקעת לעולם. שושנה במדבר — כל רוח קלה כופפתה, חובלת בה ועוקרתה ואילו גן־שושנים פריחתו אינה פוסקת. יחיד היא.

כמבוא לשירתו משמשת הפתיחה לספרו „הלך בארץ“. בו ליטוש המבע, עדנה וכמיהה ליופי ובוז ל„אנשי המעשה הנחפזי“. יודע הוא, כי לא יוקף קהל ורק „נזיר מחריש־משתאה“ יגש אליו. יפה־רוח ומעריץ יפיו של עולם וקן לעגמת יחיד — משלב הוא תיאורי טבע ועינים עם יסורי נפש עמוקים, ולפעמים רחוקות תורחף גם איוו רוח קלה, המעידה על יסוד החדווה, אשר עטתה פרגורים עבים, שחורים.

שירות קטנות, שאננות,
חרט, נפשי, דלי לי

רומזו החידלון, והריהו מעמיד חיים ומוות זה ליד זה — אור וצל — ומאציל מן האחד על יריבו, מטולטל בין שניהם ובתרי גוטו ונפשו משוקעים בהם. העצב משתלט על שירתו, רואה הוא שקיעות שמש גם בזריחו־תיה, מצייר במיליצבעים נוגות את תפארת הסתיו ומנסה בוורסיות שונות את הלך רוחו, שר את עצמו, גושו ורוחו וקול דמו, מביע אך גם מערפל הבעתו כברושי "האיל־מים מלגלות וגאים מלהסתיר את סוד בדידותם".

כשעבר, עם בשורת הבית הלאומי, מן ההברה המקובלת להברה הספרדית המדוברת, רוננת וערנית, המתמנגנת עם קצב החיים של הילד, הנוער והבונה בארץ, בא פתאום בדרך פלא גם שינוי ברוח שירתו. הקצב החדש ההולם עם חיי המולדת המתעוררת עורר, עודד והמריץ. נוסכה דינאמיות לשירתו, שהתחילה סחה על "מרחבי תדורה צחורים". שירי "איטליה" שלו אינם מסתפקים במתנות הטבע "מידי שמים", אלא גורסים מעשי יצירה אנושית, המעצבים מולדת והופכים אותה לפינת אושר. התחילה חודרת לחלומי־תיו דמות אנוש הבונה את מולדתו — הוא, המשורר חש עצמו אחד מרבים בונים. הוא פרש מהשקיעה תוך־עצמו, התוודה "גם עץ אחד בארץ לא נטעתי" והכתיר את הנוטעים בשורות:

לבבות נוגי גדולה דרכו ככוכבים
על מדרגות הריץ רוחצות בטל
ודם עובד ניגר האדים דמויות בגיא.

באות שורות־אור. במקום השאיפה לחדווה, שהיתה חרדה ומוצנעת בין השטין ("כל ימי, כל דעותי אחפה לפלא, כי יבוא ויאביב וימלך בלב") באות שורות־הישג:

יופי חי, בלי תואר־מות, פתע שטף כל,
בו נתכו לאחד זוהר, רוגע, צבע, קול —
עמל הוא להטיל את החדווה בלבבות, שכן
העצב — כיבלית — עולה מעצמו. תדווה
זו מסוגלת להשתלט על שירתו, אילו ראתה
גם את העם כיחיד נאבק ובאותו ריכוז,
רגישות, כשם שרואה הוא את האדם הבווד, אך
חורים הדברים אל שורשם:

מכל דמעות אנוש לי לא ניתנו
דמעות שמחה בלבד.

לב האדם גוזלת מנוחתו: "בחוף רישעה",
"תמוג כליל עב רשעת לבי", "אכן תום יש
מחוך לאדם" — — — ומוטו לספרו
"אלגיות" משמש פסוק מאבן־גבירול: "עיני
כתבל תשוטט — לא תחזה בה רצוגי".

שירתו שונאת את השנאה וקוראת
על כל עינים שחה כעל פי באר,
אהב בלי גבול ו

אינו מודה בדידות־לחצאין ובא לידי הגומה
בוכרו לטובה דווקא את ידינו אשר אינם
עוד בחיים ושבתותם שרד רק זכר קרני אור
נפשם המופלאת
רק מתים יאהבנו,

לי רעים ביניהם נאמנים ("פינה אחת")
מתוך שאיפה לעלית האדם ולחריגתו מקורי
זאיבה מרובים אצלו שירי וידויים נפשיים
כמקשיב לשאלה: אדם איך? ולקול המצפון
התובע וסורד. יותר ממה שהוא עצמו מגלה
נזמה לו כי הכל מגלים צפונותיו, "הרוח
והים מגלים את רזיו". גם את ימיו "יתם"
והם דורשים עלבונם. מבקש הוא גאולה לו
במבע וחושש כי "יודח מנצח בלי גיב".

יש שעולם־אדם מלא ישתקף בשורות בו־
דוות משלו. אהובתו קוראת לפני מותה:
סלח למותי כי יאפיל בך...

ל־נוד ומלזך על תבל ועל ששונה.
היא לא כמוני טובה לך וענוה.
בך כל יסורי רוגעים,

אך בלבך הם כצבעי קשת נמוגים.

נאמנות האשה המפליאה ובקשת סליחתה,
על כי היא נאלצת לצער את אהוב נפשה
במותה, כאילו גם בזה היא חוטאת. לבטי
הרגשות המנוגדים: אמונה בששונות עתיד
לכשישתחרר ממשאה וההיסוס, שהרי אין
העולם טוב לו כמוה, והתנחמותה של האשה
שיסוריה לא אבדו לריק, מכיוון שבלבו ירפ־
רפו בצבעי קשת שייתכן כי ימוגו — כאן
מיצוי טרגדיית־אימים בשורות מספר... אכן
רבה מאד התוגה בשירתו. יש שיפור יגונו
על ימים ומדבריות, הרים וחורשות, אך אלה
רק ישובו וישקפוהו כקול המוליד הדים רבים,
וכל העולם לו כלא, שוקע הוא ביגונו,
שצבעיו מוכהים מאד, בעוד נפשו פלה לשלל
צבעים מרנינים. אך הוא עצמו מאהיל על
עיניו מלראותם. לחיים געגועיו, אך ממרחקים

במורד כשירה השוטפת באותם הימים, קלת הורמה והלבבית. שירתו נעמדה מדי פעם מהוררת. עתה להפך: בשירתנו הצעירה רבים המקרים שתיבה זרה לחברתה והיא טעונה לימוד חסר-גמול לרוב ולא תקשינה עוד עתה עלינו הסיטות הקלות האינדיווי-דואליות של ישורון קשת. אין שירתו רהוטה כשם שהחיים אינם רהוטים ו"כמכאובי הגנש מכאובי הגיב", מה שאין כן אצל רבים השמים בכוונה מכשולים על דרכם כבמירוץ התחרות. לא קשה איפוא לחזור ולעיין בשירתו ויש שכר ודאי לקולטה.

נח טמיר

בולע הוא "לילותיו כדמעות", מביע יאוש כממזה מסה ומקפלה בשורות ספורות נאצ' לות-לשון ורק כה וכה תזדקק התקווה לבאות. מסתכל בטבע וכמו עוקר מלבו תמונותיה, מפרש נשמתו הדלילה ומוודה עד למעמקה, מעניק תמציתה ומתנחם בחסד האחרון, — מנת היופי, — ומתגעגע לסביבת "אנשים טובים מאתנו", ומברך כל גילום של חסד: עמוט קללה אצעה על פני שדה ושביל, זורה ברכה לכל דמיון גלוס-אור וגיל — ומצפה ליום בו "גמוגה הבינה בלב אור, כי נהפכה לבת צחוק".

רבים התקשו בקליטת שירתו בראשיתה מפני סיגונו המלוכד. השורות לא החליקו

„הבנות חזרו הביתה“ לאשר נהור

אחרים טוענים, כי אין תיאטרון עברי לאומי יכול להצליח אלא אם כן נרתמת הממשלה לעזרתו במתן סובסידיות. אין דרכו של תיאטרון להיות מיצנאט ואין הוא יכול לעמוד בהפסדים ובגרעונות. מטבע הדברים עליו לשאת עיניו ל"הצגות-קופה", משמע, מחזות המכניסים רווחים. כדי ל"העז" ולהעלות על הבימה מחזה עברי מקורי, זקוק התיאטרון למשקיע, וכיוון שממשלת ישראל חייבת לטפח את המחזה העברי עליה להעניק סוב-סידיות.

מצד אחר טוענים, כי רוב שנותיה נתקיימה „הבימה“ על מחזות מקוריים (וכי לא הוצג מחזהו של אנסקי „הדיבוק“ מאות פעמים!), ורק לאחרונה פתחה את דלתותיה ל"רוח הפרצים", שבה מברודוויי על כל הטוב שבה ועל כל הקלוקל שבה.

ושוב, אחרים נוטים להשקפה „אוניבר-סלית“; הללו טוענים, כי שקספיר, ברנד שאו ואוניל בלבוש עברי טובים מכל מחזה עברי מקורי. יש השוללים אפילו „קרתנות“ יהודית ואין דעתם נוחה מעיבוד יצירות „גלותיות“ של מגדלי ושלום עליכם. (אף, שהנוער הישראלי גילה זה מכבר אהבת-אמת לשלום עליכם והמחזה „טוביה החולב“ מושך עד היום המונים רבים.)

ההומוריסטן האמריקני מארק טוויין אמר פעם: „הכל מדברים סרה במוג'האוויר, אך אין איש עושה דבר לתקנתו“. משהו מעין זה ניתן לומר גם על התיאטרון העברי; הכל דשים בנושא זה ששמו „המחזה העברי המקורי“: יש הדורשים אותו לשבח ויש הדורשים אותו לגנאי, ובסופו של דבר מעדי-פים גם אלה וגם אלה את המחזה המתורגם, הבא מן החוץ והמעלה, בדרך כלל, אפילו לא בעיות אנושיות כלליות, אלא בעיות ספציפיות, זרות, המיוחדות למקומן ולזמנן ואשר אין להן כמעט כל זיקת גומלין אל התנאים במדינת ישראל ובסביבה יהודית.

נושא המחזה העברי המקורי שימש חומר לדיונים ולסימפוזיונים רבים. דעות המבקרים נחלקו. יש המרחיקים לכת, כאברהם שלונסקי, הטוען, כי „אולי גורל הוא לאמנות העברית להיות נגס בשטח האחד (דרמטורגיה), כפי שהאמנות הרוסית הגדולה היתה והינה נגס בשטח הצירי“. טענה דומה השמיעו לפנים ביחס לאמנות הפלאסטית אצל היהודים; ונחנו את הצירוף הפסלות מאז קיבלנו עלינו את התורה במעמד הריסיני: „לא תעשה לך פסל וכל תמונה“; ויעקב אפשטיין ומארק שאגאל אינם אלא יוצאי-דופן ויוצאים מן הכלל הבאים להעיד על הכלל.

את לבך בהגדרת סבלות האנוש, שהוא מעביר לנגד עיניך.

עמידתו של נהור היא כביכול בשדה הפקר. הוא מפיר בתמורות המתחוללות בחברה האנושית. הוא רואה כי העולם נעקר מציריו. יתדותיו מתפרקות. הווי ישן שוקע וחדש עולה תחתיו. נהור מעורר בנו געגועים לעולם האתמול. בין השיטין מבצבצת כמיהתו לימים שעברו, שהיו טובים יותר מאלה שבאו אחריהם. ערגתו זו מצאה לה התגלמות נפלאה בעל בית־הקפה קטן בתל־אביב, אל־האנדלר (במתחה "פינה שקטה"). הדמויות ה"קפקאיות", המבקרות בבית־הקפה הזה, הבאות לכאן "כדי להתייחד עם זכרונות של עבר רחוק". אין הן רוצות להשלים עם התהוות "גיוגל הפרך". בית־הקפה משמש להם כעין מגדל־שן, התקוע ביס־מפטיין רועש וסואן. המאבק בין העולם הישן והחדש מקורו גם בהתרוששות רוחנית. הדור החדש, הצעיר, נתרוקן מערכי־רוח. הוא מבקש את השאון וההמולה מרוב שחד מפני ההתייחדות עם עצמו. רוח־תהגה מרתפת על "פינה שקטה", כיון שברור מראש, כי בעליה־גע־גועים, אלה הטוענים כי "זכרונותינו הם הרכוש הגדול שלנו", יצאו מן המערכה וידם על התחזונה. כי אין מי שיוכל לעמוד בפני הכלל "וישן מפני חדש תוציאו". זו דרכו של עולם! ואף שהמחזאי הופך לרגע קט למוכיח ומעלה את התביעה, שהכל צריכים לחזור לדי אמות של רשות היחיד, הנה, בכל זאת, מכרסם בלבו הספק, אם בכלל יכולים דבריו להתקבל על דעת הרבים...

לכאורה צמודים מחזותיו של נהור לרקע הישראלי. ולא כן, למעשה, מטפלים הם בנושאים אוניברסליים. הוא נותן רק הדגמות לוקאליות לנושאים שכל חברה אנושית מתנסה בהם: מלחמת הדורות, ריב אבות ובנים, ניגודי גבר ואשה, משברים נפשיים בעקבות תמורות היסטוריות ("מלחמת השיח" רור", "קיבוץ גלויות", עקירה מן הכפר אל העיר ועוד).

הנה, למשל, המערכון "יום חדש" הוא ישראלי "טיפוסי", כי הרקע הוא ישראלי; תמצא בו חד ליוצאי גלויות שונות. אך עיקרו הוא אוניברסלי: דרכה של לילי, נערה

המחזאים העברים מתריעים על התיאטרון העברי, שנוח לו לקבל הפל מן המוכן (מחזה שהוצג, למשל, בברודווי, כבר נתחבטו ונת־לבטו בו רבים וגדולים, ופעמים אפילו הטכ־ניקה החיצונית מצויה בידי המעבדים העברים). ואילו השחקנים העברים משיבים, כי הדרמ־טורגים העברים טרם נגמלו מיצירות־בוסר; וזוהי, כמובן, טענה שאין לה אחיזה במציאות. ברפרטואר העברי כבר היו הצגות עבריות בעלות רמה אירופית נאותה, כגון "מיכל בת שאול" לאהרן אשמן, "מלפת שבא" לסמי גרונימן, וכמה ממחזותיו של אהרון מגד הוצגו למעלה מ־100 פעם, כלומר אי־אפשר לבוא ולטעון כנגדו אפילו מנקודת מבט של הכנסות קופה.

והנה מונח לשני ספרו של המבקר הספרותי והמחזאי אשר נהור — "הפנות חזרו הביתה" (הוצאת "קריית־ספר", ירושלים) — ששה מחזות ומערכונים בשטח הדרמטורגיה העב־רית (וזכור לנו, למשל, מחזהו: "ששה בבוגר אתר"), אך בספרו החדש אתה מוצא רעיון מרכזי אחר; אין הוא מחזאי, היוצר בחלל הריק — מחזה לשם מחזה, אלא שהוא מתעלה לדרגת יוצר־אמת. יש תכלית לכת־בתו. הוא מצביע על בעיות בחברה האנושית, ואף שאינו מציע להן פתרון מעורר אותנו למחשבה. והרי זו תכלית כל יצירה ראויה לשמה!

מחזותיו של נהור אינם סיפורי־מתח ואינם כאותם סרטי־הקולנוע שתפקידם ל"זעזע". יש להם מתיחות פנימית, מתיחות של נשמות, כביכול. לשם מה יש צורך בדרמתיזציה? וכי אין החיים דרמטיים כל־צרכם כשהם לעצמם? אין צורך בנופך סממנים מגרים, ההווי הפשוט בחברה ובאנוש — הוא הקוסם לנו, וצריך רק שיהא המחזאי מחונן בטביעת־עין כדי לחוש את היסודות הללו ולהכניסם ליצירתו. לאשר נהור יש טביעת־עין חדה זו, ומשום כך הוא מצביע לפנינו על בעיות שלא ראינום, אף שהרגשנו כי משהו אינו כשורה בחברה, בהווי שמסביבנו.

וכשאומרים אנו, כי יש למחזותיו של נהור רעיון מרכזי, הרי זה ניכר בעיקר ברוח יצירתו. בכאן נעוץ סוד הצלחתו וגדולתו. הוא מכניס אותך מיד לאווירה מיוחדת וכובש

רחבי חבל, למשל, באמריקה לאחר מלחמת העולם השנייה. וגם החוויות — אותן חוויות הן, והרוח הפללית היא רוח האכזבה והרי-קנות. היא האידיאל, שהיה ביסוד המלחמה אשר יהיה, אין אדם יכול להשתחרר מן השאלה המציקה והקשה: לשם מה נערכה מלחמה זו, ולאן אנו ממשיכים בבוא השלום? שוב, יש כאן הרגשה של אדם שניתק ממס-גרת. „נסתיימה המערכה הגדולה וכל אחד חייב לנהל בכוחות עצמו את המאבק הקטן האישי שלו“, ודא עקא, שדווקא לאחר מלחמה שוב אין בכוח הצעיר להיאבק בכוח-איתנים. ראשית, משום שכבר תש כוחו במקצת, ושנית, משום שבמלחמה הורגל לשאת עיניו אל סמכות עליונה, מצווה ומדריכה.

יתירה מזו: לאחר זעזוע קשה אדם מתחיל להרהר במשגים שעשה בעבר. „עברי הוא שרשרת ארוכה של טעויות ובריחות מצממי“.

ושוב, אם נחזור אל בעיית המחזה העברי המקורי: הנה מספק לנו אשר נהור מחזות עמוקים ומקוריים להעלותם על קרשי הבמה. למה נחזור על פתחי זרים? ולמה הם זקוקים? — לבמאי טוב. אפשר, שבכאן נעוץ פתרון ה„משבר“ במחזה העברי. לא המתואי לוקה בחסר, אלא הבמאי; זה האחרון הוא כיום איש-מפתח לכל יצירה אמנותית: בחיאטרון ובקולנוע ובתכנית הרדיו או הטלביזיה. המת-זאי מספק את החומר הגולמי, ההיולי, היסוד-דות, ואילו הבמאי הוא בחזקת ה„מהר-ל“, הלש את החומר ויוצר ממנו את היצירה, שאליה נתפון המחזאי. בכשרונו של הבמאי, בדמיונו ובמעופו, תלויה הצלחת המחזה; לפיו נדון מחזה לשבט או לתסד. ואילו נמצא למחזותיו של נהור במאי ראוי לשמו, חזקה עליו שהיה מעלה על הבמה העברית המקורית יצירה שאפשר להתכבד בה.

נ. יוסף

יפהפיה, לתעתע בדרך חביבה עם מחזריה. יש במערכון זה משהו מרוח מחזותיו של אוסקר ויילד.

המאבק בין אבות לבנים בא לכדי ביטוי חד, קוטבי, במערכון „תנים לבול“. כאן מלמד אותנו המחזאי פרק בפסיכולוגיה של האיפר, הצמוד לאדמתו ומסתפל מתוך אכזבה על הבריחה לכרך. כמיהתו של כל איפר היא ל„דור של ממשיכים ולא בנים שהם עריקים עירוניים“.

המחזון בעל המתח הדרמתי המרתק ביותר הוא „סערה בפרדס“, ושוב יש בו מן הישר-אלי והאוניברסלי גם יחד; זהו גילוי למאבק „אדם וחרה“, המתחדש עלינו בכל הדורות. האשה היא קלת-דעת מטבעה ונושאת את עיניה למותרות, לאורות הכרך, לאהבהבים פורחים, ואילו הבעל משקיע את כל מעייניו באמא-אדמה, בנכסי-משו, בחיפוש אחר „עומק“ ולא „רוחב“. אפשר, שזוהי מארת העולם החדש, שהוא המיר עולם בן שלושה ממדים בעולם בן שני ממדים.

הטוב שבמחזותיו של נהור בכרך זה הוא „הבנות חזרו הביתה“. כאן הוא פורש לפנינו יריעה רחבה של בעיות חברתיות, שפעמים אין להם כל פתרון. אין זה מתפקידו של המחזאי לפתן; דווקא הניגודים התהומיים בין הדמויות השונות הן שמרעידות את לבנו. עד סוף המערכה האחרונה אין אתה יודע כיצד יפול דבר ומה יהא גורל הגיבור. זוהי נאמנות לחיים, שאין בתחילתם פתרון למה שיתרחש באחריתם.

הציף המרפזי, שעליו טובב כל המחזה הזה הוא — ההווי שלאחר מלחמת השיחרור בישראל. אך שוב, אל-לנו לצמצם את טווחו של המחזה הזה; נוגע הוא בכלל בעיות-אנוש. הטיפוסים המשתקפים בו הם ללא-ספק אותם הטיפוסים, שתמצא כמותם בכל

סיפורי אמריקה לב. אייויקס *

הצללים שבהם. תיאוריו של אייויקס הם חיים ובלוטים, ולפעמים גם עזים ומזועזעים. אייויקס מספר בפה מלא, וכלי-ביטויי הם ישרים וצלולים. הטיפוסים מדברים בעדם,

בספרו החדש „חוט מנוע“, לב. אייויקס, מכניסנו המספר לתוך המסכת רבת-הפנים של החיים היהודים באמריקה ומגלה טיפוסים ומאורעות המגלים את האורות

הירושה הרוחנית הגדולה בתהדורות, שדי בגרעין אחד, בשרידי זכרון, כדי להתזרר נשמה תועה אל מקורה.

דושיק ליבין ירש מאביו, כנראה בן „עם עולם“, שהתיישב במדינת אוהיו, צרור ספי רים, לא ש"ס ולא סדר משניות, ואף לא תנ"ך עם מ"ב פירושים, אלא צאינה וראינה, סידור תפילות וכדומה ספרים מספרי הקדושה העממיים, אך די לו בצרור הנושן הזה כדי להצמידו אל היהדות וכדי לשמור על הקשר בינו לבינה בעקשנות ובתרף נפש. ודי לו לצרור העלוב הזה לעורר געגועים אל מורשת אבות אצל בנו, דוליוס, שאינו יודע צורת אלף, וכדי לקוממו נגד סביבתו החמנית הגסה. אותו רוח טמיר ונעלם עורר בלב לימה, בתו של חייט במערבה של אמריקה, שהתפשט מכל ענין יהודי, זיק אהבה אל קדשי ישראל. בסופו של דבר היא מתחתנת עם בחור יהודי שזה מקרוב בא מאירופה, משארית הפליטה של מלחמת העולם השנייה, צעיר שומר מצוות ומקיימן בהקפדה.

הפשטות מציינת את סיפורו של אייוקס, פשטות שאינה מבקשת חשבונות רבים של חיטוט וניקור בנפש האדם, של ניתוחים פסיכולוגיים דקים ושל המיון וסמל. אין גם בסיפוריו קישוטים ועיטורים מודרניים של דרכי תיאור, סגנון ולשון. הם עומדים בעיקר על השיחה, על הדיבור החי, ובה, בשיחה, מתגלים האדם, רחשי לבו, מאווייו ושאי פותיו, ומתוכה צומחת הדמות על קרקע גידולה וסביבתה.

התיאור הריאלי של אייוקס אפשר שאינו תמיד מעמיק חדור וחתור, אולם מעלה חשובה לו, שנאמן הוא לחיים, גלגוליהם ותהפוכי תיהם. לעתים נדמה לנו, שאייוקס משפיע עלינו רוב טובה. בסיפור קצר הוא מעביר לפני עינינו דורות אחדים. אבות, בנים ונכדים — שלושה דורות בעמודים מספר. החיים אמנם ממהרים לחלוף, כי גז חיש ונעופה, אולם בסיפור יש רצון להשהות את העין על המסופר ולקלוט את המתואר קליטה מתינה יותר. יתכן שמקור חפוזו של ב. אייוקס הוא בגודש הנושאים שהוא נטפל להם. יש מהם שמשמשים נושאים לפיליטונים. ואמנם גוון פיליטוניסטי שפוך על מספר סיפורים,

דיבור פשוט, לשון בני אדם. ברובם הם בעלי עצמיות מסויימת, ואפיים מתגלה בשיחם ושיגם, בהליכותיהם וביחסיהם אל זולתם. אייוקס מפיר יפה גם את הסביבה שהוא מתאר, וזו, כמו אצל רוב הסופרים, חצוייה. חצוייה האחד נעוץ בישובי ישראל מעבר לים, שהניחו את חותמם על בניה שיצאו מתוכם ושהתגלגלו והשתקעו באמריקה. מהם אנשים שלמים, שנעקרו מרשי היהדות האיתנה, ואף כאן, על האדמה החדשה והורה, הם אדירי אמונה. בעיניהם — סדנא דארעא ודו הוא, ומה לי הכא ומה לי התם? בית הכנסת על אדמת אמריקה הוא המשכו של בית המדרש בעיירה הקטנה בליטא, או בפולין. פזה הוא ר' מרדכי בסיפור הראשון בספר „חוסר מגזע“. יהודים שלמים כאלה — בהווייתם בלבד הם משפיעים על הסביבה. לר' מרדכי זה, שבא אחר האנדרלמוסיה של מלחמת העולם הראשונה לאמריקה, אין שפה משותפת עם נכדיו, אף-על-פי-כן גמצא קשר בינו לבינם, קשר הרוח והאמונה.

מאידך, בן הרב אברהם-ל, מנתק את קשריו עם העבר ועם המסורת. יש בטיפוס הזה מציגה של משפיל שמתמרד נגד הרוחניות היתירה בחיי ישראל ומבקש לחיות חיים תועלתיים, ללא קשרי דת ומסורת. ילדיו, הצמאים לדברים שבדמיון, שבנעלם ומסתורין, ניתפסים להשפעה קתולית — ובית ישראל שבאמריקה נחרב.

ההתנגשות בין הרוח והחומר, בין האצילות המסורתית של בית ישראל והרדיפה אחרי נכסי חומר ואחרי הנאות החיים הגסות, באה לידי ביטוי ברוב הסיפורים בספר. היא מופיעה בסיפור „החלוצה“, כשרוח תחיית העם צורר בכנפיו נערה יהודית שקיבלה חינוך כללי ללא תוספת של חינוך יהודי, בכל זאת היא נענית לקול האידיאל והיא מוכנה לקשור מלחמה על הוריה ולהתמרד נגד סביבתה — ואף נגד כל הרגלי חייה — כדי להגשים את חלום עמה. וזה כוחה של

(*) ב. אייוקס, חוסר מגזע, ספורים. הוצאת „עוגן“ שליד ההסתדרות העברית באמריקה בשיתוף עם הוצאת ספרים מ. ניומן בע"מ, תל-אביב, תש"ך.

בפרט אלה שנוקקים להווי החדש ("חלול סונדיי", "אוורא דארץ ישראל", "מלכות ועוד). ניכר, שהמספר חס גם על "פכים קטנים", על כל שירטוט וקוו, שיש בו כדי לגלות הלוט מעל הויות חיים ותכונות אדם ("בעגלה אחת", "יהודי אני", "שי או גנאי"

וכדומה).

סיפוריו של איזיקס יפה להם בצירופם. זוהי מחרזות נאה של ציורי-הווי המרחיבים את דעתנו על חיי ישראל באמריקה.

חיים לוף

על המספר ראובן ואלנירוד

(במלאות לו ששים שנה)

— בעל בית מרקחת גדול — שעשה עושר; מן התנווני הפעוט ומנקה הבגדים ועד השוחט המיוחס והמורה העברי. בין טיפוסיו נמצאים גם הסטודנט היהודי באוניברסיטה, הפרוץ פיסור בקולג' והראבוי בטמפל. ואלנירוד מזדקק בסיפוריו גם לאנשי ה"שפל" מבין אחינו היהודים, שנגרפו עם הורם התתאי, העכור של החיים בכרך. ציור דופן פזה הוא ווילי קומארוב, הסוחר ב"בוטלג" — גיבור הסיפור "בצל החומות".

באחדים מסיפוריו, שכונסו בסיפרו "בין חומות ניו-יורק" וברומאן "באין דור" אנו עומדים על התגברות ההתבוללות ברחוב היהודי ועל גנע גישואי התערובת, שחולל שמות במשפחה היהודית באמריקה.

מתוך סיפוריו "כשתילי זיתים" ו"ביתו של גייקי" לומדים הקוראים על האבות והבנים היהודים באמריקה ועל היחס שביניהם. רואים הם את החייץ הקם גם בין האבות שהת-אמרקו וקיבלו השכלתם בארץ זו, ובין בניהם שגולדו וחונכו באמריקה. קשה גם להם למצוא שפה משותפת ולהבין זה את זה. בשל כך רבה ביניהם זההתמררות המרעילה את החיים. נזכיר, לדוגמה, את היחס המקולקל בין האב, הרוקח לואי שונק, גיבור הסיפור "כשתילי זיתים", ובין בנו ובנותיו, ואת היחס הקלוקל שמראה הבן לאביו.

יוצא מכלל זה הוא יחס הבנים לאבות היהודים, שידעו להשפיע עליהם מעצם יל-דותם השפעה מוסרית; שהשפילו להאציל בביתם רוח של סהרה ולהשרות בו אווירה של צניעות ואידיאליות. למשל נביא את קירוב הלבבות ואת ההבנה ההדדית בין האב,

אם יש ברצונו להתוודע אל חיי בני עמנו באמריקה, בשני הדורות האחרונים, כפי שהם משתקפים ביצירתו האמנותית של אחד הטובים שבין המספרים העברים בארצות הברית — גפנה אל סיפוריו של ראובן ואלנירוד.

בסיפורים וברומאנים שלו מזדקק ואלנירוד בעיקר לפרט מישאל. הוא מספר על חוויי-תיהם של היחידים, על כל המכביד עליהם והמטריד אותם, כשהם נתונים בלחץ צבת החיים בכרך האמריקאי, שרבות בו האיצה-הריצה והרדישה הבלתי-פוסקת.

הוא מתאר את האהבה ונפתוליה, את התסבוכת ביחסים שבין אדם לחבירו ואת העמל הרב, הידוע לו, לאדם, עד שעולה בידו להשיג את כף הנחת, שלה הוא שואף. ואף אם ואלנירוד מספר בעיקר על היחיד וחוויותיו, הוא מזדקק גם לציור של הפלל, של קיבוץ אנשים שלם, שהוא מעלה אותו על יריעת בד רחבה. כזאת אנו מוצאים ברומאן שלו: "באין דור", ובסיפורו הגדול "כי פנה יום".

דמויות רבות ושונות מאחינו בני ישראל בכרך האמריקאי, ובשכונות הסמוכות לו, עוברות לפני הקורא באספקלרית הרומאנים והסיפורים של ואלנירוד. הוא מצייר הן את פשוטי העם והן את חשובי המעמד — אותם ואת בני ביתם בחייהם היום-יומיים, כשהם טרוזים ובהולים, ואת אופן נוחם בביתם ביום הראשון, כשהם פנויים מעבודה.

בקבצי סיפוריו "בדיוטה השלישית" ו"בין חומות ניו-יורק", וברומאן שלו "באין דור" נמצא דמויות מן העובד ב"שאפ", עד הרוקח

הגעשה במלון ברוקוויל — אחד מבתי המלון היהודים המרובים בהרי הקטסקיל. הוא מעביר לפנינו אחד, אחד את בעלי המלון — את לואי האלפר אוהב הסדר והקביעות, ואת רעייתו הפקחית והזריזה, היודעת ליישב כל קושי ותקלה, — ואת בני משפחתם; את המלצרים והמשמשים למיניהם, ואת האורחים — הקייטנים השונים — ואופן בילויים את ימי חופשתם.

בסיפור זה מעמידנו ואלנירוד גם על היחסים שבין ליאו האלפר, שאף הוא חלם על איכרות, בבואו לברוקוויל, ולטוף הפך לבעל מלון גדול, מטופל בתוכות, ובין שני שכניו הגזורים העשירים, שלוה מהם כסף לבניין המלון ולשיכלולו, והם בעלי המשפנות שלו.

*

כשם שוואלינרוד מצייר בסיפורים וברירי מאנים שלו דמויותיהם של מהגרים יהודים, שבאו לאמריקה בעת ההגירה רבת-ההמונים ועברו דרך מדורי העינויים של ההתייזקות, עד שהתאקלמו בסביבה החדשה — כן יתאר את דמויות המהגרים שהגיעו לחופי ארצות הברית בשנות העשרים — את פליטי מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הקומוניסטית ברוסיה.

מתוך הרומאן של וואלינרוד „באין דור“, ומסיפורים אחדים שלו, אנו עומדים על ההבדל הרב בין דור מהגרים זה לדורות המהגרים הראשונים. בין הראשונים נמצאו רבים שהביאו עמם מיטען רוחני מעיירת המולדת, ששמר עליהם שלא יתערטלו מן הקניינים, שהיו יקרים לעמם במשך דורות. בלבות המהגרים האלה פעמו גם הגעגועים לבתי אבותיהם ולקרוביהם, שהשאירום בעיירה, ואשר קיומם היה עלוב. על-כן קמו ביניהם הבנים, האחים והרודים הטובים, אשר במסירות נפש תמכו בידי קרוביהם והעבירו רבים מהם לארץ החדשה. בבתיהם מצאו בני משפחתם, שהגיעו אליהם, מעון, אווירה ביתית חמה וגם הוראת דרך בימים הראשונים, הקשים, כשראו עצמם אבודים מתוך מבוכה בין המוני בני-אדם בסביבה הרועשת והגורעת שבתוך, ובתוך האווירה הזרה להם. דוגמה למופת משל דור המהגרים הרא-

המורה העברי אהרן דאָרף ורעייתו העדינה, ובין בנם מארטיין, שעליהם יסופר כאחד הפרקים בסיפור „ביתו של גייקי“.

ובהופירנו סיפור זה כדאי לציין שתפס ואלנירוד גם את הפשטות הברוכה ואת טובי הלב, שבהם חונן גיבור הסיפור גייקי, מנקה הבגדים — אחד מהמוני בני ישראל. הוא מתאר את הרוח הדימוקראטית — שהיא טיפוסית לרוב תושבי אמריקה — ואת האווירה של רעות נאמנה, שהשרה גייקי בחנות לניקוי-הבגדים שלו.

ובקווים עדינים ודקים מצייר וואלינרוד את האהבה הכבושה, שהיתה בלבותיהם של האב גייקי ובתו רוואלין, המלומדה והנבונה — שנשארה בקטנותה יתומה מאשתו הראשונה. כן יתאר את הצער שנצטערו על שקשה להם למצוא דברים להביע זה לזו את רגשות האהבה וההבנה-לנפש, שקיננו בלבותיהם.

ואלינרוד מספר באחדים מסיפוריו על יהודים אינדיאליסטים, שהיו חולמי חלומות באביב חייהם. הוא מראה לנו כיצד פגו אצל אחדים מהם חלומות אלה בעקב נסיבות חיים קשות, בהשפעת הסביבה, או ברדיפה אחרי עשיית הון, וכיצד נשארו המעטים נאמנים לאותם האידיאלים.

טיפוסי לחולמים מן הסוג הראשון — הוא ליאו האלפר, גיבור הסיפור הגדול „כי פנה יום“, וטיפוסי לחולמים מן הסוג השני הוא חברו של האלפר, שימחין, בעל החווה, השמח בחלקו.

גם בסיפור הקטן „בליל פרידה“, שמדובב בו צער כבוש, מספר וואלינרוד על אהרן צייטיין, אחד האינדיאליסטים היהודים שבחל בכרך, שרבו בו המהומה והרדיפה, וביקש להיות איפר ולהתערות באדמת הכפר פלטוויל. הוא מתאר איך נופצו חלומו הוא וחלומה של בתו הטובה, פלורה, אל סלע המציאות הקשה.

ואלינרוד מתאר את היהודים יושבי הפרכים גם בצאתם לשבועות אחדים לכפר, למצוא נופש בימי החופשה, הגיתגת להם בקיץ.

בסיפור „כי פנה יום“, שנזכר קודם, ואשר בו הגיע המספר וואלינרוד בדרכי ציורו ובאופן תפיסתו הפסיכולוגית את נפשות גיבוריו, ובסגנונו, הרווה שירה, לשיא יכולתו האמנרית — גותן וואלינרוד תיאור מקיף מן

שידעם והפירם, בלי אותם כחל ושרק, שמרחק הזמן והגעגועים למחוז הילדות מר-סיפים עליהם, כרגיל. אך חסרה בהם גם אותה התעמקות פסיכולוגית, שאנו מוצאים אצלו בתיאור הדמויות מחיי היהודים באמ"ריקה.

כנגד זה מצויינים גם בתפיסה הפסיכר-לוגית הפרקים בסיפורו רבי-הכמות ורבי-האיכות של ואלינרוד: „בית בכפר“ — על בית הסב שלו, — שגם הוא נתפרסם ב„הדואר“.

סיפור זה, שהגיש לקוראים העברים המספר ואלינרוד, לאחר שהגיע לשנות „עצה“, טבוע בחותם של בשילה ושלמות. רבים בו יסודות האפיקה והליריקה וקוסמים ציורי הנוף הנודרים.

במרכזו של הסיפור משובצת דמותו הפאטריארכלית של הסב, שמוצאו מבני כפר מושרשים ביערות פולסיה ובשדותיה, רובם „כבדי-צעד וזעומי-פנים“.

מעטים הם בספרות העברית התיאורים של בית יהודי בכפר, בליטה או בפולסיה, על עבודת האדמה, על מראות הנוף ושאר האב-זרים, כפי שנתן לנו ואלינרוד בסיפור שלו „בית בכפר“.

אף בדמותו של הסב, היהודי המעורה באדמת הכפר, כמו שמתארה ואלינרוד, יש בה מן החידוש בספרות העברית. הלא לתיאור הטיפוס של הכפרי היהודי, או חוכר בית-המרוח בכפר, נוצר בספרותנו מעין סטריאו-טיפ קבוע. אבל לא כן ביצירתו של ואלינרוד. מסיפורו עולה דמותו של „פריץ“ יהודי, שעם שהוא בעל אופי חזק, והוא תקיף בדעתו, ורובם של הבאים במחיצתו, ובכללם גם הסבתא שרה, שלבה מעין רחמים, וכנפים מפניו — מתבלטים בו קווים אנושיים עדי-נים. בשעות עליה מתגלית נשמתו היהודית, שמוטבעות בה אהבת תורה ויראת הכבוד ללומדיה, ואהבה לארץ ישראל. כן נראהו בכפיפתו של הרבי „הארון“, כשהוא נכנף ומלא הערצה; או בשעה שהוא מתרשם משירי ציון המושרים בפי הרבי מהספר „כנור ציון“.

אותם קווים אנושיים טהורים, שאנחנו מוקירים כל-כך, מתגלים באופיו המוצק של

שונים האלה הוא הודו ישראל האלפר — אחת הדמויות הנעלות ברומאן של ואלינרוד „באין דור“ — הנחת בלב הקורא בשל מידותיו התרומיות, שבהן הצטיין.

כנגד זה — רובם של המהגרים הצעירים, שהגיעו לאמריקה בשנות העשרים, ואשר כמה מהם התבגרו לפני זמנם, בעקב המאורעות האיומים והעניינים, שעברו עליהם — היה מיטענם הרוחני, שהביאו מעיירת-המור-לדת, קל, ולא שמר עליהם כתרס בפני הסביבה בארץ החדשה, שביקשה לבלוע אותם. רבים מהם מיהרו להתערטל מירושת האבות, נסתפו עם הזרם והיו נוחים להשפעת הרוחות הזרות, שהיו מנשבות אז ברחוב היהודי. לכן ניתפסו כמה מהם גם לקומוניזם ונעשו או חברים במיפלגה, או אוהדים ונהרים אחרי תנועה זו. כאלה הן רובן של הדמויות ברומאן „באין דור“.

בסיפורים אחדים שבספרו „זרכים ודרך“ מלווה ואלינרוד את היהודים מאמריקה גם בבואם לבקר במדינת ישראל ולתור אותה. רואים אנו תיירים אלה ושליחי אירגונים שונים בשעות החולין שלהם, וברגעים של עליית הנשמה שלהם, כשהם עומדים פנים אל פנים עם החלוצים הנאמנים, כובשי הארץ, מגיניה ובוניה. תיירים אלה משיגים מתוך הברקה רוחנית מה פכיר וגשגב מפעל הק-קומה של העם והמדינה.

הנה כי כן ניתן לקוראים בסיפוריו של ואלינרוד, שהציור הריאליסטי והתפיסה הפסיכולוגית הם אדני היסוד שלהם, תיאור מקיף מחיי בני ישראל באמריקה, על הדמויות הרבות מהשכבות והמעמדים השונים.

*

בשנים האחרונות, עם שוואלינרוד הוסיף להעניק לספרותנו מסיפוריו מחיי בני עמנו באמריקה — היפנה את עטו גם לעבר הקרוב והגיש לנו פרקי הווי מעיירת מולדתו.

בפרקי המחזור „בתים בעיירה“, שנתפרסם בגלינות „הדואר“, אין מן האידיאליזציה של הטיפוסים מעיירת המולדת ולא מן האידיוליה מחיי העיירה, שאנו מוצאים אצל כמה סופרים, הכותבים פרקי זכרונות מימי הילדות.

ואלינרוד מתאר את הדמויות בצביונם, כפי

יש בו נימה של בעל שאר־רוח, בעל נפש מרגישה ומתפעלת.

הבן אליה הוא טיפוס של צעיר יהודי כפרי, המחובר לאדמת הכפר בכל נימי נפשו. האווירה סביבו מעלה ריח של שחת וריח של שבלי דגן וחיסה — „ריח השדה אשר ברכו אלהים“.

ישנם בסיפור „בית בכפר“ כמה פרקים חשובים את לב הקורא בתן הציור ובנימה האנושית־לבבית, המדובבת בהם.

לא אוכל להימנע מהזכיר את הפרק „לזמזום הכישור“, כשהסתתא וזליג דרוֹ־טובניק מזדמנים יחד, מתוך בדידות, לשם שיחה, להקל על המועקה שללב. עצב חרישי מתהלך בין שורות הפרק, הנספג בלב הקורא. מתוגה זו נאצל נוגה אנושי טמיר. על פרקי הנוף המקסימים, כמו „בוקרי חורף“ ו„בימי הקציר“, עלינו להוסיף גם את הפרקים היפים, בהם מעבירנו וואליג־נו אל מחוץ לידותו, עת שהוא מבלה בבית הסב והסתבא בכפר, והוא משתפנו בחלומותיו ובדמיונותיו של הילד.

אכן, נכס ספרותי רב־ערך הכניס וואליג־נו לאוצר ספרותנו העברית בסיפורו „בית בכפר“.

עלידי סיפור זה שובץ בכתר המספר וואליג־נו נופך, שהוא מבהיק בנגהו המיוחד, ומוסיף לו חן כבוד.

שלמה רבושק

הסב גם ברגעי „חולשה“ יפים. נזכיר, למשל, אותם „בקרי חורף“ העזים בפולסיה, — שוואליג־נו כה השפיל לתארם, — כשמת־עוררת בלב הסב התמלה לחלש, והוא מהיר את הסבתא במלים ספורות, אך ספוגות אהבה ורחמים: „אל תצאי החוצה שרה... אל תצאי... קר מאוד“.

או כשעוברים את הסב רגשות הפלאה למראות הטבע היפים, בעברו לאורך גינת הפרחים, ו„לפעמים מהסס וקוטף פרח כשהוא מתבונן מסביבו כאילו ביקש מקום להניחו“. תיאורים אלה מאופיו של הסב, יש בהם צמצום רב־ברכה — „מועט המחזיק את המרובה“.

כמה מן הדמויות בסיפור „בית בכפר“ נחקקות בלב הקורא. כבר הזכרתי את הרבי „הארון“ — דמות אצילה של לומד תורה ואוהב ישראל, איש נלהב, ישש בן הכוח להלהיב ולהעלות ניצוצות של עליית נשמה גם מבני אדם נוקשים.

ואזכיר בזה גם את הדמות של אחד מאנשי „עמך“, זליג „דרוטובניק“, המתהלך בכפרים לתקן קדירות, וקובע לו משכן בבתי היהודים, מכניסי האורחים. בייחוד בבית הסב, כי שם מקרבת אותו הסבתא טובת־הלב במאור פנים. במחיצתו של זליג היא מוצאת תיקונה. היא יכולה להשיח לפניו את רגשותיה ואת כל המטריד את לבה הטוב והרחום. זליג דרוטובניק זה, ששיחתו נאה וקונה לב, ואזנו קשובה להמיית הלב של הזולת,

ב ש ד ה ס פ ר

המנהיגים תלויה בעזרתם של החברים הפועלים — חיילי המערכה. בנכוונתם לשאת בעול המשימות הם מאפשרים למנהיג להשיג את מגמתו. על פי רוב נשכחים חיילי המערכה האלה מלב העם וכותבי תולדות התנועה נמנעים מלהזכיר את שמותיהם ותפקידיהם, או מזכירים אותם רק דרך־אגב. חיזיון זה מתגלה גם בתולדות העם העברי ובתנועותיו וזרמיו. אחת התנועות האלו שנצרפה בכור האש של בנין המולדת העברית היתה תנועת „גילי“ — „נצח ישראל לא

נילי, תולדותיה של העזה מדינית. העורך הראשי אליעזר ליבנה, הוצאת שוקן, ירושלים תשכ״א.

בשרות המולדת, מאת דוד תהדר, הוצאת „ידידים“, תל־אביב, תשכ״א. *Go Forth and Serve, Martin Rosenbluth, Herzl Press, New York, 1961.*

גורלם של כל חיזיון היסטורי ושכל כל תנועה חברתית נחתך על ידי האישים הפועלים בהם ומתווים את דרכם, אולם הצלחת

ושמונה שנים כלוחם וכעסקן ציבורי. "מטרת האחת בחיים היתה והווה, כותב בעל הזכרונות, לשרת את עמי ואת ארצי". הוא נותן בספר תיאור נאמן ושלם מחיי הישוב תחת שלטון התורכים, על אכזריותם כלפי היהודים בפרוץ מלחמת העולם הראשונה. "כל ארון היתה קשובה, תדרה לידיעות ולשמועות מחזיתות המלחמה, וכל עין היתה נשואה למרום: מאין יבוא עזרנו". בשנים האלה נוסד האירגון הראשון למען הגנת הארץ. הימים היו ימי פעולות "גילי". המחבר מספר על פעולתה ועל הסכיסוכים שקמו בין "גילי" והאירגונים האחרים. דוד תדהר נספח בינתיים אל השלטון הבריטי וב־1918 חזר ארצה ומאז והלאה מתחילה תקופת פעולותיו למען הישוב. ספר זכרונותיו מלא וגדוש עובדות על החיים בארץ, על היחס לשלטון הבריטי, לערבים ורוב העובדות מוסמכות על־ידי צילומים, מכתבים דו־חיים ותומר אחר רבנוני על אישים ומאורעות, המכיל פרטים המתפרסמים בפעם הראשונה בספר.

*
*
*

מארטין רוזנבלוט, שגודל וחונך בגרמניה, נחשב על המנהיגים הגולים של התנועה הציונית וכשודר וולפסון נבחר נשיא ההסתדרות הציונית, בשנת 1910, נסתפח לוועד המרכזי בקלן, ומאז עשה עם התנועה. כיום הוא נציג משרד האוצר של מדינת ישראל למדינות המערב.

לפני זמן מה יצא לאור ספר זכרונותיו שבו הוא מביא לקורא האנגלי פרק מתולדות הציונות שאינו ידוע לרבים מן הקוראים האנגלים. הספר איננו מחקר היסטורי, ואין הוא פרי עטו של היסטוריון. אולם הוא מכיל תומר חשוב על התנועה, ועל מנהיגיה. ביחוד מעניינים וחשובים הפרקים הדנים בתולדות התנועה ופעולותיה עם עלייתו של היטלר לשלטון. בפרק מפרט בעל הזכרונות את ההרפתקאות של מנהיגי התנועה בגרמניה בהתחלת התקופה, העתקת הלשכה מגרמניה ללונדון, עבודתו לטובת הפליטים היהודים שמצאו מחסה בישראל, בעזרת קרן היסוד, הסוכנות ומוסדות אחרים. המחבר מסיים את זכרונותיו עם תקופת הקמת המדינה. הספר מקפל נסיונותיו של ציוני מסור.

ישקרה, שבראשה עמדו אהרן אהרנסון ומשפחתו. הספר הראשון על התנועה הופיע עוד בשנת 1930, כתוב על ידי יערי־פולסקין, והוא סייע להביא את דבר התנועה ברשות הרבים. הספר הנוכחי הוא תוצאה של מחקר ועבודה רבה שהשקיעו בו אליעזר ליבנה, העורך הראשי, וחברי המערכת — ד"ר יוסף נדבה ויורם אפרתי.

על אף הופעת ספרו של יערי־פולסקין לפני יותר משלושים שנה, לא ידעו בני הארץ מי היו האישים הפעילים ב"גילי", מה היה עצם פעולתם ובמה הצטיינו. ולפי דברי העורך "אם יישאל בן הארץ, מי היו אישים אלה ומה היה פעלם, הוא יענה לרוב בגמגום: גיבורים, מרגלים, או יצמיד להם כינויים אחרים, כפי חינוכו וסביבתו הציבורית". הספר הזה, שהוא מבוסס בעיקרו על החומר הארכיוני שנשמר בבית אהרנסון ב"זכרון יעקב", נותן תמונה בולטת על פעולת התנועה ובייחוד הוא מגלה את אומץ הלב ומסירות הנפש שהראו מייסדי התנועה. זה הוא סיפור היסטורי מושך את הלב על פעולותיהם של חברי הקבוצה החשאית תחת ממשלת התורכים, המשא־ומתן שניהלו עם הממשלה הבריטית טרם כבשו את הארץ, פעולתה ותיכנונה הצבאי במצרים, ולבסוף — הצהרת בלפור, שליחות אהרן אהרנסון בתוך לארץ ושובו לארץ בשנת 1918. בסוף יולי של אותה שנה יצא אהרן אהרנסון לארצות־הברית. פרטי ביקורו בארצות־הברית אינם מובאים, מפני שלא נרשמו ביומנו. שליחותו נסקה כשנגמרה המלחמה, כי אז צריך היה לחזור ולעסוק בעבודת ההכנה לוועידת השלום. אגודת "גילי" תפסה בשעתה מקום חשוב בתולדות הישוב. עם הופעת הספר הזה מקווים אנו שהקוראים בארץ ובהוצאת לארץ וחוקרי תולדות הישוב גם יחד יטפחו את רגש ההערצה אל האנשים שהקריבו את מיטב חייהם לרעיון הלאומי.

*
*
*

בין האישים שהקרישו את חייהם לבנין הארץ תופס מקום חשוב דוד תדהר, הלוחם והפועל למען הארץ ולמען הקמת המדינה. בספר זכרונותיו מגיש המחבר לקורא את מגילת זכרונותיו הביקפה תקופה של ארבעים

התגדר בשאלות האלה. על יסוד ביקורו בכמה מקומות בארץ ופגישותיו עם נציגי הדתות הנוצריות, הוציא ספר על פגישותיו אלה. המדריכים בארץ עדיין מתקשים להעמיד את התיירים על טיב הבעיות הדתיות בארץ. כרב ריפורמי הוא מאמין באמונה שלימה שבעתיד הקרוב יחולו שינויים במיבנה הדתי שקיבלה מדינת ישראל בירושה מן המישטר הקודם. הוא מספר על שיחותיו עם מנהיגי הדת המוסלמית בארץ, על פגישותיו עם כמרים המדברים עברית, ואף עם מומרים והשקפיהם על מדינת ישראל כיום ועל יחס המדינה אל כל הדתות. רבי ויינר מניס את הקורא לתוך עולמם של תושבי מאה שערים, החסידיים והנצוריים קרתא. משם הוא עושה „קפיצה“ אל הקיבוצים. תוצאות רשמיו? — הוא קובל, שהיהודים האורתודוקסים מבקשים לכפות את דעותיהם על העם היושב בציון, דבר המרגיז רבים מאורחי ישראל. ועדיין לא נתיישבו הוויכוחים בין האורתודוקסים והליבראלים על השאלה היסודית — מהי „דת“? השאלה הזאת לא תיפתר כמובן על ידי רבי ויינר ולא על ידי השקפות ודעות רבנים הבאים לביקור קצר בארץ. מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל. פתרון הבעיה יבוא מבפנים ויפתר על ידי תושבי המדינה עצמם באורח טבעי.

The Jewish Problem in the Soviet Union, An Analysis and A Solution, by B. Z. Goldberg, Crown Publishers, New York, 1961.

ב. ז. גולדברג יודע יפה לקוראי העתונות האידיית בגלל מאמריו ב„מארגן זשורנאל“. כעתונאי ותיק הוא יודע יפה את נפש הקורא, והוא משתמש בסגנון קל ומלבב השווה לכל נפש. הקורא, שעל-פירוב אינו מצוי אצל מחקרים „כבדים“ ויסודיים על הנושאים שהוא דן עליהם, בא על סיפוקו במאמריו של מר גולדברג. שלוש פעמים ביקר ב. ז. גולדברג ברוסיה הסובייטית, והרבה מרשמיו פירסם ב„מארגן זשורנאל“. לפני זמן מה הוציא גם ספר באנגלית והוא כולל את רשמיו ביקורו

המספר בגילוי לב על השתתפותו במפעל ההיסטורי שבא על הגשמתו בדורנו.

Burnt Offering, by Daniel Spi-cehandler, The Macmillan Co., New York, 1961.

The Wild Goats of Ein Gedi, by Herbert Weiner, Doubleday and Company, New York, 1961.

תקומת מדינת ישראל, מלחמת השיחרור והישיגיה למיום היווסדה עד עתה עוררו את תשומת לבם של היסטוריונים, עתונאים וסופרים. אולם לא מעטים גם המספרים שניזקקו לנושא והם חושפים בסיפוריהם לא רק את ההישגים של מדינת ישראל, כי אם את הבעיות שהיא מתלבטת בהן.

דניאל שפיצהנדלר, הסופר הצעיר ובעל הכשרון, סירסם סיפור על מלחמת השיחרור, מעשי הגבורה של ההגנה והפלמ"ח ועל החיים בקיבוץ בארץ. סיפור המעשה מתרכז מסביב לשלושה צעירים: שני אמריקאים — טריג — הנוצרי, דייווי — היהודי, וגדעון חבר הקיבוץ. כולם נפגשו בקיבוץ „דרור“ ששימש נקודה סטראטגית במלחמה עם הערבים. הימים הם ימי מצור ירושלים ותושבי הקיבוץ, ובראשם שלושת הגבורים הנ"ל, עוסקים לא רק בהגנת הקיבוץ, אלא מטרותם העיקרית היא לפוצץ מנור הנמצא על ההר המשמש נקודה של יתרון בידי הערבים, החוסם את הדרך בפני תושבי קיבוץ „דרור“. כל אחד משלושת האישים מביט על המלחמה ומגמתה מתוך השקפתו הוא, כל אחד לפי השגתו ורקע היגוכו, אולם שלושתם מסכימים שמטרותם הסופית היא אחת — לשחרר את הארץ, ולשם זה הם מקריבים „קרבת עולה“. סיפור מעניין ביותר הוא זה ורושמו על הקורא, העוקב אחרי התפתחות הדברים מתוך חרדת לב הוא רב.

אחת הבעיות החמורות במדינה היא בעית הדתות השונות בארץ, פעולות המיסיונרים, גישוואי-העתרובות והעדות המפולגות בישוב היהודי עצמו. רבי ויינר, רב ריפורמי במדינת ניו ג'רסי, שהה חדשים בארץ ובהיותו שם

The Authentic Jew and His Judaism, by Leonard B. Gewirtz Bloch Pub. Co., New York, 1961.

השנים האחרונות הביאו תסיסה גדולה בחיי היהודים בארצות הברית. שכוונת חדי שות הולכות ונבנות ובהן נוסדות קהילות יהודיות עם בתי־כנסת, בתי־ספר ומוסדות קהילתיים. שהחיים הקהילתיים מראים סימני התקדמות ניכרת יעידו הסקירות שנערכו מטעם הסתדרויות, לשכות חינוך ומוסדות ארציים. אולם על אף ההתקדמות הזאת עדיין מתלבטים מנהיגי הקהילות הרוחניים — הרבנים מכל הזרמים — בשאלה חמורה הדורשת פתרון. השאלה היא — איך לקרב את חברי הקהילות אל החיים המסורתיים בכלל ואל בית־הכנסת בפרט. הם רוצים להקנות לצאן מרעיתם את הכרת היהדות וערכה בחיי העם היהודי, כל אחד לפי השקפתו הוא. הרבנים מכל הזרמים משמיעים את דאגתם זו מעל במותיהם וכמה מהם התחילו להוציא לאור „מורי נבוכים“ כדי לגלות ולפרש את המאור שביהדות. כל מחבר לפי השקפתו הוא. על הרבנים האלה נמנה גם הרב ליאונארד גוורץ, רב ארוטודוקסי, מנהיגה של קהילת וילמינגטון דילוויר.

בספרו רב הערך משתדל המחבר לעורר את הציבור היהודי לשוב אל המסורת — אל התורה, המצוות והמנהגים. הוא איננו גורס פשרות ואינו חושש ל„מה יאמרו הגויים“. כל יהודי מסורתי חייב לראות את המסורת כמורה דרכו בחיים היומיומיים. לקורא הזה מתכוון הרב גוורץ בהסברתו המפורטת, הקלה והנוחה, את המנהגים, מהות התפילה, מושגי ההלכה והאלהות וכדומה. המחבר ודאי ימצא מתנגדים להשקפתו, אולם ראוי הוא לשבח על כנותו וכח שיכוננו.

Dramatics for Creative Teaching, by Samuel J. Citron, United Synagogue Commission on Jewish Education, N. Y., 1961.

שמואל י. ציטרון, מנהל מדור הדרמטיקה בוועד החינוך היהודי בניו־יורק, קנה לו

ברוסיה בשלוש תקופות: בשנת 1934, 1946 ו־1959.

בספר מרצה המחבר לקורא האנגלי על חיי הקיבוץ היהודי ברוסיה ומתנה את נסיונו־תיו ואת התלבטויותיו. בשנת 1934, כשביקר גולדברג בברית המועצות בפעם הראשונה, ראה את הדברים ראייה אופטימית. אלה היו שנות המשבר בארצות המערב והנה כנגדן מצא בברוסיה אין אבטלה והאנשים האמינו באמונה שלמה, שהם צועדים לקראת עתיד מזהיר. השפה השלטת בין היהודים היתה אידית, ואף־על־פי שתוכנה היהודי היה קלוש, אפשר היה לקוות שבמשך הזמן תימלא התרבות האידית תוכן לאומי ותפנה שרשים בין ההמון היהודי. אז נפגש גם עם עסקנים וסופרים יהודים בערים ובמושבות ולקח עמהם דברים על עתידו של הקיבוץ היהודי במדינה ועל קיומו הלאומי.

עברו שנים עשרה שנה ושוב סייר מר גולדברג את הארץ. מלחמת העולם השנייה עשתה שמות בכל העולם ובתוכו ברוסיה הסובייטית. בבואו שמה נפתע לשמוע את היהודים ברוסיה מדברים על „אחינו בני ישראל“. כן, ברוסיה הסובייטית הרגישו היהודים, וביניהם המנהיגים, שיש להם אחים בצרה בעולם כולו. בשנות המלחמה באה אפילו משלחת מיוחדת של יהודי רוסיה לארצות־הברית ונערכה לכבודם קבלת־פנים נהדרה. אולם „ירחי הדבש“ האלו היו קצרים. יד הפורת ירדה על כמה ממנהיגי הציבור היהודי ברוסיה וסופריו. החיים התרבותיים הלכו וגידלדלו, בתי־ספר יהודיים, תיאטרונים ושאר מוסדות התרבות נסגרו, והאנטי־שמיות גברה מיום ליום.

בשנת 1959 ראה מר גולדברג את התוצאות של הרס החיים היהודיים. מכל הקניינים הציבוריים והתרבותיים נשארו לפליטו בחיי־כנסת מעטים וסידור שיצא בחסד השלטון בחמשת אלפים טפסים. מר גולדברג מקדיש גם פרק מיוחד לברי־בידושאן, החלום היפה של הקומוניסטים היהודים שהיה לאבק פורח. הספר הוא פרי עטו של עתונאי מנוסה. ואם איננו פרי מחקר מקורי כמו ספריהם של גונטר ושיירר, הרי יש בו חומר מעניין ומאלף, בעל עין רואה ולב מבין ורגש.

בתכנון ובגישתו. מר ציטרון מביא הצעות מעשיות בהוראת המקצועות והן: הדיאלוג, המחזות הסיפורי, המשחקים וכו'.

מר ציטרון מקדיש פרק שלם ללימוד התפילה בבתי הספר. את שיטתו וגישתו הוא קורא: "קריאה מקהילתית", או קריאה מובנת. בשיטתו זו יכולים להשתמש אך ורק כשלתלמיד יש הכנה מספקת בקריאה ובידיעות אלמנטריות בלשון העברית.

בספרו זה תרם מר ציטרון תרומה חשובה לספרות החינוכית, כי הוא ישים מדריך מועיל למורה שימצא בו עזר בעבודתו בכיתה.

ל. שפאל

שם בגלל עמלו הרב והישגיו הנכבדים בטיפוח תורת הדרמטיקה בין כתלי בית-הספר העברי. הוא גם ייסד תיאטרון לילדים והתיאטרון הזה התפרסם בזכות הצגותיו רבות העניין והתוכן. מאות תלמידים מבקרים מדי שנה בשנה את ההצגות ונהנים מהן.

לפני שנים מספר פירסם מר ציטרון אתר-לוגיה של מחזות לכל השנה, ועכשיו הוציא לאור ספר, שבו הכניס שיטות חדשות בהוראת המקצועות השונים, כגון היסטוריה, לשון, תפילה, חומש וגביאים. מר ציטרון מניח, שהתלמיד והמורה כאחד יהיו שותפים לשיעור ורק על ידי שיטה זו יתעניין התלמיד בלימודיו העבריים. הספר הוא לכן מעשי

ספרים על רבי חיים יוסף דוד

אזולאי (חיד"א)

רבי חיים יוסף דוד אזולאי (חיד"א). חלק ראשון: תולדות חייו, מאת מאיר בניהו. תוכן הענינים: הקדמה. פרק ראשון: ראשית ימיו של חיד"א. פרק שני: שלוחה של ארץ-ישראל. פרק שלישי: חיד"א בליורנו. פרק רביעי: חיבוריו של חיד"א. פרק חמישי: ספרי ההלכה של חיד"א. פרק ששי: דרשה, קבלה, פילוספיה ומוסר. פרק שביעי: דמותו הרוחנית של חיד"א. כתבי חיד"א. נספח: אילן היחס. מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ט בשיתוף מכון בן-צבי. האוניברסיטה העברית, תר"ח עמודים.

90 חיד"א. קומץ מאמרים ומחקרים.

בעריכת מאיר בניהו. תוכן הענינים: מאיר בניהו: אגרות מצרים. מאיר בניהו: עניינות חיד"א. ישעיהו תשבי: ציונים לדמותו של חיד"א. שבתאי טואף: עדויות על ימי שבתו של החיד"א בליורנו. אברהם נ. צ. רות: קינה מר' יחיאל ויטרבו על החיד"א. מאיר בניהו: זכרון מעשיות ונסים של החיד"א. טוביה פרידמאן: לקטות מתוך כתב-ידו של הרב חיד"א. דב ברילינג: פנקס שליחות טבריה של ר' אברהם אזולאי ור' אשר אשכנזי. מאיר בניהו: שבחי הרב חיד"א. שבתאי טואף: אגרת שליחותו השניה של החיד"א. יעקב מ. טולידאנו: אגרות על יוקר-מציאותם של ספרי החיד"א. מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ט בשיתוף מכון בן-צבי, האוניברסיטה העברית, ר"ב עמודים.

רשימות וסקירות

מחודש לחודש

מהו הפחד הזה מפני בתי כנסת יהודיים ומפני יהודים באים-בימים הדבקים בדתם ובתרבותם היהודית? אימת הקשרים בין יהודי רוסיה ובין יהודי מדינת ישראל מוגדרת על ידי המומחה הבריטי לענייני ברית המועצות, אדוארד קראנקשאו. לא כ"אנטי-שמיות סתם", כי אם כ"פאראנויה פשוטה". אך בין שזו אנטישמיות ובין שזו פאראנויה — כבר למדנו מן הנסיון המר בעבר, שאת חולי שני הטירופים כאחד אין לרפא בדרך השיכנוע ההגיוני וההנמקה המבוססת על כללי המחשבה הבריאה.

משקיף מנוסה אחר, מוריס הינדוס, הבקי בהליכות המדיניות הסובייטיות והחיים בארץ רוסיה בדור האחרון מגיע בספרו החדש* לידי מסקנות פסימיות ביחס לעתידה של יהדות רוסיה, עם שגישתו למשטר ולמדיניות הסובייטית הכללית אינה גישה שלילית מיסודה. אפילו הוא מוצא שינוי לרעה ביחס ליהודים ולזכויותיהם כמיעוט דתי ותרבותי. עיקר החידוש שבעדותו של הינדוס: הוא מבחין בין שני סוגי אנטישמיות ברוסיה — אנטי-שמיות מושרשת של המון-העם, בעיקר באוקראינה, ואנטישמיות של חוגי השלטון. בתנאי המשטר הסובייטי אין צורך לומר איזה מהם קשה יותר למיעוט היהודי. אמנם, אין ליישב על נקלה את הסתירה שבין האנטישמיות ובין התיאוריה הקומוניסטית, אבל קשה מזה ליישב את הסתירה שבקיימו של מיעוט ולאום בלי טריטוריה בברית

בירכתי צפון

החרדה לגורל יהדות רוסיה ואתה — יהדות שאר ארצות מזרח-אירופה גוברת והולכת במדינת ישראל ובארץ-צות הדימוקראטיות, שבהן ניתנה רשות למוחים על קיפוח להשמיע את קולם. שוב מתחדש הויכוח, מה עדיף ממה ושמא שתיקה יפה מחשש הרעת גורלם של היהודים הפזורים במזרח-אירופה ובירכתי צפון. יהודים אלה, שרובם נולדו אחרי מהפכת אוקטובר, היו צריכים, לכאורה, להיות "מחוסנים" נגד רגשי הלאומיות והדת היהודית כתוצאה מחינוך לטמיעה ולאנטי-דתיות מובקת. אם המצב אינו כן, הרי אין לך הוכחה טובה מזו, שאין אמת בפי דבריה הרשמיים של ברית המועצות, כי האנטישמיות נעלמה ואיננה בארץ הסוציאליזם המארכסיסטי-לניניסטי ושעובדה זו במקומה עומדת גם לאחר שהוצא מקברו אותו עריץ אשר בערוב ימיו גבר עליו טירוף שנאת היהודים והניעו לרשום דף שחור בתולדות המהפכה הרוסית ובתולדות יהודי רוסיה. אין ספק כי בימים ההם אפשר היה לחשוש לא רק לחייהם הדתיים והתרבותיים של יהודי רוסיה אלא גם לקיומם הפיסי ממש. כיום, בימיו של כרושצ'וב, אין מגלים מיעוטים לסייביריה ואין גוזרים עליה כליה גופנית, אבל אין גם סימן כלשהו לשינוי יסודי במדיניות הכלייה הרחוקה, הדתית והתרבותית, שנגזרה על המיעוט היהודי, ולא עוד אלא שמתרבים הסימנים, שהשלטון הסובייטי גמר אומר להחליש ולפורר את חיי הקהילות הדתיות היהודיות ברוסיה, במידה שניצוצי חיים אלה עדיין מהבהבים זעיר פה זעיר שם.

* (Maurice Hindus: *House Without A Roof*, Doubleday, New York, 1961, 562 pp.)

שמיות מודעת — רק מכבידה על המצב ומסבכתו לאין שיעור.

ודאי, גם המדיניות הסובייטית כלפי ישראל עומדת בסימן התועלתיות והפראגמטיזם הסובייטי הידוע, כתוצאה פת-לואי לאוריינטציה כללית של תמיכה בלאומנות הערבית על כל גילוייה. אך דא עקא, שאפילו התרופפות של עראי בקשרי מוסקבה עם קאהיר, למשל, אינה מביאה לידי שיפור יחסים עם ישראל, כי אם — לידי הידוק קשרים עם עיראק (בנידון קבלת נסייכות פוויית לאו"ם וכיו"ב). נסיונה של התעמולה הסובייטית לקשור את תכניותיה של ישראל עם תכניות "נאטו" ועם "מזימות אדנאואר בבון" ולהביא ראיה לכאן מתשלומי הפיצויים הגרמניים — אינו אלא תולדה ולא גורם מחולל, וכן גם ההאשמות השונות על "בסיסים אטומיים מערביים" בתחומי ישראל, בדותות שאין תעמלני רוסיה טורחים כלל להלעיטן לעמיהם, הם, או לעמי המערב, כי אם לשידורי "השעה הערבית" במוסקבה בלבד, מתוך ההנחה, כי בארצות ערב יירצו השמועות האלה וגם ייאמנו עד מאוד.

הביקור בבורמה והמגע האפשרי עם סין

אף על פי שראש ממשלת ישראל לא אישר דברים שנמסרו משמו בעתונות הישראלית בעניין מגע עם סין העממית באמצעות או"נ וידידים אחרים בבורמה, הרי הרעיון כשלעצמו מעניין וצופן בחובו כמה אפשרויות שאין לזלזל בהן. אמנם, הפרה רשמית הודית של ישראל וסין העממית, וקשירת יחסים דיפלומטיים ביניהן עדיין אין בהן משום פיתוח ידידות אמיתית בין שתי המדינות. אבל ברי שהסנינים פטורים מנגע אחד, שמנינו באומות רבות, והוא נגע האנטישמיות הרשמית או הבלתי-רשמית, ולו גם משום זה בלבד שאין בארצם יהודים כלל. יתר על כן, יחסים תקינים בין ישראל לסין העממית אין פירושה הגברת ההשפעה הקומוניסטית בישראל כשם שאין קיומם של יחסים דיפלומטיים ומסחריים בין סין העממית ואנגליה מעיד על הגברת ההשפעה הקומוניסטית בארץ זו, או על כוונה לקנטר את ארצות הברית. אדרבה, יש רגלים

המועצות. מבחינה זו היה בכשלונה של תכנית בירוביג'אן משום גורדין חרוץ על היהודים.

יתר על כן, הינדוס גילה בשעת ביקורו האחרון ברוסיה שינוי תודעתי ניכר בעמדה כלפי היהודים ובנוגע לנישואי-תערובת עם יהודים. הורים רמי מעלה מסרבים לסכן את עתיד בניהם ובנותיהם על ידי השתדכות עם יהודים שהגבלות שונות וגזירות "נומ-רוס קלאוזוס" באוניברסיטאות חלות עליהם. אנטישמיות חברתית היא דבר שלא היה בנמצא בחברה הסובייטית העלית בשנות המהפכה הראשונות ולאחריהן. היא נעשתה לדבר שבשיגרה מימי מלחמת העולם השנייה ובפרט בימי האחרונים של סטאלין. כרושצ'וב יכול היה לסלקה בדיבור פה ולא עשה כן. אדרבה, יש התולים בו במידה רבה את התגברות האנטישמיות בברית-המועצות, בין שהשלטון מודה בה בגלוי ובין שהוא מסווה אותה באיצטלה של מלחמה בציונים, בקוסמופוליטים וב"שאר טפילים וריאקציונרים", כהמשך ישיר למדיניות חוץ אנטי-ישראלית ופרו-ערבית מובהקת בחמש השנים האחרונות.

ברירה שלא היתה בידי ישראל

ההיתה ברירה בידי מדינת ישראל מבחינת שינוי יחסה של ברית המועצות אליה לטובה? נחלקו הדעות בנידון זה. דעת קברניטי המדינה, עם מר דויד ז'ק גוריון בראשם, היא שלא הוחמצה שום הזדמנות מצד ישראל למנוע קלקול יחסים עם רוסיה, אלא שהדברים נחרצו במוסקבה, כמובן, ולא בירושלים. לפני צאתו לבורמה לביקור רשמי אמר ראש ממשלת ישראל, כי "בנסיבות הקיימות אין ישראל יכולה לעשות שום דבר למען פיתוח יחסים ידידותיים עם ברית המועצות. תעשה מדינת ישראל מה שתעשה — מעשה יתפרשו בקרמל כצעד בלתי-ידידותי". מאמציו של ראש ממשלת ישראל בעבר להיפגש עם כרושצ'וב ולהפוך את לבו לטובה ביחס לישראל עלו בתוהו כמארצים שעשו בעבר מנהיגי תנועת העבודה בישראל להפוך לטובה את לבו של ארנסט בויון לגבי היהודים בארץ ישראל. העובדה ששינהם, גם בויון וגם כרושצ'וב היו מוחים נמרצות נגד כל האשמה, או אפילו החשדה, באנטי-

מה שאפריקה רוצה זה לא דימוקרטיה, כי אם את הזכות לשלטון עצמי טוב או גרוע, בביתה היא. לא לשירות יעיל של פקידות ממשלתית היא שואפת כי אם לשירות של פושטים; לא לקלפיות, כי אם לרגש כבוד עצמי הנובע מחירות מדינית, אפילו במחיר החירות האי-שית. סחר העבדים והתקופה הקולור-ניאלית הניחו את האפריקנים עם תסי-פיך עצום של רגש נחיתות קבוצתית. הם רוצים, קודם כל, להיות מופרים כגברים ולא כדימוקראטים. ייתכן שאפריקה צועדת בכיוונים שונים, ומהם — לא נכונים. אבל היא חיה וקיימת ואינה קופאת על שמריה. כוחות גדולים שוחררו, ומקץ חמש שנים יהיו בעצרת או"ם לגוש האפרו-אסייתי חמישים מתוך מאה וארבעה מקומות. אפריקה היא יבשת שעלתה על דרך המלך. ייתכן שיקשה לנו להבין לרוחה של אפריקה, אבל סכנה היא לנו להת-עלם מאפריקה החדשה."

מכאן שכוחה של ישראל הוא בעיקר בזה, שבעצם הרכבה ולפי מהות שאי-פתה למיזוג גלויות היא מהווה סתירה גמורה לכל התפיסה על שוני גזעים וצבעים ולכל תורת עליונות גזעית או אחרת. אף המשטר החברתי המהווה מזיגה של רכושנות וסוציאליזם בכ-פיפה אחת ואם גם לא בהרמוניה גמורה, כנדרש בהחלט לצורך פיתוח השממה ועליית-המונים, הולם ביותר את גישת עמי אפריקה ואסיה, שאינם חסידים נלהבים של דימוקרטיה אבל גם אינם מעוניינים במשטר רודנות ורוצים במשיכת הון זר וטכנאים לאר-צותיהם, אלא שהם חוששים מפני הת-חדשות של קולוניאליזם ישן במסווה חדש. חששות אלה, אם יש להם מקום לגבי מעצמות גדולות, הרי אין להם מקום לגבי ישראל הקטנה, ולכן ניכר יחס של אמון רב יותר אליה. בפרט שהישראלים היו בכמה וכמה ארצות ראשונים למסיעים, למיעצים ולבר-נים.

ברור, שעם כל אלה הדרך זרועה חתחתים וקטרוגי סוכניו של נאצר וסוכנים אחרים מרובים, ביחוד באר-צות שבהן שלטת דת האישלם, ונאצר יכול "לפעול בשם הדת". אבל זרע העזרה ההדדית והרצון הטוב שנורע על ידי חלוצי ישראל באסיה ובאפריקה — סופו להביא פירות ברכה.

להשערה, שיחסים תקינים בין ישראל לסיני העממית יניעו את ברית המועצות לתקן קצת את יחסה למדינת ישראל ולרסן במידת מה את התעמולה הפרו-ערבית בעתונות וברדיו, לצורך ושללא לצורך. אם שינוי עצום אין כאן, פתח לשינוי יש כאן, וכל יזמה בכיוון זה תירצה, בפרט שאין ניגודי אינטרסים עדתיים, כלכליים או טריטוריאליים בין מדינת ישראל הקטנה והמדינה המאוכלסת ביותר שבעולם. אמנם, היו זמנים שבהם היתה הצלחתו של צעד פזה מובטחת. אבל אז חששו דיפלומטים ישראלים שמא ישמש עילה למר פוסטר דולס למוע מכירת נשק לישראל — דבר שאירע בלאו הכי ובלי אותה עילה.

יחסי ישראל עם עמי אפריקה

אנו מגיעים לקלף חשוב שבידי ישראל הצעירה, שאינו מצוי בידי אומות אחרות, גדולות ועצומות ממנה. למדינת ישראל כמה וכמה ידידים באפריקה החדשה. אמנם, בל לנו להש-לות את עצמנו ולחשוב, כי יתרונה של ישראל הוא במשטרה החפשי והדימו-קראטי, בניגוד לארצות המזרח הטו-טאליטריות. הכוח המושך של ישראל צפון בשטחים אחרים, כי הדימוקרטיה כשלעצמה אינה קוסמת לרוב עמי אסיה ואפריקה שנשתחררו, ולא עוד אלא שהללו חושדים בכשרים (כגון בכוונות "קורפוס השלום" האמריקני) בשל חטאי הקולוניאליזם המערבי בעבר.

מי שיש לו אשליות בנידון זה — מוטב לו שיקרא את ספרו של סמית המפסטון "אפריקה — הענק הצעיר הזועם" (*). האומר: "האפריקנים בעצמם נראים מודאגים פחות פן תתמוטט הדימוקראטיה המערבית מאשר משקי-פים בריטיים ואמריקניים, אולי משום שלא הבינו מעולם, או לא אהדו מעולם, שיטת ממשל זו. אפריקה שיכורה מיון העצמאות והשלטון העצמי ולא איכפת לה אם ממשלותיה הן דימוקראטיות או אוטוקראטיות, כשם שאב מזדקן לא איכפת לו אם הרך הנולד הוא בן או בת. הדבר החשוב הוא: פלא הלידה.

* (Smith Hempstone: *Africa, Angry Young Giant*: Praeger Publ., New York, 664 pp.)

מחבר מדינת היהודים

חזה גם זאת

מן הראוי להזכיר כאן מה שהעלה בהודמנות אחרת סטודנט מניגריה, שבא ללמוד תורה במכון האפרו-אסייתי בתל אביב. הלה העלה עובדה נשפחת, כי תיאודור הרצל כתב מקץ חמש-עשרה שנה לקונגרס הפרלינאי, שבו חולקה היבשת האפריקאית בין מעצמות אירופה, כי יום שיחרורה של יבשת זו לא יאחר לבוא:

„נשארה שאלה אחת שלא נפתרה עדיין, ושלא תובן כראוי אלא על ידי יהודי, וזוהי בעיית אפריקה. די לנו אם נזכור את המעשים האיומים של סחרי-העבדים, אשר רק בגלל צבע עורם השחור נרדפו על צוואר ונמכרו כבעלי חיים וכצאן לטבח. ילדיהם גדלו באר-צות נכר, ושם שימשו מטרה לשינאה ולבוז בגלל צבע עורם. אני עלול להס-תכן שיתקיפוני על כך, אבל לא אהסס מלומר, כי לאחר שאסיים את תפקידי ואביא לידי גאולת ישראל, היתי רוצה ליטול חלק בגאולת אפריקה!”

מדינת ישראל נגד „אפארת-אידי”

דברים אלה של חוזה הציונות אינם, כמובן, אלא אחת הסיבות שבגללן ממשלת ישראל ועמה מוכרחים להתנגד למדיניות ה„אפארת-אידי” של ממשלת דרום אפריקה על במת או”ם או על כל במה אחרת, ויהיו אשר יהיו התו-צאות מבחינת קלקול היחסים עם אותה ממשלה. לא רק מניעים מדיניים כבדי משקל, מבחינת עתיד היחסים עם עמי

אפריקה ואסיה, אלא גם רגשות של כבוד עצמי ונאמנות לאידיאל של שוויון העמים והגזעים ולעקרון ההג-דרה העצמית של כל עם ועם, מונעים בעד הממשלה של מדינת ישראל מלהוציא עצמה מכלל המוחים נגד מדיניות של הפלייה גזענית ושל דיכוי גזעי.

אמנם, דרך השמירה על שני אלה זרועה מכשולים רבים וקשים, והלשון, שראש-ממשלת דרום אפריקה, ד”ר פרוורד, נקט בה, באגרתו לאחד מראשי עדת ישראל בארצו, מלמדת על אחת הסכנות הכרוכות בה, והיא הסכנה של התייחסות ליהודים כאל „בני ערובה”. אבל, למרבה הצער, אין ישראל יכולה לשנות דרכה, לפעמים, אפילו אם מאיימים עליה בתוצאות מעין אלה של שינוי יחס. סוף-סוף אין ישראל יכולה לעבור בשתיקה על פשעים נגד האנושות בין שהם נעשים באירופה על ידי נאצים ומכוונים נגד היהודים ובין שהם נעשים בכל יבשת אחרת והם מכוונים נגד כל עם אחר.

אם תמצא לומר, אף הזכות של ישראל לשפוט את ראש התליינים אייכמן ולהוציא גזר-דינו לתליה נובעת לא רק מפשעיו נגד העם היהודי אלא גם מזה שפשעיו אלה היוו פשע נגד האנושות. תולדות התנועה הנאצית באירופה וגלגוליה של האנטישמיות האירופית מלמדים, כי שנאת עמים וגזעים — ראשיתה הפליות ורדיפות וסופה רצח-עם. בכגון דא אין מקום לפשרות ואין הצדקה לשתיקה כהודאה, והיא מן הלאוין שעליהם נאמר: ייתרג ואל יעבור.

יצחק עברי

אַבְדוֹת

לְמַנְחָמֵינוּ

איגרת-תורה מאת רחלה ושמואל בבלי

למספידיו אנשי-היקר מניו-יורק ועד ירושלים (שם הובא לקבורות בהר המנוחות), ולאגודת הסופרים העברים בחיפה שהעלתה את זכרו בטוב טעם עם תום השלושים בעצרת של קריאה משיריו.

והודייה כפולה ומכופלת ל„סמינר התיאור-לוגי היהודי“ בניו-יורק, הוא בית-המדרש לרבנים ובית-המדרש למורים ולימודי היהדות, אותו המוסד שיקר היה לו מאוד ועבדו באהבה ואמונה רוב ימי חייו, לנשיאו של המוסד ולמנהיגיו ועוזריהם, לאפיטרופוסיו הדגולים, ולחבר המורים וקהל התלמידים, שגילו לו גודל רוח שבמסירות ואהבה בלי מצרים — ולכל אלה שבלי אומר ודברים אהבוהו וכאבו את כאב חוליו והעידרו.

דלים דברינו מלהביע את כל אשר ירחש לבנו אל כולכם, אבל מקופלת בהם אהבתו הגדולה של הלל, שהערה אותה בשירה ותפילה לאל ולאדם.

אשתו: רחלה בבלי

בנו: שמואל זלמן בבלי

תודתנו היוצאת ממעמקי לבנו נתונה לכל האנשים הטובים והרבים, השותפים לאבלנו הגדול, לכל אלה ששלחו אלינו מכתבי-תנחומין שופעי אהבה ועשו ציונים לשמו ולזכרו של הלל שלנו בהקדשות, כגון נטיעת עצים ביער הרצל, תרומות כספים למוסדות הציבור ותרומות ספרים לספריות וגם בקביעת עתים ללימוד תנ"ך וספרות עברית, כלשונו של אחד הרבנים מתלמידיו: „זכר להלל“. ותודה מיוחדת — שלנו ושלך — עפ"י בקשתו המפורשת שהביע בשעת חוליו — לתלמידיו, הוותיקים והצעירים, לחבריו הפרופיסורים, הסופרים וקהל הקוראים, שפקדוהו בביקורים, במכתבים ובמברקים, בספרים ובפרחים, קצתם נדבת לבם של ילדיהם — ושימחו את לבו בהערב שמשו.

תודתנו נתונה גם למוסדות השונים, שהשתפו בצערנו ותרמו תרומות לעילוי נשמתו, לרופאים שסעדוהו בחוליו ונהגו בו מנהג מלכים, לעיתונות העברית שבכאן, בישראל ובקנדה, ולסופריה שהואילו לייחד עליו את דבריהם, וגם לעיתונות האידית והאנגלית,

פרופ' אהרון משה מרגלית ז"ל

טימור. הוא הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה במכללה של דיווהן הופקינס. בן נאמן ומסור היה המנוח לעמו. את חיבורו לשם קבלת התואר כתב על המנוח הבריטי של ארץ ישראל. החיבור נתפרסם בהוצאת מכללת דיווהן הופקינס ועשה רושם רב בחוגי המלומדים בתורת המדינה ובתחום

בו למרחשון הלך לעולמו פרופ' אהרון משה מרגלית ז"ל, ראש המחלקה למדעי המדינה במכללת הישיבה. הוא היה יליד ירושלים, נצר למשפחת הרב רבי יצחק אלחנן זצ"ל. לאמריקה הגיע בשנות העשרים למאה הזאת, למד במכללות, נע ונד מעיר לעיר עד שמצא לו משרת מורה עברי קבועה בבול-

בו מדינאי בעל חזון ואופק רחב. הוא לא ביצע את מחשבתו. בידו עלה לכתוב אך את הפתיחה לספר. המוות כבה את חייו. תהא נשמתו צרורה בצרור תחיית ישראל.

אלכסנדר ברודא

ד"ר יוסף טננבוים ז"ל

לאחר מחלה קצרה נפטר ביום אחרון של חנוכה העסקן הציוני והעברי המסור, מחוקרי תקופת השואה — ד"ר יוסף טננבוים, בשנה הע"ד לחייו.

ד"ר טננבוים בא לאמריקה בשנת 1920 והמשיך כאן בעבודתו כרופא מומחה והקדיש מזמנו וכשרונותיו לפעולה לאומית ותרבותית נרחבת. הוא היה נשיא האיגוד של יהודי פולין ושירת כסגן נשיא של ההסתדרות הציונית באמריקה והקונגרס היהודי העולמי. עוד בגליציה ארץ מולדתו, והוא אז תלמיד באוניברסיטה, נתן את חילו לתנועה הלאומית והעברית וסייע בידי ג. שופמאן בהוצאת הקבצים "סנונית" ובעריכתם. בשנת 1919 ייצג את יהודי גאליציה בוועידת השלום בוורסייל. בימי מלחמת העולם השנייה היה הרוח החייה בוועדה להתרמת גרמניה ההיטלראית. בשנים האחרונות הגביר את מאמציו לטובת העבודה העברית באמריקה. הוא היה חבר הנשיאות של ההסתדרות העברית ויושב ראש הוועדה לתרבות עברית מטעם ההסתדרות הציונית באמריקה.

לאחר המלחמה הקדיש ד"ר טננבוים את עתותיו לחקר השואה. אחד מספריו, "במלכות הגזע והרשע", הופיע גם בעברית. ספר שני, "חופש והצלחה", שסיימו לפני פטירתו, מוכן לדפוס. אחד מספריו דן על פעולות ועד המשלחת היהודית בוועידת-השלום בוורסייל. דברי צער והערכה על האבידה הקשה פירסמו מר מאכס ברסלר, נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה, ומר צבי פרמלי, יושב ראש ועד ההנהלה. שניהם עמדו על פעולותיו ומידותיו התרומיות של המנוח.

שלום לעפרו!

היחסים הפינ-לאומיים. בספר הזה תבע ד"ר מרגלית את זכויות ישראל על אדמתו העתיקה והוכיח את ממשלת אנגליה, שהיתה בעלת המנדט, על עיוות הדין שלה ביחס לתביעות ההיסטוריות של עם ישראל. פרופ' מרגלית חיבר גם ספר בן שני כרכים, יחד עם ד"ר פורש אדלר המנוח, על דבר התערבותן ההיסטורית של מדינות ארצות-הברית לטובת ישראל. ספר זה הוא תעודה חשובה בתולדות ישראל ובפרשת המאבק של זכויות אדם.

התעניינותו במדעי המדינה נבעה מתוך נטייה מוסרית שהיתה תרותה בנפשו. הוא ראה במדעי המדינה וביחסים הפינ-לאומיים את ראשית צמיחתו של המוסר שעתידי לפרוש את מצודתו על האנושיות כולה. ב"אמונה הדמוקראטית" ראה שיטת חיים מתקדמת המפירה בכבודו של האדם וערכו של היחיד בחברה. הוא ראה בה ניצנים של אהבת אדם ויחסי צדק ואהבה בין אדם לחברו.

"ההיסטוריה האנושית — כתב ד"ר מרגלית באחת ממסותיו — היא מגילת יסוריו של האדם, הבאים עליו בעקב שיבוש הדעת, סילוף האמת וירידה במידות". אבל ההיסטוריה האנושית אינה נעדרת משמעות. היא מהווה מאמץ אנושי לגלות אופקי חיים של אמת, צדק ויופי".

פרופ' מרגלית ז"ל היה חייל בגדוד העברי שנתארגן עם כיבוש ירושלים עלידי האנגלים בשנת 1917. כשנשתחרר מן הגדוד היה פעיל בהגנה על יהודי ירושלים בפרעות שפרצו בעיר העתיקה בחול המועד של פסח בשנת 1920. לילות רבים עמד על המשמר בבתי נתן בק אשר אצל שער שכם. שירותו בהגנה היתה חזרה מסירות נפש ואהבה לעמו שחייב על כלות נפשו.

הוא נדד לאמריקה בשנות העשרים ונתמנה פרופיסור למדעי המדינה בישיבה-אוניברסיטה, עלה למעלת ראש המחלקה והרביץ את משנתו במשך עשרים ושמונה שנה.

בשנה האחרונה לחייו נגש ד"ר מרגלית לכתוב ספר על זאב ז'אבוטינסקי ז"ל, שראה

ידיעות

פרס ברנר לד"ר ישראל אפרת ולבנימין גלאי

בבית הסופר על שם טשרניחובסקי בתל-אביב נערך טקס חלוקת הפרסים הספרותיים על שם ברנר. בפרסים זכו ד"ר ישראל אפרת על קובץ שיריו "גורל ופתאום" (בהוצאת "מוסד ביאליק") ובנימין גלאי על מחזהו "סדום-סיטי".

ד"ר אפרת, שמלאו לו השנה שבעים שנה, פירסם גם מחקרים בשדה המחשבה היהודית ועמד בראש המחלקה למדע היהדות באוני-ברסיטת תל-אביב.

מסיבה לכבודו של הסופר ש. ל. בלאנק בפילדלפיה

בימים אלה מלאו למספר העברי הידוע, ש. ל. בלאנק, איש פילדלפיה, שבעים שנה. באותו זמן חל גם יובל החמישים ליצירתו. לרגל תאריך זה ולכבוד ציון מ"ה שנים לנישואי המספר עם רעייתו, תומכת גורלו, מלפה, ערכו ד"ר חיים הריס ורעייתו רחל מסיבה חגיגית, שבאו אליה טובי העברים בפילדלפיה.

בעל הבית פתח את החגיגה ועמד על מקומו של הסופר בחיי תרבותנו. לאחר מכן הציג את שריהמשקים, מר יעקב לוויץ, שסיפר זכרונות על צעדי הראשונים של ש. ל. בלאנק בספרותנו. הד"ר זאב חומסקי דיבר על כוח יצירתו של חתן היובל ועל השפע הסיפורי הרב שהשפיע על הקוראים העברים. מר ראובן אייזקמאן בירך את הסופר הפורה שעוד שנים על ישנים יופה להעניק לנו מפרי כשרונו. ר"ד מנחם ג. גלן העלה זכרונות על הסופר, ובן-אריצו של המחבר, המשורר והמורה ח. ברפהן, סיפם בסקירה תמציתית

15 סיפורים נבחרו לתחרות פרסי "בצרון" על שם ישראל שטיבל

ההודעה על פרסי "בצרון" לסיפור העברי הקצר על שם ישראל שטיבל, סינאטור במדינת פנסילבניה, עוררה עניין רב בכל החוגים העברים בארץ ישראל ובתפוצות. שישים ושישה סיפורים הגיעו לוועדת השופטים מטעם אגודת הסופרים העברים בישראל, מהם סיפורים קצרים ומהם נובילות ארוכות, מסר-מנות בשמות בדויים, או בסימנים. לאחר עיון ודיון נבחרו מהם רק 15 סיפורים לתחרות. לאחר שנתברר כי אחד הסיפורים מה-15 ("קרב בגבעה") גופס בינחים בספר הסיפורים ליהודה עמיחי, וממילא הפקיע עצמו מן התחרות, נשארו בסך-הכל 14 סיפורים. כל סיפור מארבעה-עשר הסיפורים שנבחרו יתפרסם ב"בצרון", החל מן החוברת הבאה, בשמו האלמוני של הפותב. לאחר פירסומם בירחון תורכב ועדת שופטים, שניים מסופרי ארצות-העברית ושניים ממדינת ישראל, אשר יקבעו את שלושת הסיפורים הראויים לפרסים (פרס ראשון — אלף דולר ; שני — 500 דולר ; שלישי — 250 דולר), בהתאם לתקנון.

ואלה הם ארבעה-עשר הסיפורים שיתפרסמו ב"בצרון": א. מרק הפוכבים ; ב. מרים וזבולון ; ג. פאלי מפסט ; ד. צמחית הגליל ; ה. הסיני איוואן רבינוביץ ; ו. מראות הבית והמדרגות המסויידות תכלת ; ז. עד גמירה ; ח. הנחש ; ט. כרחם אב ; י. מכתב לאלוהים ; יא. רגינה ; יב. מותו של סבא הרמן ; יג. מישוה. יד. מבוכה.

פרסי ה"בצרון" נקבעו לשם עידודה של היצירה העברית החדשה בתחום הסיפורת וגילויים של כוחות חדשים לפי מיטב המסורת של ירחיננו.

כתבי רנ"ק בהוצאת ד"ר ש. ראבידוביץ הופיעו מחדש

בהוצאת „אררט“ בלונדון הופיעה זה עתה מחדש המהדורה המפורסמת של כתבי רנ"ק בעריכת ד"ר שמעון ראבידוביץ, החכם והחוקר הידוע, שעמד בראש המחלקה העברית באוניברסיטת בראנדייס. הספר אול מן השוק עוד לפני שלושים שנה וחסרונו היה מורגש על ידי כל קורא עברי שמכיר בערכו של החיבור הזה, ששידד את מערכות הפילוסופיה וההיסטוריה היהודית — „מורה נבוכי הזמן“. המבוא הגדול לספר על תורתו של רנ"ק מאת ד"ר ש. ראבידוביץ, התופס למעלה ממאתים עמוד, הוא מנכסי היסוד של המחשבה העברית בתקופה החדשה. בין החומר החדש במהדורה זו נכללו מאמרו של ד"ר ראבידוביץ שנתפרסם ב„כנסת“ וכן גם הקדמתו של החכם צונץ להוצאה הראשונה של הספר בשנת 1851. במהדורה זו באו בפעם הראשונה מראי מקומות לפסוקי תנ"ך ומאמרי חז"ל ב„מורה נבוכי הזמן“. מראי המקומות האלה הוכנו על ידי ד"ר א. גרינבוים מאוניברסיטת וויין.

אפשר להשיג את הספר הגדול הזה בכל בתי מסחר הספרים. מחירו — 7.50 דולאר.

ירושות ל„בצרון“

ידידינו וקוראינו שיואילו לזכור את ה„בצרון“ בצוואתם, יכולים לצרף נוסח הודעה זה:

I give and bequeath irrevocably the sum of \$..... to Bitzaron, Inc., to be applied to its corporate purposes and the advancement of Hebrew culture.

אחרון סיפוריו שנתפרסם ב„בצרון“. המורה והמחנך, מר ל. דאשבסקי דיבר אף הוא בשבח יצירתו של הסופר ואיחל לו שנים רבות של עבודה פורייה.

בין המברכים היה גם הרב גלפרן ממדינת ישראל. מר יהודה שלאנק הודיע שביומתו עלה בידו לרשום את שם הסופר בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל.

חתן היובל (שאגב חזר בימים אלה מביקור במדינת ישראל), ענה כלפי המברכים בדברים חמים ורגשים. הוא דיבר על דרכו עד הגה כסופר ועל תקוותו, כי עוד יוסיף לתרום מפרי רוחו לספרותנו.

מר גדליהו שיינפלד, הומר והחונן הידוע, הנעים בזמירותיו.

ג. מ.

הרב מרדכי קירשבלום — נשיא

המזרחי-הפועל המזרחי באמריקה בוועידה הנ"ב של הציונים הדתיים באמריקה, המזרחי-הפועל המזרחי, באטלאנטיק סיטי, שהשתתפו בה כ־600 צירים, נבחר הרב מרדכי קירשבלום כנשיא התנועה.

הרב קירשבלום הוא חבר ועד ההנהלה של הסוכנות היהודית ומעסקני ציון החרוצים והדגולים ביותר של יהדות אמריקה. הוא משמש רב במרפז היהודי בבנסנהוירסט.

בוועדה נבחרו הפקידים האלה: הרבנים אביגדור ציפרשטיין, הרשל שכטר וישראל טאבאק; ד"ר מוריס סיידו, מאכס האגלר, שמשון קרופניק (שיקאגו), מגדל זיגמאן — סגני-נשיא; שמואל ספאר — סגן-נשיא מנהל; הרב יששכר לוויין — יושב-ראש ועד המועצה; ויליאם ב. מאנישביץ — מזכיר; ישע איזון, בריש פאובר — גזברים.

מתוך ספרים חדשים

קרקש והרמב"ם

את הרמב"ם ראה קרקש כפילוסוף הישראלי בה' הידיעה, כמורה דרך בהלכות ההגות הדתית, ואת ספרו "מורה נבוכים" כספר המופת של המחשבה הישראלית; הוא מביא את דבריו כמעט בכל דף ודף, בכל שאלה ושאלה שהוא דן בה, והוא מתייחס אליו בכבוד ובהערצה כתלמיד לרב, ואף קורא לו בכל פעם "הרב ז"ל". הוא מפרש כמה וכמה ממשניותיו, כגון את כ"ו ההקדמות שלו לתורת האלוהים, ואת תורת האלוהים עצמה, מגן עליהן מפני ההתקפות וביחוד מפני התקפות הרלב"ג, כגון בפרשת הידיעה האלוהית, ואף כשהוא מבקר אותו הוא עושה את זה מתוך יראת כבוד, וכשהוא מגנה את תורתו אינו מזפיר את שם הרב עליה. הוא הרבה להביא מובאות ארוכות בכמה שטחי מחשבה ככתבן וכלשונן, רובן ככולן מ"מורה הנבוכים", לעתים בלי ציון המקור, אף הוא מזפיר גם את "ספר המצוות" ואת ההקדמה ל"יד התזקה" על תכונות של רב אשי, עורך התלמוד, ועל ערכו של התלמוד עצמו... וכן את "מאמר תחיית המתים" — "האגרת" בלשוננו — שבו הרמב"ם מפרש את המונח "עולם הבא" כחיים שלאחר המוות... .

עם זה, אין הוא מחסידיו של המימוני ולא מן ההולכים בעקבותיו, להיפך הוא ממתנגדיו החרוצים ביותר... (כ)מייצג את האריסטוטליות בישראל, ובעצם נגדו מכוון כל חודו של הספר, כל חיצו הביקורת שלו. הוא אומר את זה במפורש, וללא חיפוי, בהקדמה לספר:

"ורבים מבני עמנו התנשאו להעמיד חוון... בחלומות. והבלים ובלילי נוכרים, עד שמגדולי חכמינו נמשכו לדבריהם ונתייפו במאמריהם ונתקשטו בראיותיהם, ובראשם

הרב הגדול, רבנו משה בן מימון, אשר עם גדול שכלו והפלגת הקצתו בתלמוד... הבין בספרי הפילוסופים ובמאמריהם, פיתוהו וייפת, ומהקדמותיהם החלושות עשה עמודים ויסודות לסודות התורה"... .

...רבי חסדאי בא להרוס הקדמות אלה, יסודות הבניין ואת כל הבניין... של המדע האריסטוטלי, שעליהם הקים המורה הגדול את היכל הפילוסופיה הדתית שלו. אומנם הוא מסתייג: "ואבאר עם זה שבעיקרי הדעות ההם לא יחלוק בהם הרב חלילה, ואם האמת שבאו בספרו דברים מתמיהים, אי אפשר מבלתי שנעיר עליהם, כי הוא, אם היו דברי רבנו הרב ושיחת חולין שלו חביבין עלינו ואהובים אצלנו, הנה האמת אהוב יותר... וכל שכן אי אפשר להימשך מהמקומות ההם חילול השם! ובעיקרי הדעות ההם לא יחלוק בהם הרב" — דברים אלה מפני הכבוד נאמרו, ולאמיתו של דבר חולק עליו קרקש בעיקרי הדעות והוא מבקר את רובי השקפותיו: על העיקרים, על ההתאמה שבין האמונה התורה לבין המדע והפילוסופיה; על הפיסיקה על כל מכלול בעיותיה; המקום, הזמן, התנועה, הסופיות והאינסופיות, החומר, הפור; על הגדרת המציאות והאחדות כמקרים; על אלוהים וכל צומת העקרונות הקשורים בו: מציאות, אחדות, איגשמייות, תארים; על טוב ורע, ועל ההשגחה, על הנבואה ועל נבואת משה; על תכלית האדם, התורה והעולם; על נצח וזמן בבריאה; על הנפש והישרות הנפש; על זיהוי מעשה בראשית ומעשה מרפכה עם פיסיקה ומתפיסיקה... .

(עמודי המחשבה הישראלית, חלק שלישי, משנתו הפילוסופית של ר' חסדאי קרקש, מאת שמחה בונם אורבאך, ההסתדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשכ"א).

חיים ליף — חבר מערכת "בצרון"

הסופר והמטאי חיים ליף נתמנה חבר המערכת של ה"בצרון" וייכנס לתפקידו החל מן החוברת הבאה.

המערכת

יצא לאור
 בחוצאת "דביר"
 ספר שירים חדש
 "מפת ערב"

מאת
 גבריאל פרייץ
 אחד מטובי המשוררים העבריים
 בארצות-הברית.

אנחנו משתתפים באכלו הכבד של
 ידידנו

מר אחינעם כספ

סדר ה"בצרון"

במות עליו אמו הכבודה
 במסירותו לערכי רוחנו ימצא
 ניחומים.

הנהלת "בצרון" והמערכת

**Use the Pleasant
 Laxative**

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 83c size
 Save as much as 61c

Also available in 39c and 18c sizes

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

להשיג בכל חנויות הספרים ואצלנו

משנה תורה לרמב"ם

בהוצאה מקוצרת, מנוקדת, ומבוארת
 באנגלית, ובצירוף מבוא מקיף מאת
 ד"ר פלטיאל בירנבוים

פרופ' ש. אסף, קרית ספר :

"מעשה גדול עשה המהדיר, בהגישו לקהל
 הרחב את הספר היסודי הזה בצורה מקוצרת
 ובנוסף בקרתי, עם באורים קצרים באנגלית...
 ברכה מיוחדת קובע לעצמו מפתח המונחים
 והמושגים המוגדרים בידי הרמב"ם, המכיל
 175 ערכים."

יצחק זילברשלג :

"עתיד הספר להיות מקור ברכה למחנכים
 ולחניכיהם, לסופרים ולחובבי ספר. עבודת
 מחקר ועבודת עריכה נתמזגו בו התמזגות
 יפה..."

ארבע מאות עמוד, מכורך הדר,
 המחיר \$5.00

HEBREW

Publishing Company

77-79 Delancy St.,

New York 2, N. Y.

Tel.: WA 5-3700

בית מסחר ספרים

S. RABINOWITZ

Hebrew Book Store

30 Canal St., New York 2, N.Y.

CO 7-2407

כל ספרי פרופיסור חיים משרנוביץ
 ז"ל מצויים ברשותנו.

הנחה מיוחדת לרכנים ולספריות.

תולדות ההלכה, ד' כרכים

תולדות הפוסקים, ג' כרכים

מסכת זכרונות

הבלי גאולה

קיצור התלמוד

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except Feb. - March, May - June, Nov. - Dec., when published bi-monthly, and July and August when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1961, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

רשימת ספרים חדשים שנתקבלו מישראל

\$ 6.10	— — —	מאסף, בעריכת תאומים-רבינוביץ, מוסד הרב קוק
3.05	—	אמונת היהודים לאור בעיות ימינו, אפשטיין, מוסד הרב קוק
2.30	— — — —	בן השייך, מנוקד ומצויר, מרגלית בנאי, קרני
7.30	— —	גילי אש, כרך ג', בעריכת ראובן אבינועם, משרד הביטחון
3.55	— — — —	גיבורות בישראל, שלמה אשכנזי, יבנה
2.45	— — — —	החיבור, ההפעה שבכתב, זושא שפירא, שמעוני
5.85	— — — —	החסידות וההשכלה, רפאל מאהלר, ספרית פועלים
2.75	— — — —	הלכה לעם, תפלות, ברכות וכו', הרב יעקב ברמן, ציוני
6.10	—	הירושלמי המפורש, סדר ברכות, הרב שלמה גורן, מוסד הרב קוק
2.45	— —	חזיון הרצל (מנוקד, מהדורה חמשים), פרופ' יוסף פטאי, יבנה
1.55	— — — —	יסודות הסוציולוגיה, ד"ר צבי רודי, יבנה
1.85	— — — —	כינוס הבוגרים, פרנץ ורפל, המתמיד
.30	— — — —	מדריך להוראת הקריאה, פייטלסון-אסיא, קרית ספר
2.70	— — — —	מחשבות ודעות, י. בקרש, שפאן, יבנה
2.75	— — — —	מסות ציוניות, הארי סאקר, עם עובד
5.20	— — — —	משנה מפורשת, סדר נזיקין, אליעזר לוי, סיני
1.05	— — — —	ספורים נבחרים, מ. בן עמי, דביר לעם
3.05	— — — —	סנהדרין גדולה, ש. ב. הוניג, מוסד הרב קוק
.60	— — — —	ספרי זהב, מנוקדים ומצוירים, ספריה לילדים, עמיחי, כ"א
6.10	— — — —	פירוש על ספר שמות, מ. ד. קאסוטו, יבנה-אוניברסיטה
.75	— — — —	פרקי חסידות, ספרי מופת לבי"ס, מרטין בובר, שוקן
2.45	—	ראשית הקבלה, מחקרים ומקורות בתורת הסוד, ג. שלום, שוקן
.60	— — — —	רקפת ורודה, מנוקד ומצויר, ספריה לילדים, עמיחי
1.55	— — — —	שיחות על מועדים וחגים בישראל, יעקב אורי, עמיחי
13.05	—	שירים, מהדורה שניה, שני כרכים, אברהם שלונסקי, ספרית פועלים
6.10	—	תרומת היהודים לתרבות העולם, בצלאל רות, מוסד הרב קוק

כמו"כ נתקבל מכחר גדול של אלבומים, מילונים, תקליטים וספרים ללימוד השפה העברית למבוגרים. לקבל ככל בתי המסחר לספרים יהודים בארצות הברית וקנדה או ישר אצל:

ספרי ישראל אינק.

הנציגות הבלעדית של התאחדות הוצאות הספרים בישראל

רחוב לאפאייט 270, ניו-יורק 12, נ. י.

SIFREI ISRAEL INC.,

270 Lafayette Street, New York 12, N. Y.

Tel. WO 6-3779

בית ההוצאה היהודי הגדול והוותיק באמריקה

בלוך פובלישינג קו.

זה למעלה ממאה שנה — אוצר הספרים של כל הספרים היוצאים בארץ-ישראל ובתוך-לארץ
כל הספרים היוצאים בספרות היהודית שבשלוש הלשונות:
עברית-אירית-אנגלית

Just Published— עתה זה הופיע

ספר בעתו ומעורר בתוכנו, כתוב אנגלית, והוא מכוון לכל הזרמים שביהדות האמריקנית

THE AUTHENTIC JEW AND HIS JUDAISM

An Analysis of the Basic Concepts of the Jewish Religion

By RABBI LEONARD B. GEWIRTZ

(היהודי המקורי ויהדותו)

מאת הרב בנימין ארי' געווייץ (וילמינגטון, דלאויר)

Over 300 Pages — \$4.75

Recent Publications

ספר חשוב על הבעיות היסודיות של אמונת הדור החדש,

מאת המלומד הנודע ד"ר ראובן גורדיס

A SECOND PRINTING OF

A FAITH FOR MODERNS

By RABBI ROBERT GORDIS

Over 300 Pages — \$5.00

כתבו או טלפנו את מבוקשכם לקטלוגים מצויירים ו"בלוך בוק בולטיין", בעריכת ז. מ. קרשטיין

America's Headquarters for

JUDAICA AND HEBRAICA

BLOCH PUBLISHING CO.

"The Jewish Book Concern"

31 West 31st Street, New York 1, N. Y.

Store Hours: 9 to 5:30

Telephone: LOnacre 4-2040

ברכת העברים בפילדלפיה

לש. ל. בלאנק

ליובלו השבעים

אנחנו מוקיריו ומעריציו של המספר העברי הדגול, שתום תרומה רבתי-יקר
לסיפורת העברית — ש. ל. בלאנק, מגישים לו את ברכתנו העמוקה ליובלו
השבעים ולרגל חגיגת שנת הארבעים וחמש לנישואיו עם רעייתו מלכה, שנערכה
ברוב פאר בבית ד"ר חיים ורחל הריס.

מיטב איחולינו למספר הנעלה, שיזכה עוד שנים רבות להעשיר את ספרותנו
מתוך בריאות הגוף ושלוות הרוח

מר סקאראטון ורעייתו	אבא אכענד וביתו
מר פוירל ורעייתו	ראובן אייזיקמאן וביתו
החזן אשר מאנדלבלאט ורעייתו	חיים ברבחה וביתו
זלמן סאוויץ ורעייתו	ד"ר אליעזר גואלמאן ורעייתו
פול סאטינסקי	ד"ר מנחם גלן ורעייתו
יעקב צוזמר וביתו	אריה דאשכסקי ורעייתו
מר קארף ורעייתו	משפחת הרב גאלפרין
חיים ראזין וביתו	ד"ר חיים ורחל הריס
יצחק ראזין וביתו	ד"ר וואלפמאן ורעייתו
יצחק שווארץ וביתו	ד"ר זאב חומסקי ורעייתו
זאב שיכמאן וביתו	יעקב לוויין ורעייתו
החזן שיינפלד	מאיר לוויין ורעייתו
יהודה שלאנק וביתו	יצחק לאפאעיר וביתו
מר שמש וביתו	